

ДРАГОСЛАВ ЂОРЂЕВИЋ

НА
РАСКРСНИЦИ

'41

ДЕЧЈЕ НОВИНЕ

ДРАГОСЛАВ ЂОРЂЕВИЋ

НА РАСКРСНИЦИ

ПРИЛОЗИ ЗА СРПСКУ ИСТОРИЈУ
ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

ДЕЧЈЕ НОВИНЕ
Горњи Милановац, 1991.

(Одломци)

П Р И З Н А Њ А

Благодаран сам Њ. К. В. кнезу Павлу и пуковнику г. Жарку Поповићу на предусретљивости, интервјуима и подацима који чине главни део ове књиге.

Захваљујем професору др Брдику са Сан Хозе државног универзитета у Калифорнији на стручним саветима и моралној помоћи и подршци. Професору Хоптнеру са Колумбија универзитета у Њујорку захвалан сам на пријему и дискусији мојих тема са америчког гледишта. Др Часлав Никитовић био је љубазан да продискутује са мном извесне проблеме југословенске документације. Моја супруга Мерилин ми је током више година давала подршку у раду и омогућила ми је да радим под најбољим условима, а др Милан В. Дерок ми је свесрдно помогао у едитовању.

Нарочиту захвалност дугујем госпођи Мири Поповић, која је предано и беспрекорно припремила цео текст на „ворд-процесору“, и чија личност је учинила нашу сарадњу лаком и пријатном. Исто тако ценим и изванредну помоћ коју ми је указао др Брана Марковић, који је стручно и савесно извршио преламање слога.

Желим да изразим своју захвалност и разним установама, као Public Record Office у Лондону и библиотеци Колумбија универзитета, и другима, који су ми дозволили да користим документе у њиховим архивама. Они су идентификовани у тексту и забелешкама. За употребу тога материјала и све закључке и коментаре само сам ја одговоран, и они немају никакве одговорности у томе.

ПРЕДГОВОР

Професор Ђорђевић је у овој књизи објавио неколико прворазредних прилога новијој српској историји као и историји Југославије. Поједине од ових прилога, или њихове делове, он је већ раније објавио у разним публикацијама. Текст објављен овде је његова коначна редакција.

Први део књиге, „Два дана у југословенској историји, 25. и 27. март 1941. године“, је студија о кризи која је тих дана увукла Југославију у други светски рат. Други део, „Разговори и преписка са кнезом Павлом (1968-1975.)“, је изворни материјал који у многоме осветљава Кнежеве побуде које су га руководиле у кризи 1941. године, када је неуспешно покушао да избегне увлачење Југославије у рат. Трећи део, интервју са пуковником Поповићем, бави се још једним аспектом те кризе. То је сведочанство једног очевидца о Стаљиновом држању у данима кризе после 27. марта, када су и Југославија и СССР покушали да искористе један другог против Хитлера. Као „бонус“ уз Поповићеву главну тему, овде је дата и жива слика саркастичнога Стаљина („Зашто пуцати на себе, боље је убити неког другог“).

Сваки од ова три дела књиге има свој увод у коме писац укратко излаже историјску ситуацију у коју се његова тема уклапа, као и како је он прикупио своју историјску грађу. На први поглед изгледа као да су ове теме независне једна од друге; међутим, све су ово у ствари разни видови исте теме. На пример, поједине изјаве кнеза Павла о својим побудама у тој кризи, допуњују Ђорђевићеву студију у првом делу књиге о томе како је дошло до потписивања пакта од 25. марта 1941. године. Читајући овај материјал, историчари, социолози и други научни радници мораће да уоче „кључ“ који можда објашњава зашто је у спољној политици дошло до неспоразума између кнеза Павла и српског јавног мњења. Тако, приликом њиховог првог сусрета, Ђорђевић каже Кнезу:

Ваше намесништво и владу оборила је пучем од 27 марта 1941 године једна група млађих официра.... По Београду се причало отворено да ће „војска извршити своју дужност и бранити част нације која је упрљана издајом наших савезника...”

Неоспорно је да је овде писац употребио појам „савезник“

XII

сагласно са српским емотивним тумачењем ко је и шта је „савезник“. У томе контексту, појам савезника има само једну димензију: „савезник“ је онај за кога куца српско срце.

Међутим, шта му одговара Кнез? Он одговара питањем „Који су то савезници?“, па онда објашњава:

Ми нисмо имали никакве савезнике. Пропашћу Француске 1940 године, која је како-тако помагала земље Источне Европе и подржавала Версаљску Европу, ми смо остали потпуно усамљени.

Мада је ово само скица, а не потпуно формулисан одговор по овоме питању, јасно је да овде говори енглески ђак, тј. човек западне културе, за кога савезништво није једнодимензијална емоција, него споразум између две уговорене стране. Овде се јасно види да, по овоме питању, „кључ“ о разлазу између Кнеза и српског јавног мњења није само политичке природе, него много дубљи: културни. (Отуда можда и Кнежева завршна реченица, пуна горчине: „Мени се увек приписивало да сам већи Енглез од Енглеза, а после дошли пучисти да бране Енглеску од мене. Где је овде логика?“) Ипак, слагање или неслагање с кнезом Павлом спада у домен политике, а историчар има да реконструише и објасни. Остало је до читаоца.

Трећи и завршни део књиге, интервју пуковника Поповића, је једновремено исказ сведока о некритичном држању извесних југословенских политичара према Стаљиновој „Русији“, а исто и жив опис неискреног држања тог истог Стаљина према Југославији. За историчара, ово је прворазредна изворна грађа коју треба критички проучити. Други ће читати овај интервју без предаха: већ сами поднаслови овог штива довољни су да привуку њихову пажњу. Потребно је додати, међутим, да од Поповића сазнајемо и за једно разматрање Министра војске и морнарице, ђенерала Милана Недића, те комплексне личности, које поткрепљује негативну оцену кнеза Павла о Недићу као министру војном.

Као што се види, извесни делови књиге су Ђорђевићеве академске студије, а други делови су обрађени као изворна грађа. Све је то интимно везано за историју пропасти прве Југославије и за зао удес српскога народа. Писцу остајемо обавезни што је све то прикупио, проучио, разрадио, и прегледно представио.

др Милан В. Дерок

САДРЖАЈ

ПРВИ ДЕО

„ДВА ДАНА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ИСТОРИЈИ, 25. и 27
МАРТ 1941. ГОДИНЕ”

Увод.....	1
Предигра Бечу.....	3
Британски лав.....	9
Миротворци без среће.....	18
У одбрану части.....	24
Боље рат него пакт.....	30
Бесплодан аписмент.....	34
Вртлог.....	38
Пријатељи.....	43
Закључак.....	50
Забелешке.....	52
Додатак А: Јединице оружане силе које су учествовале у државном удару 27. марта 1941. године.....	65
Додатак Б: Протокол приступања Југославије Тројном пакту, Беч, 25. марта 1941.....	66
Додатак В: Тројни пакт између Немачке, Италије и Јапана, потписан у Берлину, 27. септембра 1940.....	67
Додатак Г: Совјетско-југословенски уговор о пријатељству и ненападању, 5. априла 1941.....	68
Библиографија.....	68

ДРУГИ ДЕО

„РАЗГОВОРИ И ПРЕПИСКА СА КНЕЗОМ ПАВЛОМ
(1968-1975)”

Увод.....	77
Преписка и разговори са Њ.К.В. Кнезом Павлом.....	79
На ручку код Кнеза.....	84
Папири Кнеза Павла и разговори са Ч. Никитовићем и Ј. Хоптнером.....	95
Друга посета Кнезу Павлу.....	106
Ручак и разговор с Кнезом.....	110

XIV

Чајанка код Кнеза 21. јуна.....	113
„Намесништво, влада и Тројни пакт“.....	118
Последња посета Кнезу.....	129
Завршетак преписке са Кнезом Павлом.....	139
Завршна реч.....	152

ТРЕЋИ ДЕО

„МОЈА СЛУЖБА У СОВЈЕТСКОМ САВЕЗУ“ интервју генералштабног пуковника Жарка Поповића

Увод.....	159
„Моја служба у Совјетском Савезу“.....	159
Дуг пријем у Кремљу.....	164
Стаљин о Минхену, Бенешу и Чехословачкој.....	172
О међународној етици. Ко је будала да плаћа дугове?..	176
Зашто пуцати на себе; боље је убити неког другог.....	177
О рату и зараћеним странама.....	178
Народни отпор завршиће рат.....	181
Једна здравица примљена без одушевљења.....	182
Отказан свечан ручак за потписивање пакта.....	184
Хитлеров напад на СССР.....	187
Покушај регрутовања партизана за Југославију.....	190
Опроштај са Совјетским Савезом.....	191
Вредност савремене историје.....	192

РЕГИСТАР ИМЕНА У ГЛАВНОМ ТЕКСТУ

Регистар.....	197
---------------	-----

І ДЕО
ДВА ДАНА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ИСТОРИЈИ
25. И 27. МАРТ 1941. ГОДИНЕ

УВОД

У току 1940. године Хитлерова ратна машина је постигла многе успехе. Немачке трупе су освојиле Данску и Норвешку, савладале Француску и окупирале већи део те земље; победиле и окупирале Холандију и Белгију, и потукле Британске експедиционе снаге у Европи. Упркос тих необоривих успеха, Хитлер је претрпео извесне неуспехе. Он је морао да одбаци своје наде да ће свршити рат са Британијом; морао је да одустане од његове пројектоване инвазије Британских острва, операције „Морски лав“; и стратегијска ваздушна офанзива против Британије постепено је успорена без очекиваних резултата.

У октобру 1940. Мусолини је отпочео агресиван рат против Грчке, са циљем да освоји ту малу земљу, што је било против воље његовог Савезника Хитлера.¹ Ова авантура била је безуспешна, јер су крајем 1940. године грчке снаге потиснуле италијанске агресоре 75 километара натраг у Албанију и стабилизовале свој фронт. Најзад, британске империјалне снаге су биле у стању² да натерају у бекство италијанске трупе у Северној Африци.

Пошто није могао да постигне одлучно решење на западу, Хитлер је одлучио да се окрене против Совјетског Савеза. Његова дипломатија је морала да ради брзо да би припремила што боље услове за ово велико освајање. Његови први потези су били према Мађарској и Румунији. Немци су приморали ове две државе да приступе Тројном пакту у новембру 1940. године, и одмах су почели да употребљавају њихове теорије за војне припреме против Совјетског Савеза. Концентрација огромног броја немачких трупа на истоку почела је одмах. За једну тако велику операцију сигурност нападних трупа је била од највеће важности. Док је северни бок био осигуран претходним освајањима и неутралном Шведском, јужни бок је био врло осетљив. Британци као грчки савезници, могли су да се појаве у Грчкој у свако доба, да образују нови фронт и да употребе своје ваздухопловство да бомбардују Хитлерова главна петролејска поља у Румунији.

Мусолинијев бедни поход против Грчке сметао је Хитлеру и приморавао га на брзу акцију на Балкану. Међутим, један поход против Грчке био би врло

компликована операција због неутралности Југославије. Према маршалу Кајтелу, начелнику штаба немачке Команде оружане силе:

Било би, наравно, много повољније захтевати од Југославије да дозволи кретање немачких трупа, ради „спасавања„ Мусолинија, најкраћим правцем преко њене територије; али Фирер је категорички одбио чак и да се помисли на овај војни потез: он ни под каквим околностима није желео да изложи опасности положај Југославије као неутралца, што је било подједнако корисно и по Италију.³

Четвртог новембра Хитлер је одлучио да нападне и окупира Грчку. Британци су искрцавали своје трупе на Кипру истог дана и Хитлер се прибојавао њихове интервенције у Грчкој. Немачко Министарство рата и Врховна команда радили су целе те зиме на припремама за војне операције против Грчке. Тринаестог децембра Хитлер је потписао директиву број 20 за извршење ратног плана „Марита“. Ова операција је имала за циљ да спречи Британију у стварању једног балканског фронта, и да на тај начин уклони опасност по румунска петролејска поља, као и по италијанске трупе у Албанији. Немачка Дванаеста армија је одређена да учествује у овој операцији.⁴

Осамнаестог децембра Хитлер је издао директиву број 21 за операцију „Барбароса“ против Совјетског Савеза. Све припреме за овај нови рат морале су да буду завршене до средине идућег маја месеца.⁵

Користећи повољну економску, политичку и војну ситуацију, Хитлер је приморао Бугарску да приђе Тројном пакту, 1. марта 1941. године. А онда је одмах почео да употребљава бугарску територију и комуникације за концентрацију трупа и материјала за напад против Грчке.

Хитлеров следећи потез је био према Југославији. Од самог почетка рата, кнез намесник Павле и Влада су се трудили да одрже своју земљу неутралном, или бар да одложе свако војно ангажовање до оног времена када би Југославија могла да понуди стварну помоћ западним савезницима. Југославија није била спремна за модеран рат и за њу је била најважнија ствар да добије у времену. Зато се држава морала бранити дипломатским путем. Хитлер се морао апизирати и економски и политички.⁶ Оваква политика је била могућа на почетку рата, јер су се политички и војни интереси Немачке, Совјетског Савеза и Италије сукобљавали на Балкану. Било је

у интересу и Мусолинија и Хитлера да се очува статус кво на Балкану.

Италијански напад на Грчку, као и Хитлерова одлука да изврши инвазију Совјетског Савеза и Грчке, су окончали политику неутралности Југославије. Хитлер није имао поверења у југословенске вође, пошто су немачке трупе заплениле архиву француског Главног генералштаба на железничкој станици La Charité-sur-Loire ова документа су открила да су одржавани југословенско-француски разговори за војну сарадњу на Балкану.

Хитлер такође није волео југословенску политику стриктне неутралности показану у два случаја. Први случај се догодио средином новембра 1940. године, када је Италија затражила дозволу да пошаље један конвој из Ријеке за Албанију. Други је био доцније истог месеца, када је немачки посланик у Београду Виктор фон Херен затражио од југословенског Министра спољних послова, Александра Цинцар-Марковића, дозволу да пошаље једну хиљаду немачких теретних аутомобила за снабдевање преко југословенске територије. Цинцар-Марковић је одбио да да дозволу у оба случаја. За одмазду немачка влада је прекинула испоруке ваздухопловног материјала Југославији. Ови инциденти, поред других, уверили су Хитлера да ће интереси Осовине бити најбоље заштићени ако се Југославија прикључи Тројном пакту.

Кад је Хитлер одлучио да натера Југославију да приђе пакту при крају 1940. године, он је имао врло повољну економску и политичку ситуацију. Француска, традиционалан заштитник Југославије, је била поражена, а Велика Британија је била сувише слаба да понуди Југославији ма какву подршку. Политика Совјетског Савеза је била: избећи свако увлачење у сукоб да би сачувао своју снагу за послератну улогу у стварању нове карте Европе.¹⁰ Мала Антанта је била мртва, а сврха Балканског савеза је била само да заштити Румунију, Грчку, Југославију и Турску, у случају да једна балканска држава нападне неку од њих. Очигледно, Југославија је зависила од Хитлерове милости.

ПРЕДИГРА БЕЧУ

Први директни разговори између Хитлера и југословен-

ског министра спољних послова Цинцар-Марковића, одржани су у новембру 1940. године. Хитлер је обавестио министра о својој намери да помогне Мусолинија у Грчкој, да би спречио британску интервенцију. У исто време он је такође напоменуо, да, иако је држање Југославије као неутралне државе било коректно, њему су потребне јаче гаранције од ње за будућност. Док је југословенска влада веровала да је најбоља политика продужити строгу неутралност, Хитлер се није сложио с тим.¹¹ У фебруару 1941. године он је позвао председника владе Драгишу Цветковића и министра спољних послова Цинцар-Марковића у Берхтесгаден на продужење политичких разговора.

15. фебруара Цветковић и Цинцар-Марковић су се састали са Хитлером, немачким министром спољних послова Фон Рибентропом и Фон Хереном, немачким послаником у Београду. После једног прегледа европске ситуације са нарочитим нагласком на Балкан и ситуацију створену британском интервенцијом у Грчкој, Хитлер је позвао Југославију да приђе Тројном пакту. Цветковић и Цинцар-Марковић су одлучно одбили да приме ову понуду, јер би пакт наметнуо обавезе противне суверенитету њихове земље. Хитлер је одговорио да би он поштовао национални интегритет Југославије. Он не би захтевао територију за своје војне базе, или захтевао употребу југословенског саобраћајног система за време рата. У пркос свих обећања, оба југословенска министра су одбила да дају ма какав позитиван одговор.¹²

На дан 4. и 5. марта кнез Павле је имао дуг разговор са Хитлером у Берхтесгадену. Хитлер је поновио свој захтев да Југославија приђе Тројном пакту. Кнез Павле је одлучно одбио да да ма какав позитиван одговор и казао је Фиреру да он нема овлашћење да. обавезе своју земљу пактом без сагласности владе.¹³

Међутим, војна ситуација Југославије почетком марта је била гора него икад. Немачке трупе су куљале у Бугарску, и једини излаз Југославије у слободан свет је био кроз Грчку луку у Солуну. Југославија је била опкољена политички и војнички од стране Немачке, Италије и чланица Тројног пакта Мађарске, Румуније и Бугарске.

Крунски савет Југославије је дискутовао Хитлеров предлог у атмосфери ове очајне ситуације. Прва седница савета је била 20. марта пре подне. Три регента, кнез Павле, др Раденко Станковић и др Иван Перовић су били присутни, исто тако као и председник владе Цветковић, потпредседник

др Влатко Мачек, министар спољних послова др Цинцар-Марковић, министар војске и морнарице генерал Петар Пешић, министар Краљевског двора Милан Антић и министар без портфеља Фран Куловец.

Цинцар Марковић је изнео пред савет Хитлеров захтев да Југославија приђе Тројном пакту, али са специјалним уступцима. Хитлер је понудио Југославији гаранцију њене националне територије и заштиту против сваког нападача, укључујући ту и Италију. Даље, Немачка није захтевала дозволу да креће трупе Осовине кроз југословенску територију, као ни обећања да ће ступити у рат на страни Осовине. Шта више, Хитлер је обећао да ће после рата Солун и његова лука бити дати Југославији. Све те гаранције не би биле укључене у текст пакта. Оне би биле дате у два специјална писма која се не би објавила. Једно писмо би садржало обећање да се неће прелазити преко југословенске територије; друго би потврдило да Југославија не би била обавезна да ступа у рат на страни Немачке.

Жива дискусија је уследила Цинцар-Марковићево излагање у којој је сваки члан савета учествовао. Сваки присутан члан савета је видео јасно, да одбијање да се приђе пакту, како га је Хитлер предложио, је значило рат. Пешић је обавестио савет да би југословенска оружана сила могла да се одупре немачкој навали око пет до шест недеља, а онда би била приморана да капитулира. Намесник Станковић је предложио један „симболичан рат“, према коме би влада и 200.000 војника одступили у Грчку, док би се остатак војске борио док буде могао. Генерал Пешић је одбио тај предлог. Сви чланови савета су се сложили да рат треба избећи. Кнез Павле није видео боље решење од потписивања пакта, јер је био против рата са Немачком у то време. На њиховој последњој конференцији Хитлер је отворено рекао њему о предстојећој инвазији Совјетског Савеза.¹⁴ Због тога је Кнез био за одуговлачење, да би се добило у времену, чак ако би то значило и приступање пакту са извесним модификацијама.

На крају савет се сложио да прихвати Тројни пакт. Тренутак за одлуку је дошао. Један за другим чланови савета су гласали да се прими немачка понуда. Кнез Павле је захвалио члановима савета и напоменуо да, у пркос својих личних осећања, он се слаже са њиховом одлуком, јер је то најбоље што се може урадити под постојећим околностима.¹⁵ Министарски савет је одобрио одлуку Крунског савета са шеснаест гласова против три истога дана. Три члана кабинета су поднела оставке одмах, али је један од њих променио своје

мишљење и остао на своме положају. Цветковић је попунио упражњење положаја постављањем др Драгомира Иконића и др Часлава Никитовића два дана доцније.¹⁶

Хитлер је био нестрпљив и желео је да убрза потписивање пакта због посете Берлину од стране Мацуоке, јапанског министра спољних послова. Због тога је Рибентроп послао једну ноту преко Херена југословенској влади 22. марта захтевајући одговор о потпису пакта до поноћи следећег дана. Он је сугерирао 25. март као дан за свечано потписивање у Бечу.¹⁷

У данима после 21. марта вест о одлуци владе да приђе Тројном пакту раширила се брзо по целој Југославији. Разни српски политичари изражавали су своја мишљења, означавајући на тај начин мишљења народа о пакту. Влада је поверила Цинцар-Марковићу дужност да обавести српске политичке вође о природи пакта и о гаранцијама добивеним потписивањем истог. Његова мисија је потпуно подбацила, пошто нико од вођа није дао сагласност потпису пакта. Они нису показали ни мало поверења у Кнеза-намесника, његову владу и немачке добре намере. Везе кнеза Павла са британским политичарима и његове везе са британском и грчком краљевском кућом нису убеђивале народ да је његов рад био исправан.¹⁸

Двадесет трећег марта, кнез Павле је примио два посетиоца, који су јасно изразили своје мишљење о владиној спољној политици. То су били Патријарх Гаврило, старешина Српске православне цркве, и генерал Душан Симовић, командант Ратног ваздухопловства. Патријарх је обавестио кнеза Павла да црква сматра владину политику према Осовини националним угрожавањем и не може је подупрети „ни ћутањем, ни активним учешћем у истој.“ Сва настојања Регентова да убеди Патријарха у потребу вођења овакве политике према Осовини била су узалуд.¹⁹ Други посетилац, генерал Симовић, му је рекао да су официри Ратног ваздухопловства и Војска врло огорчени због владине одлуке да приђе Тројном пакту. Он није могао да гарантује да ће се моћи избећи побуна са циљем да се обори намесништво ако влада потпише пакт.²⁰

Кнез Павле је сазвао кабинет исто вече да пта шта чланови истог мисле о Симовићевој поруци. Генерал Пешић и др Мачек су одбацили Симовићеву претњу као неозбиљну. Патријархова посета није ни дискутована уопште, пошто, према Цветковићевом мишљењу, ниједна црква у Југославији нема право да се меша у политику владе.²¹ Кабинет је одлучио

да извести немачко министарство Спољних послова о својој готовости да потпише Тројни пакт 25. марта, као што је то Рибинтроп предложио. Једна делегација од седам чланова, укључујући у њу и Цветковића и Цинцар-Марковића, ће поћи за Беч ноћу уочи свечаног потписивања једним специјалним возом са Железничке станице у Топчидеру.²²

Југословенски односи са Италијом су допринели њеној тешкој ситуацији. Од стварања Југословенске државе 1918. године, односи двеју држава нису никад били добри. Аспирације Италије према источној Јадранској обали, неким деловима Словеније и Хрватске, постојале су чак и пре Првог светског рата. Версаљски уговор је лишио Италију свих обећања датих јој по Лондонском уговору од 1915. године. Доласком Мусолинија на власт 1922. године италијанска политика према Југославији постала је агресивна.²³ Дучеов сан о обнављању Римске Империје се испољио у многим потезима италијанске спољне политике. Два таква акта су била: освајање Абисиније 1935. и анексија Албаније 1939. године. Велика Британија и Француска су се опирале стварању једне велике италијанске империје, са Средоземним као италијанским морем. 1936. године Италија је иступила из Друштва народа, да би са Немачком створила Осовину Рим-Берлин. Према уговорима између Хитлера и Мусолинија, Балкан је спадао у сферу италијанских интереса.²⁴

Мусолини је покушавао да Југославији створи унутрашње тешкоће. Он се надао да је ослаби, да би његово освајање било лакше. Зато је Мусолини подржавао хрватску сепаратистичку групу, под вођством Анте Павелића, који је уз италијанску и мађарску помоћ, организовао убиство Александра I, краља Југославије, 1934. године, и починио многе терористичке злочине после тога.²⁵ Пре своје одлуке да нападне Пољску, Хитлер је желео статус кво ситуације на Балкану, пошто му је балканска привреда била потребна ради помагања његовог наоружања и припрема за агресију. Кад је Хитлер био одлучио да отпочне ратовање, он је окуражавао Италију, да разбије Југославију окупирањем Далмације и Хрватске.²⁶ Италија је у то време била свесна своје сопствене слабости, и одбила је да предузме војну акцију.

На дан 10. јуна 1940. године, Италија је ушла у рат против Француске и Велике Британије. После пораза Француске, Мусолини је наредио свом министру Спољних послова да обавести Хитлера, да он планира један велики војни поход против Грчке и Југославије. Хитлер није био против Мусолинијевих намера, али га је обавестио да тада није било

право време за такав подухват. Он се бојао совјетске британске интервенције.²⁷ Немачко противљење Дучеовом плану за напад на Југославију било је и јако и одлучно. У октобру исте године, италијанске трупе из Албаније напале су Грчку. Ова нова агресија је изненадила Хитлера, пошто он није очекивао такве компликације на Балкану. Он је већ био одлучио да нападне Совјетски Савез, и Мусолинијева авантура у Грчкој је била против његових интереса. Хитлеру је био, скоро по сваку цену, потребан миран Балкан. Британска интервенција у Грчкој би могла да створи један нови Солунски фронт, чијих последица се он добро сећао из Првог светског рата.

За Југославију, побеђена и окупирана Грчка би значила да би Солун, који је још од 1913. године био српска, а потом југословенска, слободна лука, био изгубљен. Овај важан проблем је дискутован 25. октобра на седници Крунског савета. Савет је одлучио да Југославија треба да пошаље трупе на југ, а у исто време да сазна каква би била немачка реакција на овај потез. Југословенски војни изасланик у Берлину, пуковник Владимир Ваухник, је добио наређење да испита Немце. Ваухник је извршио овај задатак боље него што се очекивало. Он не само да је сазнао да Немци имају мање интересовања за Солун него Италијани, него да су Италијани били у Грчкој да би спречили Немце да се они не сместе у Средоземље.²⁸ Италијанско ратно ваздухопловство је бомбардовало Битољ, југословенски гранични град почетком новембра, што је било реакција на Ваухникове политичке маневре у Берлину. Пошто су грчке снаге отпочеле у исто време своју офанзиву у Албанији, југословенска влада је привремено одложила солунски проблем.

Два човека у Крунском савету су имала супротно мишљење у погледу спољне политике своје земље. Министар краљевског двора, Антић, је веровао да Италију треба употребити да би се смањило немачки притисак према Југославији, док је Цинцар-Марковић мислио да само Немачка може гарантовати неутралност и интегритет Југославије. Радећи на своју руку, Антић је послао Владислава Стакића, адвоката Италијанског посланства у Београду, у Рим, да упита Ћана о преговорима између Југославије и Италије. Преговори би укључили узајамни савез, гаранције и демилитаризацију Јадранске обале. Ова мисија је била строго поверљива и о њој нису знали ни Цветковић ни кнез Павле.²⁹

Ћано је срдечно примио Стакића 11. новембра 1940. године, и казао му да је Италијанска влада вољна да дискутује

све проблеме са Југословенском владом.³⁰ Стакић је још сазнао да Италијани знају за текуће немачко-југословенске преговоре у погледу Тројног пакта, као и да је пакт непопуларан у Југославији. Он је сугерирао Стакићу да Италија може да утиче на Немачку владу да одложи приступ Југославије пакту.³¹ Стакић се вратио у Београд, известио Антића о свему што је сазнао, и поново се вратио у Рим, али овог пута са овлашћењем кнеза Павла.³² Он је известио Мусолинија да је Југославија спремна да заузме један позитиван став у погледу свих предлога Осовине, и предложио једну изјаву о југословенско-италијанском пријатељству. Мусолини је обећао, али никад није дао овакву изјаву.

Италијани су обавештавали Рибентропа о дискусијама са Стакићем, и Хитлер је у приближавању Југославије Италији видео једну погодну прилику да је увуче у Тројни пакт. Кад је Ђано посетио Хитлера 18. новембра да тражи немачку помоћ у Грчкој, Фирер је већ имао готов план у погледу Југославије. Он је питао Ђана је ли Италија спремна да закључи споразум са Југославијом на основу једне гаранције интегритета Југославије од стране сила Осовине, да јој се да Солун, и да се од ње захтева демилитаризација Јадранске обале. Кад му је Мусолини дао свој пристанак, Хитлер је обавестио Ђана да ће позвати кнеза Павла у Берлин.³³ Ђано је написао у своме дневнику да је Хитлер у погледу Балкана био песимист, „али кад се говорило о преговорима са Југославијом, он је постао топао и срдачан." Хитлер је чак напоменуо да Италија и Немачка треба да помогну кнезу Павла да он добије југословенску круну и да постане краљ.³⁴

БРИТАНСКИ ЛАВ

Југославија је уживала пријатељске односе са Великом Британијом од Првог светског рата, и про-британска осећања су била јака у Београду. Српски војници су били браћа по оружју са британским војницима на Солунском фронту пуне три године, стотине српских избеглица-студената школовани у Британији за време Првог светског рата, и краљевска кућа је била у сродству са британском краљевском породицом. Међутим, између два рата југословенска спољна политика се много ослањала на Француску, једину европску велику силу,

koja je podržavala Versaľski poradak od samoĝa poeetka. Velika Britanija se otvoreno povukla iz evropske politike i pokazivala je malo interesovanja u poslovima Istočne Evrope. Osećanja Britanaca je izrazio Nevil Chamberlen za vreme cehoslovačke krize. On je naglasio da su narodi Istočne Evrope nestabilni, uzbudljivi i sposobni da poeunu borbu u svako doba. On je takođe mislio da Velika Britanija ne treba da daje nikakve garancije narodima Istočne Evrope, što je bilo britansko mišljenje koje je preovlađivalo od 1918. do 1939. godine. Britanski političari su smatrali Nemačku „glavnim osloncem reda istočno od Rajne, te ona usled toĝa zasluđuje da ima izvesnu slobodu akcije тамо.“³⁵

Međutim, malo juĝoslovenskih političara je pretpostavljalo Nemačku Velikoj Britaniji, pošto su verovali da britanska politika ne bi nikad dozvolila razaranja reda ustanovljenoĝ Versaľskim ugovorom. Hitlerov dolazak na vlast i njegova agresivna spoljna politika primorali su juĝoslovenske vođe da preispitaju odnose Juĝoslavije sa velikim silama. Bez obzira na lične veze ili simpatije, odgovorni drжавници su morali da izvrše prilagođavanje prema Nemačkoj i Italiji. Drastična promena juĝoslovenske spoljne politike je došla после убиства краља Александра у октобру 1934. године. Западне силе су оставиле Балкан отворен немачком притиску; Мала Антанта се сурвала, Аустрија је била анектирана, Чехословачка је изгубила своју независност и Други светски рат је почео. У то време Немачка је имала пун економски и политички утицај над Балканом. Чак и после избијања Другог светског рата, Британска влада је показивала мало бриге за Балкан. Тек кад је постало јасно да Немачка има намеру да нападне Грчку, Велика Британија је показала интересовање за Источну Европу.³⁶

Британци су јасно увидели при крају 1940. г. да дипломатски маневри кнеза Павла и његове владе не могу задржати Хитлера од оружане интервенције у Грчкој. Посматрано с друге стране, Британија није могла пренебрегну потребу помоћи Грчкој, своме савезнику. Кад су Немци ушли у Бугарску, било је дошло време за британску интервенцију, и они су понудили да пошаљу своје трупе у Солун. Грчки председник владе генерал Метаксас, одбио је ову понуду, јер се бојао да би усвајање исте провоцирало немачки напад. Јуĝословенска влада је из истог разлога декуражирала Грке да прихвате британску помоћ, и 20. јануара 1941. године Британци су одлучили да повуку своју понуду Грчкој.³⁷

Сазнавши за немачки притисак на Југословенску владу, британски министар у Београду, Кампбел, посетио је кнеза Павла, у фебруару, да би га наговорио да не приђе Тројном пакту. Кнез Павле је поставио Кампбелу много питања у погледу британске готовости за борбу на Балкану - кад, којим снагама и колико дуго. Кампбел није одговорио кнезу Павлу на његова питања, али је већ идућег дана британски министар спољних послова, Антони Идн, затражио да се састане са Кнезом негде у Јужној Србији. Кнез је одбио да се састане са њиме да би избегао провокацију Немаца. На дан 22. фебруара Кампбел је дао Кнезу један општи и евазиван одговор на сва његова питања. Британци су саветовали Југославију да склопи уговор са Грчком и Турском за заједничку акцију против немачког инфилтрирања у Бугарској, у којем случају британска помоћ би се могла очекивати.³⁸ Кнез Павле није био задовољан таквим одговором пошто је осећао да Југославија не може очекивати никакву стварну помоћ од Велике Британије. Идн је био горко разочаран, пошто је очекивао југословенску сарадњу са Черчиловим плановима у одбани Балкана.³⁹ Британски потези за одбрану Грчке и за одржавање упоришта на Балкану били су парализовани због југословенског понашања, које је такође утицало и на Грке. Али, Грци нису знали како да организују сврју сопствену одбрану против немачког напада. У једном личном писму кнезу Павлу од 3. марта 1941. године, Идн је казао да су немачки циљеви да покоре Грчку, неутралишу Турску, окупирају Солун и загосподаре мореузима. Ако се ово догоди „Југославија ће зависити од немачке милости“.⁴⁰

Идн је позвао Југословене да дају отпор Немачкој, као што су то увек чинили у својој дугој историји. Он је дао упутство Кампбелу да дискутује одбрану Солуна са кнезом Павлом и да напомене могућност ревизије југословенско-италијанске границе у Истри на Мировној конференцији.⁴¹ Идн је применио јак притисак на Југославију, пошто су британске трупе почеле да се искрцавају у Грчкој од 7. марта, и било је потребно да се створе погодни планови за њихов развој. Југославија је имала најбољу војску и ваздухопловство на Балкану, зато су Британци желели да је имају на својој страни. Идн и Кампбел су упорно захтевали да југословенска влада сарађује са Грчком.

Југословенски Генералштаб је послао мајора Милисава Перишића у Атину, 8. марта, на две седнице са генералом Папагосом и британским представницима. Он је питао њих о британској помоћи која би била на располагању југословен-

ским снагама ако би се оне повукле према југу, ка Солуну, или ка западу, на Јадран. Перишић је такође захтевао војну опрему и Британци су пристали да помогну колико буду могли.⁴² Међутим, они су имали један план који им се много свиђао, а то је да Југославија освоји Албанију и снабде се италијанском војном опремом тамо. Перишић се вратио у Београд, али никакав коментар о британским сугестијама није дошао од стране југословенског Главног генералштаба. Идн и Кампбел, потпомогнути од министра спољних послова Америчких Сједињених Држава у Београду, продужили су да позивају представнике Југословенске владе да се састану са њима, али су сви њихови напори били узалудни. На дан 15. марта, Идн је послао једно дуго писмо кнезу Павлу, преко једног њиховог заједничког пријатеља, Теренса Шона. Овај је обавестио кнеза Павла о британским намерама да појачају своје снаге на Средњем Истоку, и захтевао да се југословенске снаге придруже Грцима и Турцима у одбрани Балкана. Он је такође напоменуо италијанску опрему у Албанији, и захтевао један састанак између генерала Цона Дила и Југословенског Главног Генералштаба.⁴³

Пошто је Југославија очигледно попустила под немачким притиском, Черчил је телеграфисао председнику владе, Драгиши Цветковићу, 22. марта, да га убеди у крајњу победу Британије, јер је Америка на њеној страни. Он је казао Цветковићу да Југославија не би требало да изврши злочин као Бугарска, и да постане „саучесник у покушају убиства Грчке“. Он је своју поруку завршио позивом Југославији да се са Грчком и Турском одупре немачкој агресији. У исто време, Черчил је упутио Кампбела да продужи своје напоре ради убеђивања Југословена да се приволе њиховој страни, али исто тако и да „не занемари ни једну другу алтернативу којој би се морало приступити, ако будемо увидели да је садашња влада за нас изгубљена“.⁴⁴ Британци су се спремали да оборе Југословенско Регенство и Владу, ако то буде потребно, и њихова обавештајна служба је већ била у вези са Југословенима који су⁴⁵ припремали један револуционарни државни удар против владе.

Са порастом немачке дипломатске и политичке агресије према Балкану, расло је и интересовање Сједињених Америчких Држава за тај део света. Почетком 1941. године једна за другом Мађарска, Румунија и Бугарска су потписале Тројни пакт. У јануару, председник Рузвелт је послао пуковника Виљема Доновена, као свог специјалног амбасадора, у Грчку, Турску, Бугарску и Југославију. Његова

мисија је била да испита и процени ситуацију у тим земљама, и да их окуражи да се одупру уз америчку помоћ. Доновен је стигао у Београд 22. јануара, и уз пратњу америчког министра Лејна, посетио грађанске и војне лидере. Он се нарочито интересовао да ли се Југославија осећа угроженом од стране Немачке. Цинцар-Марковић и Мачек су одговорили, да су односи са Немачком пријатељски. Али, кад је упитао генерала Симовића, на чијој страни би се борила Југославија, овај је одговорио: „Наш народ неће издати савезнике из прошлог рата”.⁴⁶ Доновен је објаснио скорашњи законски предлог Конгресу и потребу Југославије да брани своју независност од немачке агресије.

Рузвелт је у фебруару 1941. године дао једну своју поруку свим слободољубивим народима с потврдом да ће Сједињене Државе помагати све народе који се одлуче да се боре за своју независност. Његова осећања су пренета телефоном југословенском министру у Вашингтону, Фотићу, 14. фебруара, баш када су Цветковић и Цинцар-Марковић били на састанку са Хитлером.⁴⁷ Југословенска влада је одговорила шест дана доцније поруком кнеза Павла председнику Рузвелту и једном нотом од Цинцар-Марковића о скорашњим разговорима са Хитлером и Рибентропом. Америчка влада је била задовољна овим одговорима, а Welles је нарочито био задовољан одлучношћу Краљевског намесника да неће дозволити да национална независност буде доведена у питање.

Рузвелт је упутио своју другу снажну поруку Југословенској влади 22. фебруара 1941. г. Она је нагласила америчко интересовање у исход рата, изразила америчке симпатије према свима народима који се одупиру грабљивим силама, и нагласила америчку забринутост за будућност цивилизованог света.⁴⁸ Кнез Павле је одговорио изјавом да Југославија неће потписати ни један политички уговор са Немачком који би био против њеног суверенитета. Ни под каквим условима Југославија неће прићи Тројном пакту.⁴⁹ Американци југословенског порекла у Сједињеним Државама су се распитивали код Фотића о ситуацији у њиховој старој отаџбини. Овај је онда послао, 3. марта, Кнезу-намеснику једну поруку којом му је доставио њихова осећања и страх да ће држава пропасти услед немачке агресије. Цинцар-Марковић је на то одговорио 14. марта, наглашавајући да ће Југословенска независност, суверенитет и интегритет бити очувани.”

У Београду је амерички министар Лејн вредно радио да

одстрани Југословенску владу од приласка Тројном пакту. После више дана одлагања, он је посетио кнеза Павла 18. фебруара, и опет 23. фебруара. Кад му је постављао питања у погледу отпора Југославије немачкој агресији, кнез Павле му је изгледао песимистички расположен, али је изјавио своје убеђење у крајњу британску победу.⁵¹ После Намесниковог састанка са Хитлером, 4. марта, Лејн је поново имао разговор са кнезом Павлом. Кнез је изјавио да за Југославију постоје два избора. Један је, дати оружани отпор по цену хиљада живота, разарања, губитка слободе и државе; други избор би био подлећи и платити цену једне окупације. Међутим, он је нагласио, Југославија ће се оружаном одупрети свакој војној агресији и одбиће да без борбе изгуби свој суверенитет.⁵²

Сједињене Државе, званично неутрална сила, биле су под утицајем британске спољне политике. Черчил је наваљивао на Рузвелта да овај подупре његову војну стратегију, и он је нарочито желео да примора Југославију на једну војну акцију у Албанији.⁵³ Председник Рузвелт је захтевао да Лејн поново посети кнеза Павла, што је овај и учинио. Двадесетог марта Лејн је отворено изјавио Кнезу-намеснику став Сједињених Држава. Он је доказивао да Југословенска влада не узима у обзир положај Грчке, да не поклања довољно пажње југословенском јавном мњењу, и да не узима у обзир геополитички положај Југославије. Кнез Павле му је одговорио да, премда су немачке гаранције без вредности, цео народ би се ујединио у отпору, ако би их Немачка прекршила својим нападом. Срби су у оштрој опозицији пакту, док Хрвати и Словенци нису, тако је јавно мишљење подељено. И најзад, Југославија би изгубила своју геополитичку важност ако би је Немци поделили између Мађарске, Италије и Бугарске.⁵⁴

Председник Рузвелт је учинио још један последњи напор да утиче на кнеза Павла. Он га је обавестио 21. марта, да ће Сједињене Државе замрзнути све југословенске фондове, ако његова влада буде направила ма какав споразум са Немачком, који би олакшао немачки напад на Грчку, или на британске снаге у Средоземљу. Он је додао, да влада Сједињених Држава може да толерира један пакт о ненападању између Југославије и Немачке, али да не може да одобри ни један план који би умањио југословенски суверенитет.⁵⁵ Лејн је посетио кнеза Павла последњи пут увече 23. марта, кад му је Намесник саопштио да Југославија мора да потпише Тројни пакт, или да рескира да уђе у рат са Немачком. Влада нема други избор, пошто би рат био право

национално самоубиство. Кнез је уверавао Лејна да ови догађаји нису променили његове осећаје и симпатије за Сједињене Државе, нарочито не за председника Рузвелта.⁵⁶

Краљевина Југославија је успоставила дипломатске односе са Совјетским Савезом 24. јуна 1940. године, а било је много разлога за ово позно признавање владе те државе. Прво, постојале су рођачке везе између краљевског дома Карађорђевића и царског дома Романова, друго, постојала је српска захвалност за руску помоћ у Првом светском рату, а онда, постојао је утицај руских избеглица, које су примљене са братском љубављу после октобарске револуције. Најзад, постојали су и разлози спољне политике. Докле год је француска организација после Версаљског мира функционисала, Југославији није била потребна совјетска помоћ у спољним пословима, али, 1940. године ситуација се изменила. Иако је агресија Немачке била опасна, совјетски утицај на Балкану је био много опаснији за суседне Словене.⁵⁷ Међутим, кнез Павле је веровао да Совјетски Савез и Немачка имају супротне интересе на Балкану, и да југословенска дипломатија може да успостави равнотежу снага између њих.

Први сукоб интереса совјетских и немачких на Балкану догодио се кад је Совјетски Савез приморао Румунију да уступи Бесарабију и део Буковине. За Немачку, овај поступак је значио повреду совјетско-немачког споразума, од септембра 1939. године. Други сукоб је дошао кад је Немачка приморала Румунију да уступи део Добруце Бугарској и када је она арбитрирала између Румуније и Мађарске у подели Трансилваније. Осовинска гаранција територијалног интегритета Румунији била је још једна потврда споразума. Ови догађаји послужили су као сигурна опомена Совјетском Савезу да је Балкан био у немачкој свери утицаја.⁵⁸

Британска дипломатија је пронашла да је могуће увући совјетску спољну политику у опозицију немачкој хегемонији у Европи. Сер Стафорд Крипс је обавестио Стаљина у јулу 1940. године, да Британска влада признаје совјетско вођство балканских држава да би се одржао статус кво. Молотов је обавестио немачку владу о британској ноти, са напоменом да Совјетска влада неће подржавати стару равнотежу сила у Европи.⁵⁹ Кад је Молотов обавестио Хитлера у новембру 1940. године, да ће његова земља дати гаранцију Бугарској, Хитлер је одбацио тај план врло одлучно. Тако се совјетско-немачка сарадња, као што је пројектовано у уговору од августа 1939. године, свршила неслагањем око Балкана, и

било је само питање времена када ће се те две силе оружаном сукобити.

Доцније, кад су балканске земље пришле Тројном пакту, совјетска новинска агенција је издала саопштење, поричући да је иједан од тих аката почињен са одобрењем Совјетске владе.⁶⁰ Кад су, почетком 1941. године, Совјети примили опомене од Американаца и Југословена да се Хитлер припрема да нападне њихову земљу, они су почели да апизирају Немачку, да би добили у времену. Идеја кнеза Павла да установи једну политику која ће створити равнотежу снага на Балкану била је логична али неуспешна.⁸¹

Југословенски односи са Мађарском нису никад били нарочито пријатељски, јер су мађарска влада и регент Хорти били отворени ревизионисти и били у опозицији према Версаљском поретку. Да би се супроставиле овој мађарској политици, три државе које су биле предмет мађарских аспирација, Југославија, Румунија и Чехословачка су потписале уговор о стварању Мале антанте, 1922. године. Француска је подупирала овај уговор пошто је он ишао линијом њене политике статус кво-а, али та подршка је отпала кад су Британија и Француска попустиле Хитлеру у Минхену.

1939. године кнез Павле је отпочео преговоре са Мађарском за један двострани уговор између њихових држава и Румуније, али су Мађари били против тога. После пада Француске, кнез Павле је опет покренуо овај предмет. Мађарски министар спољних послова Чаки добио је немачко одобрење да отпочне преговоре за један пакт са Југословенима. Уговор о вечитом пријатељству између Југославијеи Мађарске је био потписан 11. децембра 1940. године.⁶² Пакт је одмах имао одјека у Москви, Лондону и Вашингтону. Ове три владе су гледале на тај пакт као на један немачки трик, иако су Југословени веровали да тај пакт ојачава њихове позиције у преговорима с Немачком. Совјетска влада се осветила тиме што је одбила да снабде Југославију оружјем, које је обећавала у новембру.⁶³

Југославија је имала различите односе са своја два суседа на истоку. Југословенско-румунски односи су били пријатељски, без територијалних спорова, или агресивних аспирација, и са једне стране, напор кнеза Павла 1939. године да заштити Румунију од Мађарске и Немачке једним уговором са Мађарском, је био неуспешан. Мађарска је желела један део Румуније, која је била члан Балканског савеза са Југославијом, Грчком и Турском. Овај уговор се показао без ефекта против мађарског ревизионизма. Сви

напори да се наговори Бугарска на сарадњу са другим балканским земљама ради узајамне одбране, такође су пропали. Бугарска је била вољна да сарађује са ма којом силом која би јој могла помоћи да задовољи своје територијалне претензије према Југославији, Грчкој и Румунији и Турској. За неко време постојала је намера међу државама Балканског пакта да се Бугарској учине извесни територијални уступци у замену за њену помоћ. Када је влада председника Кјосеиванова пала у фебруару 1940.г., Бугарска се обратила Немачкој и Совјетском Савезу са својим територијалним захтевима.

Грчка и Југославија су обе биле чланице Балканског споразума, који је био основан да заштити државечланице од напада других балканских држава. Југославија није била обавезна да помаже Грчку у њеном рату против Италије, али је она то тајно радила. У пркос званичног одбијања да помогне Грчку, Влада је опумоћила Милорада Ђорђевића,⁶⁴ бившег министра финансија, да транспортује оружје из Вистада, фабрике оружја, у Турску. На тај начин мноштво ситног оружја је испоручено грчкој војсци.

Када је Немачка почела да врши притисак на Југославију да приђе Тројном пакту, и нудила је Солун као мамац, Југословенска влада је одбила ту понуду. У луци Солуна је била слободна зона, прво Србије а потом Југославије, са специјалним статусом на основу уговора између Србије и Грчке 1913.⁶⁵ године. Југославија је била задовољна таквим стањем ствари. Пошто је Италија била у рату са Грчком, постојала је могућност да Солун падне у италијанске руке. Да би спречила такву могућност 1940. г., Југославија је активирала шест пешадијских дивизија у Македонији, са циљем да нападну Италијане у њихов леви бок, ако би се они приближили Солуну.⁶⁶ Грчке трупе су приморале Италијане да се довуку у Албанију и југословенске дивизије су дезактивирале.⁶⁷

Британци су знали за важност Солуна по Југославију. Њихов посланик у Београду, Кампбел, је био овлашћен „да предложи Југословенској влади укључење једног члана“, у случају закључења пакта о ненападању између Југославије и Немачке, „према коме би Немачка признала животне интересе Југославије у Солуну“.⁶⁸

МИРОТВОРЦИ БЕЗ СРЕЋЕ

Југославија је била уставна монархија са краљем, парламентом од два дома и кабинетом или министарским саветом. На челу државе, после 9. октобра 1934. године, кад је био убијен краљ Александар, било је намесништво од три члана, које је наименовао Краљ у своме тестаменту. Намесништво је требало да влада док краљ Петар II не постане пунолетан у септембру 1941. године. Доминирајући положај у намесништву је заузимао кнез Павле, краљев стриц. Влада је била састављена из коалиције три главне политичке партије: Југословенске Радикалне заједнице, Хрватске сељачке странке и Словенске људске странке. Ова влада је дошла на власт као резултат споразума од 1939. године између Цветковића и Мачека, по коме су Хрвати добили аутономију у оквиру постојећег устава. Хрватски политичари нису били потпуно задовољни оваквим решењем, али њихов вођ, Мачек, је био убеђен да Хрватска може постојати само као део Југославије.⁶⁹ Једна мала мањина Хрвата је желела независну Хрватску, која би била организована као једна тоталитарна држава. Њихов вођа, Анте Павелић, живео је у Италији и био је на плати Бенита Мусолинија већ више година. Српска опозиција је била против владе, пошто је веровала да су уступци Хрватима били исувише издашни. Они су веровали да се Цветковић-Мачек споразум заснивао на постепеном разбијању Југославије.⁷⁰

У погледу спољне политике хрватски и словеначки лидери били су за мир и за сваку могућу сарадњу са силама Осовине сем губитка независности. Међу Хрватима су постојале немачке групе следбеници Павелића, извесни бивши аустроугарски официри и неки интелектуалци. Скоро сваки Србин је био анти-Немац, про-Француз, про-Британац и про-Американац. Они су такође били ратоборни и спремни да ступе у рат на страни западних савезника у свако време. Због такве унутрашње ситуације у Југославији, страни агенти су имали плодно поље рада да дејствују у правцу следећих циљева: појачати притисак на кнеза Павла и владу, и организовати извесне унутрашње групе које ће оборити владу, ако буде то потребно. Домаће групе са којима су ови агенти радили били су официри оружане силе, Српски културни клуб и Српска земљорадничка странка.⁷¹ Постојала је и једна, мало распрострањена група, која се звала „Збор“, под вођством једног верског фанатика, Димитрија Љотића. Комунистичка партија, јака око 12.000 чланова, била је

стављена ван закона у Југославији, али је отворено радила за Москву и против владе.⁷²

Широке масе југословенског народа биле су слабо обавештене о стварној спољно-политичкој ситуацији, и погрешно, лажно обавештене од стране агената и агитатора. Осовинске силе су биле окарактерисане од стране народа као грабљиви поробљивачи Француске, Пољске, Чехословачке и Румуније које су одлучиле да униште мале народе Европе. Народ је веровао да Велика Британија, Сједињене Државе и Совјетски Савез неће никад дозволити да Немци освоје свет и наметну му свој нови поредак. Народ је слушао Лондонске емисије Би-Би-Си-а, а и неке американске станице, и био је много забринут за своју земљу и за ситуацију у свету. Српски народ није имао поверења у владину спољну политику аписмента, јер није имао поверења у Немачку. Пошто људи нису могли да разумеју владину тактику одуговлачења, они су лако прихватили обавештења страних агената, комуниста и опозиције. За Хрвате је главни и најважнији циљ био мир, и они су слепо следили свог вођу Мачека.⁷³ Словенци су били уједињени у својој Словенској људској странци, коју су водили католички свештеници. Они су се бојали рата са Немачком због свог географског положаја, али су са поверењем следили своје вођство. Тако су само Срби остали у опозицији према политици владе. Многи официри оружане силе, нарочито млађи, оштро су опонирали спољну политику владе. Њихов вођа је био командант ваздухопловства генерал Душан Симовић, и његов помоћник, про-западно и против немачки расположен, генерал Боривоје Мирковић.

Међу млађим југословенским генералима, Симовић је био популаран и цењен. Он је био врло добро образован генералштабни официр, аутор многих чланака у војним часописима, а написао је и једну одличну књигу о тактици ратног ваздухопловства. Он је био представник модерног правца у ратоводству, а као ветеран из српских ратова за ослобођење од 1912. до 1918. године, он је био дубоко одан западним савезницима. Он је веровао да Југославија дугује свој постанак Сједињеним Државама, Француској и Великој Британији. Његова опозиција владиној спољној политици била је добро позната и он је био у вези са људима по целој земљи кроз писма и лични додир.⁷⁴ У очима западних дипломатских представника у Београду, он је био вођ војне опозиције владиној политици. Он је примао многе стране посетиоце, укључујући ту војне изасланике и делегације, и стекао личне пријатеље и везе са страним дипломатама.

Французи и Срби франкофили у Београду подстицали су анти-немачку, пропаганду, али после пада Француске Кампбел уз помоћ Лејна је преузео ту улогу. Кампбел је имао на своје располагању британске новинаре, агенте обавештајне службе и про-британски оријентисане Југословене. Он је врло вредно радио на испуњавању своје дипломатске мисије, повезујући све про-британске и про-американске групе у Београду и диригујући њихове акције. Симовићев сусед адвокат, по имену Ђорђе Радин, је био поданик САД, који је сарађивао са Лејном. Он је довео у везу Донована са Симовићем у јануару 1941. године. Овај додир је окуражио Симовића и његове једномишљенике да појачају своју опозицију против владе.⁷⁵

Симовић је био у вези са више про-западних и против-владиних група у марту 1941. године. Неки од тих водећих људи су били: Слободан Јовановић, професор универзитета и председник Српског културног клуба; Мирко Косић, професор универзитета и један од вођа радикалне странке; Радоје Кнежевић, професор гимназије и један од вођа Демократске странке; Срђан Будисављевић, члан Цветковићеве владе; Илија Трифуновић-Бирчанин, председник Народне одбране; мајор Живан Кнежевић, командант батаљона у Краљевској гарди и брат Радоја Кнежевића. Новине које помагале ове опозиционе групе биле су: Српски глас, Великосрпска Омладина, Демократ, Нова Србија и друге. Све су оне приказивале Оружану силу као чувара народне части, јединства и сигурности, и омладина је читала ове новине са радозналошћу.

Генерал Боривоје Мирковић, Симовићев помоћник и други по старешинству у Ратном ваздухопловству, је опонирао спољну политику владе још од 1937. године и фаворизовао је револуционарну акцију већ дуго времена пре кризе од 1941. године. Симовић, коме су биле познате Мирковићеве идеје, веровао је да је таква акција непотребна, али је почетком 1941. године почео да узима у обзир насилно обарање владе. За један такав подухват два услова су била важна: савршена организација и опште симпатије народа.⁷⁶ Симовић је поверио војне припреме Мирковићу, док је он лично радио да усаврши односе са грађанским првацима. Пре него што је упознао Симовића са својим револуционарним идејама, Мирковић је покушао да нађе једног вођу за свој посао између других генерала, али су они, један за другим, тројица од њих, одбили његове позиве да воде једну такву револуцију.⁷⁷ Зато, кад је примио наређење од Симовића,

Мирковић је створио свој план за обарање владе са одушевљењем и са прецизношћу једног старог војника. У тим његовим напорима њему није изостајала помоћ млађих официра Ратног ваздухопловства и Београдског гарнизона.

Таква је била ситуација у Београду и у Југославији уочи потписивања Бечких протокола. Цео народ је био забринут, али је ћутао. Хиљаде очију су гледале у Београд и у велику сиву зграду Главног генералштаба. Нешто је било у ваздуху. Па ипак, влада је упорно продужавала свој рад у правцу који је по њеном мишљењу, требало да спасе частан мир и да предупреди страшну пропаст.

Југословенска делегација је стигла у Беч у јутро 25. марта 1941. године. Рибентроп и цео његов штаб су им пожелели добродошлицу на железничкој станици. Тог дана по подне у Жутој сали палате Белведере у Бечу, председник Југословенске владе Драгиша Цветковић и министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић потписали су Протокол о приступању Југославије Тројном пакту. Они су ставили своје потписе на десну страну документа, док су Рибентроп, Ђано и Ошима, јапански амбасадор у Берлину, урадили то исто на левој страни. Присутни овој свечаности били су румунски, мађарски, бугарски, словачки и југословенски посланици у Берлину.

После потписивања протокола министри су измењали гарантна писма. Цветковић је примио од Рибентропа и Ђана по три писма од сваког. У првом писму адресованом Југословенском председнику владе, Рибентроп у име и по наређењу Немачке владе, потврђује одлуку Немачке владе да ће поштовати суверенитет Југославије и интегритет њене целе територије. У другом писму Рибентроп потврђује у име своје владе да силе Осовине за време трајања рата неће захтевати пролаз својих трупа и превоз материјала кроз југословенску територију. Ђанова писма су била слична и њима је Италијанска влада примила на себе исте обавезе према Југославији као и Немачка. Цветковић је дао Рибентропу и Ђану специјална писма којима је потврђен пријем гарантних писма од две силе Осовине. Уз протокол је била прикључена једна специјална тајна нота у којој Рибентроп у име Немачке владе потврђује да ни Немачка ни Италија неће захтевати никакву војну помоћ од Југославије. На крају ноте од председника Југословенске владе се захтевало да овај докуменат чува као строго поверљив, и да га може објавити само са пристанком владе Осовине.⁸

Још једна, четврта нота, такође тајна, није никад предата

Југословенској влади. Савезничке трупе су нашле једно писмо међу документима о немачкој спољној политици одмах после рата. Писмо је било од Рибентропа и адресирано је на председника Југословенске владе. Та нота се односила на југословенски суверенитет над Солуном.⁷⁹ Нејасан текст те ноте је напомињао да ће у послератном територијалном разграничењу „бити узет у обзир југословенски суверенитет над делом Солуна“.⁸⁰ Ово је био немачки трик на који Југословени нису обраћали много пажње и они су тај проблем Солуна употребљавали само да добију у времену.⁸¹

Хитлер, који је дошао у Беч нарочито поводом овог догађаја, приредио је банкет за све учеснике одмах после завршетка церемоније. Он је био врло задовољан што је остварио још један од својих циљева после дугог рвања са Југословенском владом, и он је провео то вече дуго времена у разговорима са Цветковићем и Цинцар-Марковићем. Тумач који је том приликом био др Паул Шмит, је био мишљења да је Хитлер угурао Југославију у Тројни пакт противно савету Фон Херена. Немачки посланик у Београду је добро познавао унутрашњу ситуацију, и бојао се да Југословенска влада неће моћи да преживи потпис пакта.⁸²

Цветковић и Цинцар-Марковић су се вратили у Београд 26. марта изјутра. Чланови министарског савета су их дочекали на топчидерској железничкој станици у Београду, и они су одмах отишли у краљевски двор да известе Кнеза Намесника о својој мисији у Бечу. Српска православна црква је стварала тешкоће због пакта, због тога је кнез Павле захтевао да Цинцар-Марковић посети Свети Синод и да упозна свештенство са чињеницама. Цинцар-Марковић се сагласио са овим захтевом упркос свог личног мишљења да није потребно цркву обавештавати о спољној политици. Његова посета је заказана за 27. март пре подне. Онда су кнез Павле и Хитлер измењали уобичајене телеграме са обостраним поздравима и лепим жељама.⁸³ Истог дана је Министар војске и морнарице потписао наређење за дезактивирање војних јединица, али ово наређење није никад издато.⁸⁴

Ситуација у земљи је била напета. Истог дана, кад су се југословенски министри вратили из Беча, Херен је обавестио своју владу о гласинама у Београду о једном могућем државном удару под вођством генерала Симовића. Он је такође казао да је Симовић имао један дуг разговор са Британским ваздухопловним изаслаником истог дана.⁸⁵ После једне недеље напетости, Хрвати су почели поново да

стичу поверење у владу,⁸⁶ алу су Словенци били ћутљиви и забринути. Срби су били љути и збуњени. Међу грађанским службеницима и државним чиновницима осећања су била мешовита. Већина грађанских службеника је била подељена у две групе, за и против пакта. Већина од њих је очекивала нове догађаје са реакцијом од стране војске. Ситуација је била повољна за једну побуну.

У оружаном сили, нарочито међу млађим официрима, вест о потписивању пакта је примљена са љутњом и огорчењем. Ова реакција се могла очекивати. Школовање и индоктринација целог официрског кора приказивали су Немачку, Италију, Мађарску и Бугарску као непријатеље, док су Француска, Велика Британија и Сједињене Државе сматране за савезнике. Све војне школе су школовале своје питомце у тој традицији. Потписивањем пакта Немачка, Италија, Мађарска и Бугарска постајале су савезници, а Грчка, мали пријатељски сусед, је требало да буде препуштена Хитлеровим кохортама. Ова ситуација је била неприхватљива за официре свих чинова. Да је краљ Александар био жив, таква дипломатска акција могла би се примити као један привремени политички маневар, јер је он био војник који је уживао неограничено поверење војске. Кнез Павле, иако је био српског порекла, је сматран странцем од стране народа, јер је он пре него што је постао намесник, већи део свог живота провео у иностранству. Он није био популаран, није имао додира са масама, никад није одржао ниједан говор некој већој групи слушалаца, и био је окружен само елитом југословенског друштва. Он није имао ни престиж ни репутацију покојног краља, тако у целој нацији није постојао ни један ауторитет који би био у стању да објасни овако драстичну промену у спољној политици. Влада никад није дала популарно и целисходно објашњење своје политике и народ је био неприпремљен за пакт.

Судбина разоружане Чехословачке војске била је у свести сваког југословенског официра. Једини официри који су били задовољни текућом спољном политиком владе била је мала група бивших аустроугарских официра, који су после 1918. године примљени у Југословенску војску. Исте симпатије су имали и мањи број Хрвата официра, чланови Павелићеве организације „Усташи“, који су сви већ били немачки и италијански шпијуни. Ови официри су ћутали и очекивали наређење од својих шефова. Генерали оружане силе, са малим изузецима, били су забринути, али они су били стари ратници који су знали из свог искуства да један мали народ мора да

сачува себе вештим маневровањем између великих сила. У пркос својих западњачких симпатија и осећања, генерали су били ћутљиви, неактивни и избегавали дискусије са својим потчињеним усијаним главама. Многи од ових млађих официра сазнали су од својих добро обавештених колега још пре 25. марта да ће војска учинити нешто да би исправила стање. Већ 26. марта они су очекивали драстичну акцију.⁸⁹

У ОДБРАНУ ЧАСТИ

На дан 26. марта симпатизери завереника су известили Команду ваздухопловства да је Министар војске и морнарице ставио Симовића на листу пензионисаних официра, која ће бити објављена следећег дана. Дошао је дванајести час за дејство. Симовић је упитао Мирковића да ли је спреман за дејство. Одговор је био потврдан. Укратко, после 7 часова то вече, у присуству пуковника Драгутина Савића, начелника штаба ваздухопловства, потпуковника Живојина Радојичића из Главног генералштаба, Мирковић је рапортирао Симовићу да ће акција почети после поноћи, у 2:15 часова изјутра 27. марта.⁹⁰

За дејство 27. марта завереници су имали на своме располагању следеће снаге:

Земун: (1) Све јединице ваздухопловне базе, као и људство Команде ваздухопловства. Ово је била најјача група од свих побуњеничких снага. Група је била под командом начелника штаба ваздухопловства, пуковника Драгутина Савића. Он је такође имао под својом командом мрежу Ратног ваздухопловства, и тиме и везу са свим ваздухопловним базама и инсталацијама у целој земљи. (2) Трећи батаљон другог пешадијског пука, под командом потпуковника Милоја Динића. Ваздухопловна група је имала најважнији задатак да ухапси председника владе и све чланове владе. Мања одељења су била одређена да заузму радио станице, полицијске канцеларије, зграде министарства и команду жандармерије. Пешадијски батаљон је имао да заузме железничку станицу Земун. Командант гарнизона је одређен да заузме полицијску управу Земуна.

Београд: (1) Највећа група се састојала из два батаљона пешадијског пука Краљеве гарде под командом потпуковника Стојана Здравковића. Ова група је добила дужност да опколи

краљевски двор на Дедињу. (2) Један батаљон пешадијског пука Краљеве гарде, чији командант је био мајор Живан Кнежевић, имао је задатак да заузме и контролише четири блока зграда у Немањиној и Милоша Великог улици. У овим блоковима зграда налазила се већина министарстава, као и канцеларија председника владе. (3) Један тенковски батаљон под командом мајора Данила Зобенице, је био придодат батаљону мајора Кнежевића, са задатком да држи под стражом министарства и жандармеријску касарну. (4) Један други тенковски батаљон, под командом мајора Станимира Мишића, имао је задатак да поседне путеве који воде ка Бањици, где су биле касарне два пешадијска пука (2 и 18), који нису учествовали у завери. (5) Друге јединице са задатком или без њега, биле су: један дивизион артиљерије, под командом мајора Властимира Рожђаловског, који је имао да затвори прилазе Београду са југа; један противавионски дивизион, под командом мајора Светислава Вохоске; један рефлекторски дивизион, под командом потпуковника Милоша Банковића.

Генерал Симовић је такође организовао обавештајну службу. Он је одредио капетана Обрада Обрадовића да пази на канцеларије београдске полиције и на Немачки саобраћајни биро. Капетан Душан Бабић је добио дужност да посматра рад полиције. Потпуковник Василије Матић и капетан Славко Штербењак су посматрали рад команданта Краљеве гарде.

Поред ових јединица и појединих официра, генерал Мирковић је имао на свом располагању чланове Српске народне одбране. Њихов председник Илија Трифуновић-Бирчанин је био у команди ваздухопловства 26. марта и био је спреман да мобилише своју организацију ако то буде потребно.

У београдском гарнизону, који се састојао из више војних јединица и установа, један велики број официра је знао да ће акције против владе ускоро почети. Већина њих су је очекивали и били су спремни да сарађују. Ова ситуација је била изванредно повољна по заверенике. Њихов војни удар је могао да буде крвав, чак и неуспешан под другим околностима.

Један догађај уочи 27. марта је скоро упропастио цео план акције. Кнез Павле је напустио Београд дворским возом и нико није знао у ком правцу ће путовати. Шеф железничког одсека у Генералштабу, Радојичић, је пронашао да кнез Павле одлази за Словенију, и да је требало да стигне у Брдо

изјутра. У поноћ, тачно у нула часова, кад је почетак акције, кнез ће бити у Југославији, код Загреба. Његова породица ће остати у Београду.⁹³

Генерал Мирковић је почео да издаје наређења са писаћег стола свога команданта Симовића, у Команди ваздухопловства. Његово прво наређење је било потпуковнику Миодрагу Лозићу, да пребаци на аеродром у Београду бомбардерску групу „Бленхејм“. Према неким нагађањима бомбардерска група је требало да буде спремна да пренесе Мирковића и његове заверенике у иностранство, вероватно у Грчку, ако удар не би успео.⁹⁴ После тога он је позвао све официре на служби у штабу Команде ваздухопловства. Он их је позивао појединачно у своју канцеларију и лично им издавао наређења. Капетан Мило Ракочевић је требало да ухапси председника Министарског савета, Цветковића; пуковник Стјепан Буразовић, са Лозићем и 120 људи, је имао да заузме зграду Управе града Београда: капетан Владимир Симић је добио задатак да заузме главну пошту у Београду, где су се налазиле телефонска и телеграфска централа. Мајор Радован Пејић је одређен да ухапси министра војске и морнарице, генерала Пешића, а Радојичић је одређен да заузме Главни генералштаб и Министарство војске и морнарице. Мирковић је остао у канцеларији да сачека телефонске извештаје од вођа одређених и послатих група о напретку њихове акције.

Ускоро су извештаји почели да стижу. Све групе су са успехом извршиле своје задатке. Председник Министарског савета, Цветковић, је ухапшен пред својом вилом, упркос жандармске страже коју је имао. Он се предао без отпора и Ракочевић га је одвео у зграду Министарства војске и Генералштаба, где су други чланови министарског савета били привремено притворени. Симовић је стигао ускоро после тога да преузме вођство државе. До тада је пуч био успешан.⁹⁵ Био је скоро без проливања крви. Једина жртва је био један жандарм на стражи код краткоталасне радио станице.

Поред све своје врло прецизне организације пуча, Мирковић није био направио планове о хапшењу краљевских намесника Перовића и Станковића, министра двора Антића, краљевског првог ађутанта генерала Павла Барјактаревића, и начелника Главног генералштаба генерала Петра Косића, који је такође био и краљев гувернер за војну наставу. Сви ови људи су становали на дворском имању на Дедињу. Пре него што је ухапшен Цветковић је телефонирао Антићу и покрету трупа, а овај је тада обавестио све друге у двору. Два

намесника су овластила Косића да преузме војну команду гарнизона у Београду. Косић је узбунио 2 и 18 пешадијски пук, као и јединице Краљеве гарде. Он је такође пробудио краља, и казао му да обуче војну униформу да би извршио преглед Краљеве гарде. Било је већ 6 часова изјутра 27. марта кад је Косић казао краљу да он лично не зна шта се то догађа.

У 9 часова изјутра краљ је чуо преко радија емисију прокламације која је, речено је, била његова и у којој се говорило о пучу.⁹⁶ Косић је био бесан. На краљеву сугестију да позове команданта побуњеника да дође у двор, он је послао Симовићу писмено наређење да дође у касарне Другог пешадијског пука. Косић је намеравао да га ухапси чим се појави.⁹⁷ Симовић није дошао, како му је било наређено, већ је послао један тенковски батаљон уместо себе. Мајор Зобеница, командант тога батаљона, је позвао Косића на разговор. Овај је отишао на капију где га је Зобеница ухапсио. Исто се десило и команданту Краљеве гарде, генералу Михаилу Стајићу. Краљ је био слободан да ради по свом нахођењу, али је одбио да учини ма шта до доласка свог стрица, кнеза Павла.

Два пешадијска пука Дунавске дивизије, 2 и 18, које је Косић узбунио, били су постројени са пуном ратном спремом на Бањици и стајали на располагању за дејство.⁹⁸ Јачина оба пука била је око 10.000 људи. Већина њих су били војни обвезници из Београдског војног округа. Њихов командант, генерал Јован Леко је ретко био у својој канцеларији на Бањици, јер је он био и управник краљевског двора и проводио је већи део свог радног времена у двору. У току ноћи 26/27. марта, он није био у касарни и нико није могао да га нађе помоћу телефонских позива. У време кад је Косић узбунио оба пука најстарији официр је био капетан I класе Александар Перишић, начелник штаба Команде пешадије Дунавске дивизије. Њега је 26. марта обавестио потпуковник Стојан Здравковић из пешадијског пука Краљеве гарде да се „нешто може ускоро десити“. Он му је такође рекао: „Ви имате три пука потпуно наоружана за рат, на чијој страни они буду та страна ће победити“.

Чим је добио Косићево наређење да узбуни два пука, Перишић је одлучио да спречи употребу сва три пука против побуњеника. После узбуне команданти и командири пешадијских јединица су дошли у касарне. У 7 часова Перишић је примио писмено наређење од Косића које је гласило: „Крените оба пука у град где ће они добити наређења“. Перишић је ставио то наређење у свој џеп. Два команданта пука, пуковници Љубомир Полексић и Миливоје

Дурбешић, питали су Перишића хоће ли да крену пукове у град, али је он одговорио негативно.¹⁰⁰ Оба команданта су били незадовољни Перишићевим одговором, али нису смели да крену трупе. Кад је генерал Леко стигао у касарну у 8 часова, он је хтео да изврши Косићево наређење, али је Перишић био против тога. У насталој свађи између њих двојице, Леко је чак покушао да пуца на свог начелника штаба, али га је Перишић разоружао. У то време побуњеници су већ имали град у својим рукама.¹⁰¹

Два пешадијска пука на Бањици и онај трећи у Раљи били су најјаче пешадијске јединице у београдском гарнизону. Генерал Леко, као и оба команданта пука, били су верни кнезу Павлу. Да је Леко био у касарни, или да је бар тамо дошао раније, побуна је можда могла да буде угушена. Генерал је задоцнио да поведе успешну контра-побуну.

Рано изјутра 27. марта 1941., Симовић је позвао изванредног политичара и грађанских првака да образује нову владу. Ове личности су представљале опозицију Намесништву и Цветковићевој влади. Симовић је желео једну широку коалицију, пошто је веровао да његов министарски савет „треба да добије поверење широких народних маса успостављањем права одузетих народу раније, тако да народ може да донесе своју сопствену одлуку“.¹⁰² После дугог консултовања, сви присутни прваци су се сагласили да Симовић треба да буде председник владе и да треба организовати једну коалициону владу. Доктор Момчило Нинчић је био познат као политичар пријатељски расположен према Немцима и Италијанима. Милан Грол, првак Демократске странке, га је предложио за министра спољних послова и Нинчић је примио тај положај. Генерал Богољуб Илић, један од Симовићевих класних другова из Војне академије, је примио дужност министра Војске и морнарице.¹⁰³

Мачек је сазнао о догађајима у Београду у 6 часова изјутра 27. марта, од Шутеја, који је био притворен од побуњеника, и коме су они понудили један портфељ у новој влади. Ускоро после овог позива, Мачек је добио позив од кнеза Павла, чији воз је био на загребачкој жељезничкој станици. Он се сreo са Кнезом тамо, обавестио га о ситуацији и позвао га да пође на једну конференцију у Банским дворима. Кад је Кнез напуштао воз, генерал Недељковић, командант армије у Загребу му је рапортирао Симовићев захтев да се врати у Београд. Кнез је отишао у Банске дворе и ту је одржао конференцију са Мачеком, баном Хрватске Иваном

Шубашићем, Августом Кошутићем и Јурајем Крњевићем.

Кнез Павле је одбио Мачеков предлог да употреби хрватске трупе против побуњеника и одлучио је да се врати у Београд. Рекао је да му је доста свега и да он жели да оде у Грчку. Већ за време те конференције Симовић је телефонирао Мачеку у погледу учешћа његове партије у новој влади. Мачек се сложио да четири Хрвата уђу у владу: Шутеј, Смољан, Андрес и Торбар, али је одбио да он лично то учини иако га је кнез Павле наговарао да прихвати понуду.

Кнез Павле је напустио Загреб и стигао у Земун истог дана у 7 часова увече. Једна почасна чета га је поздравила и он је отишао аутомобилом у Министарство војске и морнарице у пратњи Симовића и његовог ордонанс официра, капетана Драгише Ристића. За време вожње Кнез је казао чисто пословним тоном Симовићу: „Ви сте били једино лице које ми је казало истину и шта ће се десити“. Он је такође казао Симовићу да би он желео да отпутује за Грчку исте ноћи. Симовић је онда предложио поноћ као време одласка.

У Министарству војске и морнарице, кнез Павле је потписао оставку Првог намесника, и такође писма за два друга намесника, позивајући их да дођу у министарство заједно са министром двора Антићем и генералом Барјактаревићем. Он је такође телефонирао својој супрузи кнегињи Олги, извештавајући је о путу за Грчку. Два друга намесника, Станковић и Перовић су ускоро стигли и потписали своје оставке.¹⁰⁴ Кнез Павле је онда отишао у двор. Тамо је имао једну кратку конференцију са својим синовцем краљем Петром II, спаковао је своје ствари уз помоћ Краља и чланова породице и отпутовао за Грчку специјалним дворским возом.¹⁰⁵

То вече Симовић је посетио Краља и обавестио га о реакцији народа по целој држави. Он је уверавао Краља о намери нове владе да очува мир, и казао му о конференцији са Фон Хереном. Краљ је онда потписао прокламацију, коју је чуо тога јутра преко радија, као и указ којим поставља Симовића за председника владе. Онда су уговорили време за церемонију на којој ће краљ и нова влада положити заклетву. Одређено је да ће то бити сутрадан у двору.

На дан 28. марта патријарх Српске православне цркве Гаврило је заклео краља Петра II. Потом су Симовић и чланови његове владе положили заклетву пред Краљем. После ове свечаности су Краљ и влада отишли у Саборну цркву у Београду, да присуствују благодарењу поводом Краљевог ступања на престо, као што је то био обичај.¹⁰⁶

Револуција од 27. марта се завршила и нова ера је почела.

БОЉЕ РАТ НЕГО ПАКТ

Народи Југославије су реаговали на промену владе на разне начине. Срби су били одушевљени и у другим већим градовима. Хрвати су били мирни, јер су следбеници др Мачека били отворено против ма каквих демонстрација.¹⁰⁷ Чланови југословенске оружане силе су били за нову владу, нарочито млађи официри. Уопште, сви су они били спремни за рат против Осовине. Мало њих, који су били германофили, нису се усуђивали да то кажу отворено.

Демонстранти у Београду су били бучни, али нису правили неред, или чинили насиље. Они су носили југословенске, српске, британске и америкаанске заставе, док су певали српске патриотске и ратничке песме. Викали су: „Боље рат него пакт“, „Боље гроб него роб“, и „Доле Хитлер“. Мале групе комуниста међу демонстрантима су викале: „Хоћемо савез са Совјетским Савезом“, као и: „Београд-Москва“.¹⁰⁸ Сви демонстранти су поштовали полицију и војна лица. Радио је без престанка емитовао патриотску музику, највише ратничку из ратова 1912. и 1914-1918. године. Многи британски и америкаански новинари су ношени на раменима људи по улицама. „Била је то револуција српског националног духа“.¹⁰⁹ Јавне зграде и приватне куће биле су крашене заставама. Кад је краљ Петар II пролазио кроз град 28. марта, идући из двора у Саборну цркву и натраг, становништво му је приредило узбудљиве манифестације. Том приликом немачки посланик Херен је био присутан са осталим члановима дипломатског кора у Београду. Он није био понижаван нити вређан од демонстраната. Једини немио случај је био напад на „Немачки саобраћајни биро“ који је био каменован и разорен.¹¹⁰ Један немачки грађанин је био повређен.

За Велику Британију овај државни удар од 27. марта је био успех британске дипломатије и обавештајне службе. Черчил је изјавио своје одушевљење у говору пред Главним одбором конзервативне странке рекавши: „Јутрос рано Југославија је нашла своју душу“.¹¹¹ Идн, који се у то време затекао на Малти, назвао је догађај „величанствена вест“.¹¹² Радио Лондон је објавио вест на девет језика, а британска штампа је издала ванредна издања у којима је величала

државни удар у Београду. У нарочито написаним чланцима британски писци рубрика су глорификовали Југословене као храбар народ који неће дозволити да буде поробљен без борбе.¹¹³ Британци су очекивали да ће нова влада бити савитљивија и више кооперативна него стара. Они су желели стварање новог балканског фронта, који би борбом спречио немачко продирање на југ. Черчил је одмах ставио у покрет дипломатске и војне напоре да убеди Грке, Турке и Југословене да они организују један заједнички фронт на Балкану. Он је одмах послао телеграм Идну у Атини, да дејствује у том правцу у нади да ће опомене Немачкој од те три државе одржати мир на Балкану. Черчилов стратегијски план за југословенску војску је био, да она нападне Италијане у Албанији, заплени и снабде се њиховим војним материјалом тамо, да се повуче на југ и организује један нов фронт заједно са грчким и британским трупима. Черчил је наредио генералу Сер Џону Дилу да иде у Београд и дискутује о овоме плану са Југословенском владом.¹¹⁴

Грци су такође били одушевљени југословенским превратом. Они су од тога очекивали смањивање и италијанског и немачког притиска. Идеја генерала Папагоса је била стварање једног новог фронта од Јадранског до Црног мора, али његови планови су били преурањени, јер нико није знао шта ће нова југословенска влада урадити. Турци нису показивали ни мало жеље да сарађују у одбрани¹¹⁵ Солуна, и нису били у вези са новом југословенском владом.

Вест о преврату у Београду је примљена у Сједињеним Америчким Државама као догађај од историјске важности. Сви водећи амерички листови су написали уводне чланке у којима су описали Југославију као храбру земљу, која се усудила да се бори за своју независност и слободу. Кришчиан Сајенс Монитор од 28. марта је славио Србе као један од најхрабријих народа у Европи. Многи од њих су помињали »Дух Србије" и присећали се успомена из I светског рата у коме су Срби бранили своју слободу од много јачег непријатеља. Југословенско посланство у Вашингтону је примило многобројне телеграме и писма од Американаца који су изражавали своја осећања и добре жеље за Југославију.¹¹⁶

Самнер Велс, вршилац дужности Државног секретара у Вашингтону, одмах је наредио Лејну у Београду, да дође у додир са Југословенском владом и изјави јој одушевљену подршку америчког народа. Он је такође овластио Лејна да обавести Југословене о Ленд-Лис закону, који ће

омогућити Југославији помоћ.¹¹⁷ Председник Рузвелт је послао телеграфску честитку, охрабрење и добре жеље краљу Петру II. Ова порука је стигла према каквог званичног признања новог југословенског режима.¹¹⁸

Совјетска влада није изразила никаква осећања поводом промене, већ је остала, бар на површини, мирна и лојална своме уговору с Немачком. Када је југословенски посланик у Москви, Гавриловић, предложио уговор о ненападању и пријатељству, одговор који је примио био је повољан. Међутим, совјетски комесар за спољне послове Вјаћеслав Молотов, обавестио је немачког амбасадора у Москви, Фридриха Шулемберга о понуди, и изразио своје веровање да нова југословенска влада намерава да продужи признавање Тројног пакта.¹¹⁹

Хитлер није очекивао догађаје од 27. марта у Југославији, иако је имао извесне поуздане извештаје од своје обавештајне службе, као и опомене од кнеза Павла о опасности једног државног удара. Он није очекивао да ће влада која је потписала Тројни пакт бити тако лако и брзо оборена. Немци су веровали да примедбе кнеза Павла и Цветковићеве инсинуације о могућим смутњама „треба одбацити као њихов покушај да избегну потписивање Тројног пакта“.¹²⁰

Кратко време, пре пуча Хитлер је преместио свој штаб у Аустрију, да би одатле управљао операцијама против Грчке. Али, баш кад су последња наређења за напад на Грчку требала да се издају, дошла је, као бомба, вест о обарању владе у Београду. Овај догађај је изменио потпуно политичку и војну ситуацију на Балкану. Хитлер је реаговао на ову вест са бесом пошто је пуч био фронтални изазов њему лично од стране једног малог народа. Југославија је била један фактор несигурности за Хитлера за време месеци који су претходили пакту од 25. марта, али он је веровао да тај проблем може бити решен дипломатским путем. Због тога он није извришио никакве војне припреме у погледу Југославије.¹²¹ Сада су његови велики планови били изложени опасности.

Чак и после одлуке да нападне Грчку, Хитлер није наредио никакве припреме против Југославије. „Наше држање према Југославији било је с пуно обзира као да смо поступали са неком примадоном“.¹²² По Хитлеровом мишљењу, најиздашније концесије су дате Југославији за њено прихватање пакта и за чување мира. Немци су увучени у рат против Југославије на своје највеће изненађење. Они су сматрали Симовићеву владу за представника њихових непријатеља који су били спремни „да нападну италијанску

Војску у Албанији из позадине".¹²³

Чим је примио вести о пучу, Хитлер је одлучио да нападне и разори Југославију. Он је позвао једну Конференцију у згради канцеларије Рајха. Позвано је 19 лица, укључујући ту: врховног команданта ваздухопловства, Маршала Рајха Хермена Геринга; начелника штаба Врховне команде оружаних снага генералфелдмаршала Вилхелма Кајтела; врховног команданта копнене војске генералфелдмаршала Валтера Браухича; његовог начелника штаба, генерала Франца Халдера и министра спољних послова Јакима Фон Рибентропа. Један од учесника је описао овај састанак: Фирер се појавио у соби за конференцију и показао нам телеграм, планувши спонтано да он не намерава да то трпи: сада ће он да сможди Југославију за увек; без обзира шта би могла нова југословенска влада да му каже, њега су понижавајући издали и њихова декларација о лојалности би била једна обмана, једна завера да се добије у времену.¹²⁴

Хитлер им је даље казао да припреме за напад против Југославије морају почети одмах и да ће операција „Барбароса“ бити одложена за четири недеље.¹²⁵

Хитлер је био очевидно врло бесан на том састанку и није дозволио никоме да прекине бујицу његових речи. Није дозволио Рибентропу ни да уста отвори. Јодл је успео да каже да Немачка влада треба да пошаље ултиматум новој југословенској влади, али је Хитлер категорично одбацио његову сугестију, јер:

Војни пуч у Југославији је изменио политичку ситуацију на Балкану. Чак ако она да изјаву о својој лојалности, Југославија се мора сматрати,¹²⁶ као непријатељ, и стога мора да буде потучена што пре.

За време конференције, Хитлер је позвао мађарског и бугарског посланика да дискутује поделу Југословенске територије. „Никад више не сме постојати једна Југославија“, рекао је Фирер. Истога дана он је послао писма Мусолинију и Хортију, обавештавајући их о предстојећем нападу и захтевајући њихову сарадњу.¹²⁷

БЕСПЛОДАН АПИЗМЕНТ

После обарања Намесништва, сви Југословени, они који су били за Тројни пакт, као и они који су били против њега, очекивали су од Симовићеве владе снажну, против-осовинску спољну политику, са приближавањем Великој Британији, Грчкој и Сједињеним Државама. Просечан грађанин веровао је да би таква политика ојачала политички и војни положај Југославије. Повољна реакција према београдском револту од стране Западних сила, показивала је да и оне такође очекују уску сарадњу са новом југословенском владом.¹²⁸ Влада је радила баш у супротном правцу. Још за време прве конференције на којој су створили нову владу, сви политичари су обратили нарочиту пажњу избору министра спољних послова, који би био прихватљив Немцима. Симовићев кандидат Милан Гавриловић, шеф Српске земљорадничке странке и југословенски посланик у Москви, није био прихватљив Милану Гролу, шефу Демократске странке. По његовом мишљењу, Гавриловић би био сматран у Берлину као југословенски „црвенокапић“. Уместо њега Грол је предложио Момчила Нинчића, који је био министар спољних послова 1927. године, одржавао пријатељске односе са Немцима и Италијанима, и био потпредседник Немачког клуба у Београду. Нинчић је био прихватљив владама Осовине и такође у стању да „олакша напету ситуацију створену обарањем намесништва и његове владе“.¹²⁹

Друга важна чињеница која је уобличавала политику Симовићеве владе, било је учешће у влади четири хрватска министра (Шутеј, Андрес, Смољан и Торбар). Њихов шеф Мачек им је дозволио да прихвате понуђене портфеље у влади, али је он лично остао у Загребу, чекајући да види хоће ли нова влада следити стару спољну политику. Он је био чврст пацифист и веровао у мирно решење свих политичких проблема.¹³⁰ Под таквим околностима, једна нова спољна политика је била немогућа. Тако је Југославија била подељена, и према томе паралисана за ма какав озбиљан ратни напор. Док су Срби били спремни да се боре против Осовине у циљу заштите своје части и своје државе као целине, Хрвати су били за мир скоро по сваку цену. Нација је била још више збуњена него за време Намесништва.

На дан 27. марта немачки посланик Фон Херен је посетио и министра Спољних послова Нинчића и председника Министарског савета Симовића. Он је прво оштро протествовао против демонстрација и штете нанете

Немачком саобраћајном бироу и неким немачким грађанима. Нинчић се извинио у име владе и обећао је да ће сва одговорна лица бити кажњена. Он је уверавао Херена да је војни удар против Намесништва унутрашња политичка ствар Југославије, и да ће влада издати декларацију о спољној политици која ће потврдити њену жељу за тесну сарадњу са Немачком. Нинчић је такође поменуо своју добру репутацију код Немаца и Италијана, и додао да ће се он побринути да се све обавезе Југославије, укључујући и Тројни пакт, поштују.¹³¹

Симовић је слично говорио. Он је поменуо своје везе са маршалом Рајха Герингом и са фелдмаршалом Милхом. Очеvidно, он је желео да направи повољан утисак на Херена и да га убеди да он није непријатељ Рајха, већ верује у политику пријатељства са Немцима.

Симовићев кабинет је одржао своју прву седницу у 10 часова ноћу 27. марта. На седници је био и бан Хрватске Иван Шубашић. Симовић је прво прочитао Краљеву прокламацију о ступању на престо.¹³² Следеће, он је прочитао Краљев указ којим он поставља нову владу. Онда је Симовић обавестио о жељи кнеза Павла да иде у Грчку и да му је дато овлашћење да то учини. Нинчић је известио о своме разговору са Хереном. Најзад, Савет је потврдио статус Бановине Хрватске. Шубашић је објаснио Мачеков став у погледу нове владе.

Последња тачка на дневном реду је била изјава коју ће Симовић дати за штампу идућег јутра. Изјава је била апел становништву да се држи хладно, да власти врше своју дужност, и да грађани престану са демонстрацијама које могу да нашkode добрим односима Југославије са њеним суседима.¹³³ Овакав апел је био врло супротан ратоборном расположењу српских маса, које су очекивале једно јако вођство и прокламацију која би позивала у одбрану земље против очекиване инвазије непријатеља.

Марта 27-мог, Срби су донели неопозиву одлуку. Њихов револт је био спонтан народни револт против Хитлерових освајања. Он је тињао у њиховим душама још од Минхенског споразума и пораза Француске, „Друге српске отаџбине“.¹³⁴

Међутим, влада је била неспособна да формулише једнообразну спољну политику због хетерогених политичких партија које су биле заступљене у њеном вођству. За време прве седнице Министарског савета, политичари су били подељени у три групе: прва група је била за продужење политике аписмента према силама Осовине (Мачекова странка, Куловец и Нинчић); друга је била против такве политике (Симовић, Чубриловић, Косановић и Даковић); и

трећа група, остатак чланова кабинета, била је без јасних идеја у погледу спољне политике. Пацифистичка група је била најјача због Хрвата и Словенаца. Ако се желело да се очува јединство државе, остатак кабинета је морао да се повинује притиску пацифиста. Резултат је био компромис у корист аписмента.

Други проблем у вези са спољном политиком је била општа мобилизација. Куловец и Нинчић су били против ње јер би могла да провоцира Немце,¹³⁵ Симовић је наредио министру војске и морнарице, Богољубу Илићу, да отпочне постепену и прикривену мобилизацију (активирање). Први дан за позив резервиста је био 28. март. Али, на захтев Главног генералштаба, тај дан је одложен за 3. април. Драгоцене време, тако важно за појачање националне одбране, се губило због политике владиног аписмента и неодлучности Симовића.

Министар спољних послова, Нинчић, је био врло активан у данима после 27. марта. Његов рад је био концентрисан на југословенско-немачке односе да би се избегао рат. Тридесетог марта он је дао Херену следећу званичну изјаву: Садашња Краљевска Југословенска влада остаје верна принципу поштовања интернационалних уговора који су закључени, у које спада и Протокол потписан 25 овог месеца у Бечу. Она ће инсистирати на најодлучнији начин да не буде увучена у садашњи сукоб. Њена главна пажња биће поклоњена одржавању пријатељских односа са њеним суседима, Немачким Рајхом и Краљевином Италијом.¹³⁷

Нинчић никад није примио одговор на ову изјаву. Трећег априла он је послао исту изјаву свим југословенским дипломатским представницима у иностранству.

Симовић је позвао два првака немачке мањине у Југославији, Јанка Сепе и Ханса Мозера, и захтевао од њих да увере Херена и немачког Генералног конзула, да немачка мањина никад није малтретирана у Југославији.¹³⁸ Овај покушај, као и други, није произвео никакав позитиван одговор са немачке стране.

Тридесетог марта Херен је добио наређење Рибентропа да се врати у Берлин ради „консултовања“. Само отправник послова, Фајне, неколико чиновника и војни изасланици су остали у Београду. Ово је био један сигуран знак да се Хитлер одлучио на војну акцију против Југославије.¹³⁹ Ипак, Нинчић није био обесхрабрен у својим напорима за мир. Он је дао инструкције југословенском посланику у

Берлину Иви Андрићу, да ступи у додир са немачким Министром спољних послова, и да учини све што може да увери Немце у мирољубиве намере југословенске владе. Андрић није могао да дође у додир ни са једним немачким званичним представником пет дана од 1. до 5. априла. Он је говорио са италијанским амбасадором, Алфијеријем, четвртог априла и уверавао га да је Југословенска влада спремна да преговара са Италијом и Немачком и да реши све проблеме. И овај последњи напор је био бесплодан. Петог априла, шеф Протокола у немачком Министарству спољних послова уручио је Андрићу његов пасош.¹⁴⁰

У Београду, Симовић се трудио да употреби притисак против Италијана. Он је рекао италијанском посланику Ђорџи-у Мамели-у, да Југославија неће толерирати заокружавање од стране Италије и Немачке. Зато, ако Немци уђу у Солун, Југословени ће извршити инвазију Албаније. Ова опомена је дала резултате. Италијани су се бојали да би једна југословенско-грчка офанзива у Албанији била катастрофална по италијанске снаге у њој. Мамели је посетио Симовића и изјавио да је Мусолини спреман да посредује између Југословенске владе и Хитлера. Онда је он формално позвао Симовића да дође у Рим. Симовић је дискутовао Мамелијев позив са својим кабинетом и они су одлучили да Нинчић и Слободан Јовановић треба да оду у Рим.

Међутим, 2. априла Мамели је известио Симовића да Италија жели да очува пријатељске односе са Југославијом, али да Мусолинијево посредовање зависи од Хитлера. Он је још додао, да Мусолини нема више онакав утицај на Хитлера какав је раније имао. Симовић је опет поновио своју претњу према Албанији. Следећег дана Ђано је захтевао да Југословенска влада разјасни извесне тачке пре него што Нинчић и Јовановић оду у Рим. Ове тачке су укључивале југословенски став према Тројном пакту, немачкој окупацији Солуна и грчке Тракије. Дискусија није ишла ни у једном правцу. „Гледано уназад сад је јасно даје Мусолини просто оклевао“.¹⁴¹

Поред директних напора да избегне рат помоћу контакта са Немачком владом, Симовићева влада је покушавала да уреди то исто преко југословенских дипломатских представника у иностранству. Југословенски посланик у Букурешту, Авакумовић, дискутовао је југословенску политику са румунским председником владе, генералом оном Антонеском; Гавриловић, посланик у Москви, је дискутовао са немачким амбасадором Шулембергом. Оба

југословенска дипломата изразила су жељу Југословенске владе да се очува мир. Чак и Мирковић, организатор преврата, трудио се да допринесе нешто овој сврси. Он је уверавао Немачког војног изасланика у Београду, да је његова влада била одлучила да поштује Тројни пакт.¹⁴²

Нинчићев последњи напор да дође у везу са Немачком, био је 3. априла. Он је тражио од Немачког отправника послова да га овај позове, али он је то одбио, нудећи му уместо тога да му пошаље једног члана свог штаба. Нинчић је онда дао једну поруку Немачкој агенцији за штампу, са изјавом да су га Италијани позвали да иде у Рим ради разговора. Међутим, он жели да дискутује директно са Берлином, и спреман је да иде тамо у свако доба. Кад ова порука није проузроковала одговор од Немаца, Нинчић је послао свог брата Велизара, народног посланика у Југословенској народној скупштини, у Немачку амбасаду, са позивом Немачкој влади за директне разговоре исто вече. Само један сат доцније, Велизар Нинчић је био поново у Немачкој амбасади са још једном поруком свог брата, Министра спољних послова. Он је нагласио, да и поред извесних разговора са Совјетским Савезом, који су у току, Југословенска влада још увек жели да дискутује проблеме са Немачком владом.. То је био последњи додир са Немачком амбасадом. Одговор није никад добивен.

Поред напора југословенских званичних представника да саобраћају са Немачком владом, Берлин је примио извештај из незваничних извора првог априла. Валтер Грубер дописник Немачке новинске агенције (ДНБ), послао је извештај Берлину, у коме је објаснио политичку ситуацију у Београду. Он је истакао да многи југословенски званични представници, као и политичари, захтевају од њега да објасни немачким властодршцима жељу Југословена да обнове добре односе са Немачком. Немачка влада је ћутала.¹⁴³

Симовићева влада је исцрпела све изворе и сва средства апизирања без успеха. Хитлер је донео своју одлуку о Југославији и нико на целом свету није могао да је измени.

ВРТЛОГ

Мачек, шеф Хрватске сељачке странке и бивши потпредседник у Цветковићевој влади, остао је у Загребу

пошто је дао свој пристанак за Шутеја, Смољана, Андреса и Торбара да уђу у Симовићеву владу, одбијајући да то сам учини. Он је желео да „причека и види како ће се развијати политичка ситуација“. У Загребу он је слушао све вести из Београда, као и мишљења западних новинара и државника. Њихове хвале побуњеницима и осуђивање кнеза Павла и његове владе нису изменили Мачеково чврсто убеђење да је једина здрава спољна политика Југославије била она коју су Цветковић и његова влада следили. Стога, он је прво захтевао разјашњење од нове владе о положају Бановине Хрватске, и друго, да ли има изгледа да се земља сачува од рата. Његови сарадници Шубашић, Август Кошутић и Шутеј су га добро обавештавали о ситуацији у Београду. Он је био задовољан да чује да је нова влада вољна да пренесе веће компетенције на Бановину Хрватску, и да је Нинчић известио Херена о одлуци његове владе да призна Тројни пакт као што га је потписала Цветковићева влада.

Првог априла Мачек је примио Мителхамера, дописника Немачке новинске агенције ДНБ. Немци су му поручивали „да се чува Београда“.¹⁴⁴ Истог дана, у разговору са једним чланом Немачког конзулата у Загребу, Мачек је изразио мишљење у погледу свог учешћа у Симовићевој влади. Његови услови су били: „Признавање Тројног пакта и примењивање истог у духу уговора; наименовање два намесника уз Краља, од којих један да буде Хрват, оставка Министра војске и морнарице, и повлачење војних лица из свих политичких послова“. Он је чак понудио да иде у Берлин као члан нове владе ради преговора са Немцима. Немачки Генерални конзул је онда рапортирао Берлину да по његовом мишљењу Мачек жели да очува мир са Немачком, али исто тако и да осигура постојање Југославије. Поред тих разлога које је навео Немцима, Мачек је имао и других не мање важних. Он је био убеђен да је пуч од 27. марта био не само против спољне политике старе владе, него још и више против кнеза Павла. Кнез је „Према српском мишљењу и сувише попуштао Хрватима. Потписивање Тројног пакта је био баш један добар изговор да се отпочне са котрљањем камена“.

Мачек је одлучио да уђе у Симовићеву владу са два циља на уму: један је био да сачува хрватска права стечена уговором са Цветковићем 1939. године, а други, да нађе решење за Хрватску помоћу западних демократија у чију је победу изгледа био уверен. Он је био под немачким притиском више дана јер, пошто је одлучио да разбије Југославију Хитлер је хтео да добије Мачекову помоћ, да би

то постигао што лакше. Трећег априла, један специјални изасланик Рибентропа, Валтер Малетке, дошао је у Загреб, посетио Мачека и сугерирао му да је „сада погодно време да се Хрватска одвоји од Србије“ уз немачку помоћ. Мачек је одбио ову понуду. По његовом мишљењу ово се не би могло учинити без рата, а он је био против сваке врсте сукоба. Он је нагласио Малетке-у своју одлуку да ради за мир са Немачком и додао да у Југославији „само неке младалачке усијане главе желе рат.“¹⁴⁵

Мачекова политичка консултовања у Загребу, пре него што је донео одлуку да уђе у Симовићеву владу, показују да је он био потпуно упознат са мишљењем и осећањима хрватских политичких партија и њихових првака. Хрватска организација „Усташи“, чији је вођа Анте Павелић био у Италији и на Мусолинијевој плати, била је активна још од јануара 1941. године. У својој новогодишњој поруци хрватском народу, Павелић је објавио стварање независне Хрватске у оквиру „мајке“ Италије. Шубашић, који је био бан Хрватске, предузео је оштре мере против „Усташа“. Њихов противзаконити рад у Хрватској није био много успешан, упркос великих напора њихових вођа у Берлину и Риму. Хитлер није имао много поверења у Павелића, пошто је овај био Мусолинијев човек. Он је претпостављао Мачека и његову странку Павелићу као оруђе за потпуно политичко разбијање Југославије, што би учинило његов војнички поход на њу много лакшим.¹⁴⁶

Мачеков тврдоглави отпор Хитлеровом притиску и његова стална тежња да избегне рат, приморали су Хитлера да промени своје мишљење. Али, тек пошто су политичке дискусије између Мачека, Мителхамера и Малеткеа подбациле и остале без резултата, Хитлер је одлучио да престане са својим напорима да уведе Мачека у ред вођа своје „Нове Европе“. После првог априла, Хитлер и Мусолини су дали своју пуну подршку Павелићу и његовим „Усташама“. Тога дана Павелић је добио на своје располагање радио станицу у Флоренци, под именом „Радио станица усташког штаба“, која је отпочела са серијом емисија хрватском народу. Хитлер је дао једну другу радио станицу Павелићевом сараднику, Андрији Артуковићу, који је отпочео своје емисије под именом „Радио Велебит“.¹⁴⁷

Један други политички првак осим Мачека је морао много да се брине за будућност свог народа. Фран Куловец, председник словеначке већинске странке, Словенске људске странке, дошао је до закључка да је рат са Немачком неизбежан. Он је веровао да је крај Југославије близу и да је

његова дужност да види шта ће бити најбоље за његову отаџбину Словенију. Он је дошао у додир са Словачким послаником у Београду, са циљем да дискутује овај проблем. Куловец је веровао да Словенија има два могућа решења: једно би било да постоји као независна држава, а друго да образује једну државу са Хрватском. Он се бојао такође, да би Хитлер могао да подели Словенију између Италије и Немачке. Преко немачког отправника послова Фајне-а, Словачки посланик је питао Немачку владу о њеним плановима за Словенију.¹⁴⁸ Он никад није добио никакав одговор од Немачке. Хитлер је био одлучио судбину Словеније већ 27. марта.

Вођство Словеначке људске странке у Љубљани, дискутовало је нову ситуацију створену обарањем Намесништва и формирањем Симовићеве владе. Они су одлучили да пруже пуну подршку своме прваку Куловецу и његовом учешћу у новој влади. Друга важна одлука је била да у случају рата два друга првака треба да напусте земљу и оду у иностранство: Алојз Кухар у Велику Британију, а Франц Габровшек у Сједињене Државе. Њихове дужности су биле да штите интересе Словеније из тих двеју држава. Трећа одлука је била, да у случају непријатељске окупације, бан Словеније (Дравска бановина), Марко Натлачен, и други функционери странке, треба да остану у земљи и помогну организовању владе.

У Београду, председник министарског савета Симовић, и чланови истог, имали су тешку дужност да смире српски народ, нарочито становништво Београда. Немачке радио емисије, штампа и друга средства пропаганде су оптуживали владу и Србе за злочине против чланова немачке народности у Југославији. Немци су ово исто урадили према Пољској пре почетка напада 1939. године. Они су ширили неистините и фантастичне вести као: влада је прогнала све Немце из Југославије, Срби су убијали Немце у Војводини, кроз целу Југославију Срби су демонстрирали против Немачке, носећи британске и пољске заставе и певајући анти-немачке песме, палили су немачка села, а у Петрограду су разорили једну целу улицу у којој су само Немци живели.

Пошто је народ знао да је сва ова немачка пропаганда била лажна, и пошто се сећао сличних лажних оптужби против Пољске, народ је закључио да предстоји непосредан немачки напад. Страх се увлачио у свачију душу. Становници Београда и других великих градова су се нарочито бојали ваздушних напада. Добровољна евакуација из градова у села

почела је одмах, и жељезнички возови, као и путеви су били претрпани. Овај покрет становништва, поред резервиста који су ишли у своје јединице, створио је хаос на комуникацијама у земљи.

Тридесет првог марта, влада је издала „Наредбу бр. 1“, којом је оповргнула све сензационалне вести и приписала их страним агентима. Овај докуменат је поновио владину одлуку да остане у добрим односима са свима суседима Југославије, и позвала је становништво да остане где је: „Интереси државе и народа налажу да свако чува свој дом и да на његовом прагу, ако то устреба, и ако то судбина додели, положи живот за добро отаџбине, Краља и народа“.¹⁵⁰

Управник града Београда издао је 31. марта и још два дана после тога своја званична саопштења против непријатељске пропаганде и лажних вести, нарочито против оних долазећих од немачких радио емисија. Он није рекао ништа како да се спасу животи у случају једног изненадног ваздушног напада. Он је поновио владин апел становништву, да треба сачувати хладнокрвност да би се одржали добри односи са свим суседима Југославије.¹⁵¹

Влада, као и Краљ и његов двор, остали су у Београду до 6. априла, када је немачко ваздухопловство извршило више тешких напада на Београд, који су га опустошили и нанели тешке губитке у људским животима (17.000). Влада је заиста учинила све што је могла да би умилостивила Хитлера и да би очувала мир, али је заиста тешко схватити зашто обавештајна служба није сазнала на време о предстојећем нападу и обавестила народ о томе. Влада је примила извештаје из иностранства о немачким намерама да нападне Југославију али њима се није поверовало. Најпоузданији извештај је дошао од југословенског војног изасланика у Берлину пуковника Владимира Ваухника, на дан 2. априла. Он је послао свој извештај за Београд, означавајући да ће напад бити 6. априла, кроз три различита средства за везу. Пошто су извори његових обавештења били веродостојни, он је био убеђен да ће напад почети тог дана. Најзад, он је послао свог помоћника, мајора Папића, за Београд, 3. априла, са овим виталним обавештењем. Ни ово није променило веровање владе да рат још може бити избегнут.¹⁵²

ПРИЈАТЕЉИ

Иако су Симовић и његова влада били убеђени да напад Немачке на Југославију може да се избегне, они су такође покушали да добију извесну војну помоћ од Совјетског Савеза, Велике Британије, Грчке и Сједињених Држава. Крајем марта и почетком априла само су Велика Британија и Грчка биле у рату против сила Осовине. Совјетски Савез и Сједињене Државе су били неутрални. У овој ситуацији директна и ефективна војна помоћ се могла очекивати само од Велике Британије и Грчке. Шта више, обе ове силе су биле жељне да осигурају за себе југословенску сарадњу због очекиваног немачког напада на Грчку. Политичка помоћ и евентуално помоћ у ратном материјалу могла се очекивати од Совјетског Савеза и Сједињених Држава. Председник Рузвелт је претходно обећао такву помоћ Цветковићевој влади. Он је поновио ту своју понуду краљу Петру II у једном радиограму убрзо после 27. марта.

Британци су били први који су дошли у додир са Симовићем у погледу војне сарадње. Черчил је послао једну поруку Идну у Атину 28. марта, у којој је изразио своје мишљење о балканској ситуацији. Он је веровао да би један балкански фронт створен од британских, југословенских и турских трупа, јак око 20 дивизија, био најбоља одбрана против могуће немачке инвазије Балкана.¹⁵³ Идн је одмах захтевао од Кампела да удеси један састанак између њега лично, британског шефа Генералштаба, генерала Сер Цона Дила, и представника нове Југословенске владе. Морао је да ради брзо због критичне грчке војне ситуације. Нови планови за одбрану Грчке од немачког напада из Бугарске нису се могли направити без јасне слике југословенских намера. Грчки начелник штаба, генерал Папагос, имао је један „амбициозан план за стварање једног непрекидног фронта од Јадранског до Црног мора“. У свој план он је укључивао све савезничке снаге на Балкану и савезницима Југословене да очисте Албанију од италијанских трупа. До 28. марта, сви Идни напори да увуче Турке у своје планове за одбрану Балкана су пропали. Турци нису дошли у додир ни са Југословенима ни са Грцима, већ су остали строго неутрални.¹⁵⁴

Идн је посветио сву своју енергију преговорима са Југославијом. Он је прво одржао једну конференцију са Дилом, генералом Хенријем Вилсоном, британским командантом Средњег Истока, и Михаилом Паларетом, британским послаником у Атини. Онда се саветовао са грчким министром председником Александром Коризисом.

После тога он је био спреман да изнесе Југословенима један конкретан план за војну сарадњу. Али, он је морао да чека на одговор по своме предлогу Југословенској влади да прими њега и Дила ради разговора. Три драгоцене дана су изгубљена пре него што је одговор стигао, и Југословени су позвали само Дила, јер су се бојали да би Иднова посета могла да провоцира Немце.¹³⁵ Симовић је позвао Дила да би од њега потражио британску војну помоћ, и да сазна какву помоћ би он могао да очекује од њих у случају рата. Дил је, међутим, очекивао одлучну сарадњу од Југословена и био је спреман да потпише неку врсту војног савеза са Симовићем.

Дил је провео два дана у Београду, 31. марта и 1. априла. Он није успео да потпише никакав уговор са Симовићем и био је разочаран својом посетом. Одржао је дуге конференције са Југословенским главним генералштабом, Симовићем и Илићем. На своје велико разочарење Југословени су сазнали за време ових конференција да су британске снаге у Грчкој јаке само две и по дивизије, да они не могу да заштите југословенско десно крило и комуникације у Солуну, и да они у Грчкој имају само сто и педесет авиона. Даље, британска Средоземна флота није била способна да уђе у Солунску лук; да би извршила евакуацију југословенских трупа, ако би то било потребно, и да Британци неће моћи да почну снабдевати Југославију пре три до четири месеца. Дил је предложио да Југословени отпочну офанзиву против Италијана у Албанији, али кад су га они упитали да ли би британска флота била способна да снабдева југословенске и грчке окупационе снаге у Албанији, Дил је одговорио негативно. Југословенски генералштабни официри су упознали Дила о тешким животним условима у голим албанским планинама. Југословенске трупе би тамо биле без хране, без муниције, без тешког наоружања и изложене неподношљивим тешкоћама. Дил је одговорио да југословенске трупе могу да заплене велике количине ратног материјала од Италијана,¹³⁶

Док је преговарао у Београду, Дил је примио писмо од Черчила у коме га Први министар обавештава да Немци врше хитно прегруписавање снага према Југославији. Он је инсистирао да Дил погура план за Југословене да ови нападну Италијане у Албанији. „Само оваквим начином може се постићи далекосежан почетни успех и задобити маса опреме у право време”.¹³⁷ Черчил је желео да Југославија уђе у рат по сваку цену, јер је судбина британских трупа у Грчкој зависила од њене одлуке.

Дил је упорно настојао да убеди Југословене да је у

њиховом сопственом интересу потребна непосредна војна акција и сарадња са грчким и британским снагама. Ништа није вредело. Симовић је одбио да потпише ма какву обавезу и није обећавао ништа. Он је поново одбио да прими Идна у Београду, јер „то би створило расцеп и домаћи фронт би се распао“. Дил и Симовић су се сложили да је потребан још један састанак између југословенских и британских стручњака. Они су уговорили да време за тај састанак буде 3. априла у Кеналију јужно од Битоља.

Ова конференција је одржана ноћу 3. априла. Југословенски представници су били генерал Радивоје Јанковић и мајор Перишић; британски су били генерал Вилсон и његов штаб. Конференција се завршила без позитивних закључака и планова за војну сарадњу у случају немачког напада. Јанковић је одбио да да икакво обавештење о југословенским дивизијама у Македонији. Он је само обавестио Вилсона да четири југословенске дивизије на југоистоку и четири на албанској граници нису пројектоване да одбију један напад оклопних јединица.¹⁵⁸

Четвртог априла Черчил је послао једно лично писмо Симовићу у коме обавештава Југословенског председника владе о концентрацијама јаких немачких копнених и ваздухопловних снага, које се спремају за напад на Југославију. Он је опет инсистирао на југословенској офанзиви против Италијана у Албанији.¹⁵⁹ Ово писмо је било последњи озбиљан британски покушај да придобију Југославију за сарадњу у једном превентивном нападу.

Симовић и његов генералштаб нису били вољни да сарађују са Британцима из два разлога. Први је био општа спољна политика владе да избегне рат апизирајући Хитлера, а други је био добитак времена за мобилизацију. Тесна сарадња са британским и грчким снагама против Немаца се није могла импровизовати. Југословенска мобилизација или „активирање“ је напредовало споро и у најбољем случају могло је да се заврши 12. априла. Најочигледнији разлог за неуспех преговора о сарадњи био је недостатак јаке британске снаге у Грчкој и неспособност Британије да укаже подршку југословенским снагама. Југословенски генерали, који су 1915. године прошли кроз Албанију, знали су врло добро како би изгледао један поход у Албанију. Било је врло јасно свима њима, да би се, без обзира на војничке резултате, такав један поход завршио пропашћу. Шта би могле да раде у Албанији југословенске и грчке трупе чак и после једне брзе победе над Италијанима? Без подршке од стране британских поморских

снага, оне би морале да се предају Немцима. Једна или две недеље би се добило у времену, али то кратко време не би могло да измени тешку британску војничку ситуацију у Африци или код куће. Резултат би био тешки губици грчких и југословенских трупа.

Британци су се такође трудили да придобију Турке за своје балканске планове. Нова југословенска влада по британском захтеву је позвала Турке да дискутују планове за одбрану Солуна. Турци нису били вољни да се туку са Немцима због тог града. Они су чак одбили да учине једну диверзију кретањем својих трупа ка турско-бугарској граници. Турци су били неспремни за било какву војну активност. Они су желели да остану неутрални што је дуже могуће. Хитлер је знао врло добро шта хоће Турци, и немачки амбасадор у Анкари, Франц Фон Папен, је успео да убеди турске управљаче да је немачки поход на Балкан уперен једино против Велике Британије. Једно Хитлерово писмо турском председнику Исмету Инонију од 4. марта 1941. је уверавало Турке да ће Немачка поштовати њихову територију. То је било за њих довољно да одбију сваку сарадњу са било Грцима или Југословенима.¹⁶⁰

Југословенска војна мисија, под вођством пуковника Станимира Живковића, отишла је у Анкару првог априла, да дискутује југословенско-турске односе у оквиру Балканског споразума. Мисија је била неуспешна.¹⁶¹

Влада је покушала да добије помоћ и од Совјетског Савеза. Кад је совјетски отправник послова у Београду, Виктор Лебедјев, посетио Симовића 27. марта, овај му је понудио склапање једног војног и политичког уговора о савезу и узајамној помоћи између њихових земаља. Совјетски комесар за иностране послове, Вјаћаслав Молотов, се сагласио са овим Симовићевим предлогом и Симовић је био одушевљен да пошаље одмах у Москву делегацију ради преговора са Молотовом. Гавриловић, југословенски посланик у Москви, добио је упутства од Нинчића да отпочне ове преговоре. Југословенска делегација коју су сачињавали бивши потпуковник Божин Симић и пуковник Драгутин Савић, пошла је на пут првог априла. Они су стигли у Москву трећег априла, пошто су путовали преко Турске, и тамо су нашли Гавриловића да преговара о уговору са Совјетима. Совјети су изменили свој оригинални предлог и нису били вољни да потпишу војни уговор. Такав уговор би био неугодан Совјетској влади у то време због њених односа са Немачком. Било је јасно да је Совјетска влада веровала да би

војни пакт са Југославијом могао да провоцира немачки напад против ње.¹⁶²

За време петодневних преговора између Југословенске делегације и Андреја Вишинског, концепт предложеног уговора морао се мењати два пута. Гавриловић је инсистирао на уговору који би водио једном војном савезу, док је Вишински нудио само један благ, практично инефективан политички уговор са насловом: „Уговор о пријатељству и ненападању”. Формулисање предложеног нацрта уговора било је двосмислено. После дуге дискусије са интервенцијом од стране Симовића и Стаљина, генералног секретара Комунистичке партије, Гавриловић, Симић и Савић су потписали уговор за Југославију, а Молотов за Совјетски Савез. Гавриловић је нарочито инсистирао да оба пуковника (Симић и Савић) потпишу докуменат, јер се „надао да овај маневар може да наведе Немце да поверују да пакт није један обичан уговор о пријатељству, пошто се разликовао од уобичајене форме и носио потписе два официра југословенске војске.¹⁶³

Совјетско-југословенски уговор је био само један пријатељски гест без икакве практичне вредности. Наоружање које су Совјети обећали Југословенима је морало да се превезе у њихову земљу њиховим бродовима. Југославија није добила ништа, нити оружје, нити икакву врсту помоћи од Совјета. Симовић је очекивао много више од њих, пошто је он још увек веровао да је Совјетски Савез „велика мајка Русија”, која ће, као 1914. године, објавити рат Немачкој, ако се ова усуди да нападне Југославију.¹⁶⁴

Југословенски комунисти верују да је уговор био најбољи који се могао направити под постојећим околностима, и да је био један ваљан допринос политичком положају Југославије у њеној борби за неутралност и мир. Извесни извори показују, међутим, да је уговор био ослабљен због политике попуштања Совјетског Савеза према Немачкој. Да би избегао непожељну Хитлерову реакцију, Молотов је обавестио Шулемберга четвртог априла „да је Југословенска влада предложила Совјетској влади преговоре за један уговор о пријатељству и ненападању, и да је Совјетска влада прихватила тај предлог”. Молотов је уверавао Шулемберга да „Совјетско-Југословенски уговор није управљен ни против кога и да не циља ни на једну државу”.¹⁶⁵ Идн је упитао Стаљина, много доцније за време рата, за разлоге због којих је потписан тај уговор. Према Идну, Стаљин је одговорио, да ту није постојао стварно неки нови ризик, јер су Руси били

прилично сигурни да ће бити нападнути. Друго, он је желео да направи један гест солидарности у то време према једном блиском словенском народу.¹⁶⁵

Било који разлози постојали за потпис овог уговора од стране Совјетске владе, доцнији догађаји су показали да је он био без вредности. Он није помогао Југославији ни мало, и није спречио Хитлера да је нападне. Стаљин је могао да има и трећи разлог. Совјети, као и Британци су се борили за добитак у времену, и водећи преговоре они су откачили Хитлера са узице против Југославије, а не против себе. Резултат је био повољан за Совјете. Они су добили четири, ако не и више недеља, да мобилишу и концентришу своје трупе. Југославија је жртвована за заштиту Совјетских интереса.

Понашање југословенских комуниста разјашњава значење уговора. Док су поздрављали обарање Цветковићеве владе, они су саботирали војне напоре Симовићеве владе. У својим прокламацијама они су подстрековали владу да закључи пакт пријатељства са Совјетским Савезом, али су у исто време били врло оштри против сваког рата на страни „британских империјалиста“. У једном од њихових летака они су наговарали раднике, сељаке, омладину, војнике и официре да демонстрирају јавно за један уговор са Совјетским Савезом; у другој су били против провоцирања Немачке и за мир.¹⁶⁷ Симовићева влада је радила скоро тачно као што су комунисти препоручивали; она је одбила британске понуде за сарадњу и потписала уговор са Совјетским Савезом. Пошто ни једна комунистичка партија тога времена није ништа радила без Стаљинове сагласности врло је вероватно да су југословенски комунисти намерно и по унапред припремљеном плану створили збрку у народу и влади Југославије. Резултат њиховог понашања је било политичко приближавање влади Совјетског Савеза, и као одговор томе коначна провокација Немачке. Влада је одлучно одбила да потпише ма какав војни пакт са генералом Дилом, одбила је и да се састане са Идном, али је хитно послала делегацију у Москву да потпише један безвредан уговор.

Немачка је напала Југославију не само због британског уплитања, него можда и још више због растућег совјетског утицаја у Београду. Герингово сведочење за време суђења у Нирнбергу се мора узети у обзир.¹⁶⁸ Немачка обавештајна служба у Југославији је била активна и није вероватно да Немци нису знали шта су комунисти радили тамо. Још више, понашање бившег Цветковићевог члана владе, министра др

Срђана Будисављевића, је било сумњиво. Кад је влада одлучила да потпише пакт он је дао оставку. Он је доцније примио портфељ министра Унутрашњих послова у Симовићевој влади. 27. марта он је примио једну делегацију комунистичке партије Југославије и испунио њен захтев да пусти из концентрационих (радничких) логора један број комуниста, и да уништи све картотеке и архиве односећи се на њихову партију, које су биле у рукама државних власти.¹⁶⁹

Последњи, али географски удаљен, пријатељ Југославије су биле Сједљене Америчке Државе. Ова земља је била у много друкчијем положају од других земаља. Политика њене владе је била да подржава све слободне земље Европе у њиховој борби за чување независности употребом свих других средстава сем рата. Ова политика је јасно изражена у поруци Вршиоца дужности Државног секретара, Самнера Велса, коју је америчански посланик, Лејн, уручио Симовићу 27. марта. Тада је Лејн показао врло јако интересовање за спољну политику нове владе уопште, а нарочито према Тројном пакту. Симовићев одговор је био да влада жели да избегне сваку дискусију о пакту, који „није уговорен од садашње владе и није још ратификован: Југославија према томе није још обавезна његовим одредбама“. Међутим, Нинчић је 29. марта подвукао Лејну да влада не може да одбаци пакт пошто је исти пуноважан у моменту потписивања. Али, додао је он, његова влада неће „никад дозволити оно што се десило у Румунији и Бугарској“. Доцније, Лејн се састао са словеначким првацима, Куловцем и Креком, који су обојица били за пакт. Он им је објаснио да Влада САД никад није терала Југославију да буде нападач ни у једном сукобу.¹⁷⁰

У Вашингтону 29. марта Велс је пренео Рузвелтову поруку Фотићу, да је Председник „расположен да примени одредбе закона 'Ленд Лис' на Југославију без одуговлачења". Велс је био спреман да изда наређења за отпремање ратног материјала и других потреба Југославији. За овај пренос у то време било је девет југословенских теретних бродова у лукама Балтимора и Њујорка. Влада САД је била спремна да отпочне са пошљкама чим Југословенска влада затражи помоћ. У току времена пре почетка немачког напада на Југославију, припремање листа потребног материјала се вршило како у Вашингтону тако и у Београду. Фотић је био импресиониран брзином и ефикасношћу са којом је Хари Хопкинс, администратор закона о Ленд-Лис радио са својим Штабом да осигура ефективну материјалну подршку

Југославији. На несрећу, време је било исувише кратко да би се њој могло помоћи. Несебични пријатељ, спреман да помогне Југославији без икаквих услова, био је исувише далеко. Југославија је била усамљена у опасности.

ЗАКЉУЧАК

Многн аутори су писали о два догађаја у југословенској историји: о приласку Тројном пакту 25. марта 1941. године, и о обарању Намесништва 27. марта. Оба догађаја имају разна тумачења. Они који су учествовали у њима остају при одбрани свог рада. Други су се поделили на: за и против, зависно од извора из којих су црпили своје податке, као и према својим личним симпатијама. Међутим, ови писци су описали оба догађаја у детаљу, тако да је једна јасна слика шта се десило, кад и како, доступно нашој генерацији. Оно што нам није познато је прикривени рад британске и совјетске дипломатије и обавештајне службе. Британци су објавили врло мало званичних докумената, и, верни својој традицији, они ће почети много година пре него што нешто више објаве. Совјети можда никад неће отворити своје архиве свету. Званични југословенски извори представљају једнострано мишљење. Зато смо ми ограничени на мемоаре, немачка документа и документа објављена од владе Сједињених Америчких Држава. Са овим материјалом на располагању ми можемо да направимо извесна расуђивања о ова два догађаја.

Крајем 1940. и почетком 1941. године, три велике силе Велика Британија, Немачка и Совјетски Савез, примениле су јак политички и војнички притисак према балканским државама. Велика Британија је желела да прошири рат на балканске територије да би ангажовала Хитлерову ратну машину што даље од Британских острва. Она је морала да задржи један мостобран на Балкану за будуће војне операције и политички утицај. За постизање ових објектива, Британцима је била потребна сарадња сваке балканске земље, и Грчка је била прва која је добила британску помоћ у њеном рату против Италије. Черчил је замишљао стварање једног Балканског фронта, у коме би поред Грчке учествовале још и Југославија и Турска. Он није могао да рачуна на Бугарску, пошто је британска дипломатија изгубила ту земљу, и њу је

Немачка задобила још 1940. године. Британци су оставили ову малу земљу незаштићену и изложену совјетском притиску, што је провозирао Хитлерову дипломатску а доцније и војну акцију.¹⁷²

У то време Немачка је била у процесу припрема за рат против Совјетског Савеза. Балкан је био од нарочитог значаја за Немачку, пошто је Хитлеру тамо био потребан мир. Он је био за статус кво, бар за извесно време. Зато је његова дипломатија радила да одстрани британски и совјетски утицај у томе простору; она је успела да неутралише Турску име што је укључила Бугарску у систем Осовине, и помоћу удварања и попуштања увукла је Југославију у Тројни пакт. За несрећну Грчку, Хитлер је имао само једно решење – војну акцију са окупацијом.

Совјетски Савез је желео да измени постојећи поредак на Балкану. Да би постигао овај циљ, морао је да се одупре немачком присуству тамо, као и британском утицају у Београду, Софији и Анкари. Британци су били вољни да сарађују са Совјетима, јер су им они били потребни за борбу против Немачке. Они су им давали издашна обећања да би осигурали за себе њихову сарадњу.¹⁷³ Совјети нису били вољни да сарађују са Британцима, јер су желели да сачувају независну спољну политику. Они су се надали једном рату у коме ће Немачка и Велика Британија ослабити једна другу, тако да ће Совјетски Савез на крају рата бити најјача сила. Совјети су имали једно преимућство над Немачком и Великом Британијом на Балкану. Они су имали под својом контролом комунистичке партије тамо, и сви комунисти су радили оно што им Стаљин нареди.

Кнез Павле и Цветковићева влада нису видели никаква преимућства за Југославију ако би се она прикључила и једној од три велике силе у овој компликованој ситуацији. Неутралност је била најбоља политика за њихову малу, неразвијену земљу, поцепану унутра борбом између њених народа и политичких партија. Влада је успешно одолевала притиску са свих страна око 4 месеца. Хитлер је приморао и Југославију да приђе Тројном пакту тек после дугих дискусија и многих уступака. За време ових преговарања, супротне снаге, британске, совјетске и српске, радиле су против владе. Врхунац њихових напора је био државни удар 27. марта 1941. Ова акција је имала важне последице за Немачку, Велику Британију и Совјетски Савез, али је за Југославију била катастрофална. Хитлер је био приморан да реши проблем Балкана војним дејством против Грчке и

Југославије. Совјети су одлучили да апизирају Хитлера напуштањем Балкана, и да на тај начин добију преко потребно време за своје војне припреме. Британци су изгубили своје последње упориште на континенту.

Британска очекивања да ће се Симовићева влада борити против Немачке, су била нереална. Нова влада је била састављена од истих хрватских и словеначких политичких странака које су биле и у претходној влади, и које су према томе хтеле да сачувају мир попуштањем Немачкој. Једина стварна промена у влади било је укључивање у исту српских опозиционих политичара, који, међутим, нису били потпуно против апизмента. Нова влада је очајнички покушавала да добије у времену помоћу дипломатских додира и преговарања са Осовином, тражећи у исто време помоћ споља. Због Хитлеровог личног неповерења у Симовићеву владу, она није могла да успостави дипломатске везе. Чим је сазнао за обарање Намесништва, Хитлер је сматрао Југославију за непријатељску земљу. Његов одговор на промену у Београду је био да разори Југославију.

Неуспех генерала Симовића да предвиди Хитлерову реакцију и да припреми војску за борбену готовост, лишио је Југословене ефективног војног отпора Немачкој. Једина реална активност владе је требало да буде спремање и готовост за рат. Симовић се устезао да објави општу мобилизацију, да организује војну сарадњу са британским и грчким снагама, и да каналише српски национални дух у правцу борбе са Немачком. Уместо тога, он је своје наде за националну сигурност полагао у „Мајку Русију”.¹⁷⁴

Велике силе, Немачка, Велика Британија и Совјетски Савез употребљавале су Југославију себично и несмотрено у одбрани својих сопствених интереса за време борбе на живот и смрт 1941. године. Једина сила са одговорном спољном политиком према малим народима су биле Сједињене Америчке Државе. Ова сила, међутим, у то време је била неутрална и физички исувише удаљена да би могла да утиче на догађаје у Европи. Она није могла да спасе Југославију и Грчку од уништења.

ЗАБЕЛЕШКЕ

1. Ernst vom Weizacker, Translated by John Andrews (Chicago: Henry Regnery Company, 1951), str. 244

2. Велимир Терзић, Југославија у априлском рату, 1941 (Титоград: Графички завод, 1963), стр. 20-23
3. Wilhelm Keitel, The Memoirs of Field Marshal Keitel, edited by Walter Gornitz, translated by David Irving (New York: Stein and Day, 1966). str. 128
4. Phillip W. Fabry, Balkan-Wirren 1940-41, Diplomatiscche und Militarische Vorbereitungen des Deutschen Donauubergages Darmstadt: Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft, 1966), str. 81; U. S Department of State, Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D, Vol. XI, The War Years, Sep. 1, 1940-Jan. 31, 1941 (Washington: Government Office, 1960), broj 325-6,328-9, str. 852-53, posle citirano kao D. Ger. F. P.
5. Bernhard Lossberg, Im Wehrmachtfuhrungsstab: Bericht eines Generalstaboffiziers (Hamburg: H.H. Nolke Verlag 1950), str. 164; Fabry, str. 81-82
6. Vladko Maček, In the Struggle for Freedom, translated by E. & S. Gazi, (University Park and Press.) London: The Pennsylvania University Press, 1957, str. 205
7. Sumner Welles, The Time for Decision (New York: Harper and Brothers, 1944), str. 144
8. Терзић, стр. 91
9. J. B. Hoptner, Yugoslavia in Crisis, 1934-1941 (New York: Columbia University Press, 1962), str. 192; Fabry, str. 69-70
10. Konstantin Fotitch, The War We Lost (New York: The Viking Press, 1948) str. 35-36
11. Dragiša Cvetković i Caslav Nikitović, Dokumenti o Jugoslaviji, Sveska 8 (Paris: izdanjea utora juli, 1956), str. 7-8; Fabry, str. 67-68; D. Gr. F. P., Vol. XI, No. 417, str. 728-35; Danilo Gregoric, So Endete Jugoslawien (Leipzig: Wilhelm Goldmann Verlag, 1943), str. 108-17
12. Cvetkovic i Nikitovic, Sveska br. 8, str. 15-16
13. Franc Halder, Halder's Diary, National Archives Microcopy (Washington: American Committee for the Study of War documents, 1956), No. T-84, roll 191; Generaloberst Halder, Kriegstagebuch, Band II, Von der Geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges (1.7. 1940-21. 6. 1941) bearbeitet von Hans-Adolf Jacobsen (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1963), str.303
14. Fotitch, str. 58
15. Macek, str. 209-211
16. Maček, str. 213. Они су заменили Срђана Будисављевића
и

Бранка Чубриловића.

17. Hoptner, str. 239; Dragiša Ristić, Yugoslavia's Revolution of 1941, (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 1966, str. 72-73)
18. Hoptner, str. 238
19. Gregorić, str. 13
20. Hoptner, str. 239-40; Ristić, str. 74-78
21. Cvetkovic i Nikitović. Sv. br. 7, str. 28
22. Терзић, стр. 119-20; Ristić, str. 79; Маџек, стр. 215
23. Италијанско-југословенски Уговор о пријатељству и ненападању од 1937 год., је био без икакве стварне вредности.
24. Терзић, стр. 171
25. Иван Суботић, „О завери против живота краља Александра-Марсељски атентат“, Гласник Српског историјско-културног друштва „Његош“, (дец. 1964), стр. 50-60;
26. Hoptner, str. 140-41; Galeazzo Ciano, The Ciano Diaries, Edited by Hugh Gibson, (Garden City, N. Y.: Doubleday and Company, 1946), str. 119
27. Hoptner, str. 181
28. Hoptner, str. 185-88
29. Hoptner, str. 187; Терзић, стр. 96; Ristic, str. 54
30. Ciano, str. 217
31. Терзић, стр. 96; Ciano, str. 218
32. Врло је невероватно да је Стакић отишао у Рим без знања кнеза Павла.
33. Терзић, стр. 97; Ciano, str. 308
34. Исто, Ciano, str. 312-13
35. Најо Holborn, The Political Collapse of Europe (New York Alfred A. Knopf, 1966) str. 127-28
36. Winston Churchill, The Second World War, III, The Grand Alliance (Boston: Houghton Mifflin Co., 1951), str. 158
37. Anthony Eden, The Memoirs of Anthony Eden, The Reckoning (Boston: Houghton Mifflin Co., 1965) str. 215-216
38. Терзић, стр. 102; Eden, str. 241
39. У то време ИДН је био у Атини.
40. Eden, str. 248-50; Alexander Papagos, The Battle of Greece, 41, translated by P. Elioscus (Athens: J. M. Scazakis Alpha Edition, 1949), str. 323-24.

41. Eden, str. 250
42. Терзић, стр. 111-12; Papagos, str. 326; Eden, str. 255
43. Исто, стр. 257-59
44. Churchill, str. 159-61
45. Eden, str. 263-64
46. Терзић, стр. 105
47. Fotitch, str. 44-47
48. Fotitch, str. 49-50
49. Терзић, стр. 106
50. Fotitch, str. 60-61
51. Hoptner, str. 215; U. S. Department of State, Foreign Relations Of the U. S. Diplomatic Papers; 1941, II, Europe (Washington: Government Printing Office, str. 949-50. После: FRUS.
52. Hoptner, str. 223
53. Eden, str. 255
54. Hoptner, str. 235-36; Ristic, str. 69
55. Fotitch, str. 67; FRUS, 1941, II, str. 955-56, 960, 962-63
56. Fotitch, str. 69
57. Hoptner, str. 175
58. U. S. Department of State, Nazi-Soviet Relations, 1939-41 (Washington: Government Printing Office, 1948), str. 182 После: NSR
59. Исто, стр. 169
60. Fotitch, str. 35
61. Hoptner, str. 180
62. C. A. Macartney and A. W. Palmer, Independent Eastern Europe, A History (London: Macmillan & Co., Ltd., 1962), str. 438
63. Hoptner, str. 195-97
64. Кад су Немци окупирали Југославију, Ђорђевић је био један од првих жртава кога су они погубили.
65. Svetkovic i Nikitovic, sv. 6, str. 30, Р. Л. Кнежевић је напао кнеза Павла и Цветковића зато што су добили Солун од Хитлера као награду за приступ Тројном пакту.
R. L. Knezevich, "Princ Pavle, Hitler and Salonika", International Affairs XXVII (January 1951), str. 38-44; Цветковић је одговорио на овај напад и оштро негирао Кнежевићеве изјаве. Dragiša Cvetkovich, "Prince Paul, Hitler and Salonika",

International Affairs XXVII (October, 1951) str. 463-69.66. В. Петковић, „Ко је крив“, Искра (Март, 1951), стр. 2

67. Аутор је радио на концентрацији ових трупа у новембру. децембру, 1940, за време своје службе у југословенском Главном генералштабу.

68. FRUS, 1941, II str. 957; Кнежевићева верзија о Солуну и кнезу Павлу је без икакве подлоге и треба да буде одбачена од озбиљних историчара.

69. Hoptner, str. 130

70. Charles Zalar, Yugoslav Communism, A Critical Study, Prepared for the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and other Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty Seventh Congress, First Session (Washington: Government Printing Office, 1961), str. 21-22

71. Никола Миловановић, Војни пуч и 27 март (Београд: Просвета, издавачко предузеће, 1960) стр. 19-20. Британски агенти су врло активно радили за своју Егзекутиву за специјалне операције (SOE), која је била установљена у јулу 1940. Ова агенција је имала да остварује Черчилову стратегију чији је циљ био „Запалити Европу“.

Hugh Dalton, The Fateful Years. Memoirs 1931-1945 (London: Frederick Moller, Ltd., 1957) str. 366-67;

Рад агената ове специјалне британске групе такође је описан до најмањих детаља од стране једног тајног агента. Српска земљорадничка странка је вероватно примала финансијску потпору, јер „Наш посланик сер Роналд Кампбел нас је охрабљивао да чинимо све што је могуће, а то је укључивало и оно што је он означавао као финансијску подршку, да би се странка навела да се истрајно опире про-немачкој наклоности Цветковићеве владе“.

Bickham Sweet-Escot, Baker Street Irregular (London: Methven & Co., Ltd., 1965) str. 22, 52, 62-64

72. Zalar, str. 50; Терзић, стр. 40, 126; Миловановић, стр. 62-66

73. Масек, str. 205; Фон Хасел је сазнао од Фројндта, немачког конзула у Загребу, да Хрвати нису желели да се одупиру Немачкој уопште, већ су желели да сарађују, док су у Србији осећања била ратоборна према Немачкој и Италији. Ulrich von Hassell, Von Hassell Diaries, 1938-1944 (New York: Doubleday and Co., 1947), str. 175; „Hrvatski Dnevnik, Мачеков дневни лист објавио је два уводника о спољној политици. Један је изјавио да је 'воља за сарадњу са Југославијом од стране осовине показана на такав начин да ниједан аргумент који би се могао изнети против тога не би могао да издржи критику'

Други је изјавио: 'Хрватско јавно мњење је било припремљено за овакво решење већ дуго времена.'" 25 и 26 марта 1941, према наводима Николе Мирковића, "Yugoslavia's Choice", Foreign Affaires, XX (October, 1941), str. 141; Терзић, стр. 50

74. Ristiћ str. 77-82

75. Миловановић, стр. 20-24; Терзић, стр. 127-28

76. Ristic, str. 84

77. Hoptner, str. 252-53

78. Терзић, стр. 124-25, Додатак В

79. У једном говору у Рајхстагу 4 маја 1941, Хитлер је истакао своје обећање Југославији за њен излаз на Егејско море. Терзић, стр. 124

80. D. Ger. F. P., Series D; Vol. XII, No. 178, str. 314

81. Hassell, str. 161

82. Paul Schmidt, Hitler's Interpreter, ed. by R. H. C. Steed (New York: The Macmillan Company, 1951), str. 223

83. Терзић, стр. 125

84. Исто, наводи: Архива војноисторијског института, кутија 4, бр. 23

85. Исто, стр. 125-126

86. Macek, str. 216

87. У свакој побуни хлеб игра извесну улогу, тако је било и у побуни од 27 марта 1941. Четири месеца, пшенични хлеб се није производио по наређењу владе. У Београду и у другим већим градовима било је наређено да се производи само хлеб од мешаног кукурузног и пшеничног брашна. Народ није знао стварни разлог, али владино објашњење, да је потребно створити резерве у пшеници, није било задовољавајуће за народ. Срби су познати као народ који једе много хлеба. Кружили су гласови, да пшенично брашно мора да се лиферује Немачкој. Храна је поскупљавала и било је све теже набављати је. „Наша најбоља свињетина, најбоље жито, наши минерали - све се продаје Немачкој у замену за ствари које нисмо могли да производимо. Ми Југословени једемо остатке. Проклетство је бити један мали народ."

Leigh White, The Long Balkan Night, (New York: Charles Scribner's Sons, 1944), str. 213

88. D. Ger. F.P. Series D, Vol. XII, No. 211, str. 360.61

89. Аутор је примио такво обавештење од генералштабног потпуковника Живојина Радојичића 23 марта 1941 г.

90. Ristić, str. 86; Душан Симовић: „Објашњење о улози водећих личности у државном удару од 27 марта 1941". Гласник Српског историјско-културног друштва „Његош", X (децембар, 1962), стр. 76-78

91. Ristić, str. 88

92. Аутор је био у Београду у то време на служби у Главном генералштабу и познавао је многе трупне старешине, као и п.пуковника Живојина Радојичића, једног од главних завереника.

93. Ristić, str. 89

94. Миловановић, стр. 41-44

95. Ristic, str. 92-94

96. King Peter II, A King's Heritage (New York: G. P. Putnam's Sons, 1954), str. 76

97. Ristic, str. 97

98. King Peter II, str. 78-79

99. Трећи пук ове дивизије, Седамдесет трећи, био је јужно од Београда, у Раљи.

100. Трупe београдског гарнизона су имале тачна наређења шта треба да раде у случају нереди у граду. Оне су имале тренутно да окупирају све важне зграде и улице. Оба команданта су знала своју дужност и зато су и питали Перишића за наређења о покрету својих јединица у град. Наређење за покрет јединица из касарни могло је да дође само од Првог ађутанта Њ. В. Краља, Команданта Београда, или Министра војске и морнарице. Због тога је Косићев рад био сумњив Перишићу и осталима. Перишић је мислио да је Косић полудео.

101. Александар Перишић, Штаб дунавске пешадије-0 25 и 27 марту 1941; прилог историји „Савез земљорадника" (април-мај 1961), стр. 13-18; Перишићево писмо аутору од 18 фебруара 1967).

102. Следећа лица су дошла у Министарство војске и морнарице: професор Слободан Јовановић, председник Српског културног клуба; Илија Трифуновић-Бирчанин, председник Српске народне одбране; Милан Грол, првак Демократске странке, Петар Живковић, председник Југословенске националне странке; Милош Тупањанин, потпредседник Српске земљорадничке странке, Миша Трифуновић, првак Радикалне странке; Срђан Будисављевић; Бранко Чубриловић; Божа Марковић; Божидар Влајић; Јован Бањанин, Момчило Нинчић, Богољуб Јевтић и Крста Милетић. Нова влада је укључила председнике свих политичких партија: Југословенске

радикалне заједнице, Хрватске сељачке странке, Словеначке људске странке, Радикалне странке, Демократске странке, самосталне демократске странке, Српске земљорадничке странке, све од њих познате као: „Удружена опозиција“, Ristić, str. 108-11; Терзић, стр. 133

103. Maček, str. 217-18

104. Ristić, str. 103-4

105. King Peter II, str. 80; Ristic, str. 104-5

106. King Peter II, str. 79-81

107. Терзић, стр. 130

108. Комунисти тврде да су они организовали демонстрације после пуча, нарочито у Београду; Исто; стварно они су збуњивали Београд лецима, опомињући Србе да се не боре за „Британску империју и умирући капитализам“. Они су захтевали пакт са Совјетским Савезом. Миловановић, стр. 88-92. Аутор је видео демонстрације у Београду у то доба.

109. White, str. 206-7

110. King Peter II, str. 81-82

111. Иако Черчил никад није признао да је британска тајна обавештајна служба финансирала обарање југословенске владе, постоје индикације да јесте. Churchill, str. 168; Драгиша Ристић је рекао аутору 30 марта 1967 године, да он зна позитивно да су Британци финансирали Српску земљорадничку странку (Милош Тупањанин), али не војне старешине. Мирко Косић је тврдио у једном памфлету (без места публикације, 1950), стр. 7, да је британски ауторитет за југословенску историју и политику R. W. Seton-Watson дао следећу изјаву: „Ми смо улазак Југославије у рат платили 500.000 фунти, те Србима не верујемо ништа“. Ватсон се одрекао ове изјаве као „бестидне и злонамерне клевете“. Југословенски народни одбор: Порука: 1951, IV-V; (Лондон: Приватно издање, 1951), стр. 15

112. Eden, str. 265

113. Терзић, стр. 130-31; Von Hassell, str. 183

114. Churchill, str. 169; Eden, str. 270; Миловановић, стр. 155-57.

115. Eden, str. 267-68; Papagos, str. 328-30

116. Fotitch, str. 80-81

117. FRUS, II, str. 969

118. Fotitch, str. 81

119. Hugh Seton-Watson, The East European Revolution (New York:

Frederick A. Prager, 1956\ str. 66

120. Ristić str. 78

121. Lossberg, str. 110; Keitel, str. 138-40

122. Сведочење фелд маршала Јодла, 5 јуна 1946, пред Међународним војним судом, суђење главним ратним злочинцима пред Међународним војним судом, новембар 1945-октобар 1946, XV (Nurnberg: Secretariat of the International Military Tribunal 1947), после I.M.T. Фон Хасел је описао један разговор са Хереном у Београду на дан 20 марта 1941 г.: „Према њему (Херену) Немачка је попуштала корак по корак пред југословенским условима под којима би они пришли Тројном пакту: територијалне границе (пре свега, наравно, према Италији) без војне помоћи; без пролаза трупа кроз југословенску територију; признање права на излаз на Егејско море (Солун)... Али, према Хереновом запажању, Југословени се нису много радовали због немачког пристанка". Von Hassell str. 176.

123. Von Ribbentrop's: Сведочење 1 априла 1946, I.M.T., X, 375

124. Keitel, str. 138

125. Peter Bor, *Gesprache mit Halder* (Wiesbaden: Limes Verlag. 1950), str. 179; Halder, *Entry March 27, 1941*.

126. Bor, str. 180; I.M.T., XV, 387, XXVIII, 22-23;

127. D. Ger. F. P., Series D., Vol. XII, No. 215, p. 369, No. 217, p. 371 No. 223, str. 395, No. 224, str. 397, No. 225-26, str. 398-400.

128. У своме говору пред Главним одбором Конзервативне странке 27 марта 1941, Черчил је јасно изјавио да Британска влада очекује нову „пријатељску политику" од Југославије.

Churchill, str 168; Председник Рузвелт је очекивао да се ће Југославија борити за своју независност. Због тога је Влада Сједињених Америчких Држава брзо понудила материјалну помоћ Југословенској влади, чим је вест о промени стигла у Вашингтон. Fotitch, str. 81-87.

129. Ristic, str. 109.

130. Macek, str. 219-21; Fotitch, str. 78; Ristic, str. 111

131. D. Ger. F. P., Series D, Vol. XII No. 219, str. 383-84

132. У прокламацији Краљ је објаснио Србима, Хрватима и Словенцима, да је он преузео дужност као краљ, да је Намесништво поднело оставку, и да је он наименовао генерала Симовића за председника Министарског савета. Ово је била иста она прокламација коју су побуњеници прочитали преко радија рано изјутра када Краљ још није био у додиру са њима. Фердо Чулиновић, *Слом старе Југославије* (Загреб: Школска

књига, 1958), стр. 138-39. King Peter II, str. 79

133. Терзић, стр. 133-35

134. Никола Пекић, Наш српски историјски пут 27 март 1941, покрет генерала Михаиловића, „Американски Србобран (6 фебруар, 1967).

135. Терзић, стр. 136.

136. У овом извештају Главном штабу Југословенске народно-ослободилачке војске од 28 јуна 1946, Симовић је објаснио да он није инсистирао на општој мобилизацији да би избегао провокацију Немачке, резултат који би био напад, као у случају Пољске 1939 године. Чулиновић, стр. 160-61.

137. FRUS, 1941, II, 971-72; D. Ger. F. P., Vol XII, No. 235 str. 421-22

138. Ristić, str. 11-15

139. Терзић, стр. 141

140. U. S. Military Tribunals, Transcripts of the Trials of War Criminals Before the Nurnberg Tribunals, mimeographed documents (Washington: Office of the Chief of Counsel for War Crimes, 1945-46), Doc. NG 3238 and 3177.

141. Израз под наводним знацима је из Симовићевих мемоара у поседу Д. Ристића. Политичка ситуација је изгледала јасна свакоме ко је био у Београду у то време. Немачка инвазија се очекивала свакодневно после 27 марта. Министарски савет је био једина група људи која је веровала да се мир може сачувати.

142. Терзић, стр. 143

143. Терзић, стр. 142

144. Маџек, str. 218-220, Ristic, str. 111

145. Мачек, str. 220-21; D. Ger. F. P., Series D., Vol. XII, No. 238-43, pp. 424-28, No. 273, p. 464; Пре свог одласка за Београд 3 априла, Мачек је дао једну изјаву за штампу која јасно илуструје његове идеје: „Ја сам хришћанин и свестан Христових речи 'Блажени су они који граде јер ће се назвати синовима Божјим'. Осећање одговорности према народу, који ми је давао поверење већ више од девет година, нагони ме да покушам све да би се сачувао мир, највеће добро човечанства, за свој народ. Ја сам дубоко убеђен да и садашњи водећи људи Србије су такође искрени као што сам ја. Ја сам свестан да ћемо ми, упркос свих тешкоћа у садашњици, помоћу заједничке сарадње, сачувати мир и поднети лакше све тешкоће које могу доћи. Још нешто, добијена су уверења да ћемо се кроз ову сарадњу права, која је Хрватска добила, не само очувати и консолидовати, него ће се такође и појачати". Ristic, str. 112

146. Терзић, стр. 55; Терзић такође пише о раду немачког агента, Везенмајера, који је наводно дошао у Загреб 2 априла, да наведе Мачека да помогне Хитлеров план. Његова мисија је пропала и он се обратио Павелићевој групи. Извештај Немачког обавештајног центра „Јупитер“, документ у Војноисторијском институту, кутија 1, регистар бр. 1/3, Београд; D. Ger. F. P Series D, Vol. XII, No. 270, p.p. 461-62

147. Миловановић, стр. 197-99; Интересантно је да је Малетке, после овог неуспелог покушаја да убеди Мачека о одвајању Хрватске од остале територије Југославије, поклатио овоме за успомену један напуњен пиштољ. Мачек је овај необичан поклон довео у везу са самоубиством мађарског председника владе, грофа Пала Телекија, који је одбио да са Хитлером учествује у разбијању Југославије. Маџек, стр. 220-21.

148. Терзић, стр. 156; D. Ger. F. P., Series D. Vol. XII, No. 273, p. 463

149. Миловановић, стр. 205-6

150. Високи губитци од преко 17,000 погинулих само у Београду су проузроковани овом наредбом; King Peter II, p. 85; Терзић, стр. 157.

151. Терзић, стр. 157-59; лично искуство аутора.

152. Hoptner, pp. 281-83; King Peter II, 84-86

153. „Заједно Југославија, Грчка, Турска и ми имамо седамдесет мобилисаних дивизија на том ратишту. Немци немају више него тридесет. Зато, седамдесет могу да кажу тридесет: 'Ако нападнете и једног од нас, бићете у рату са свима нама.'" Churchill, p. 169.

154. Eden, str. 268; Папагосово мишљење је било да су Британци требали да узму иницијативу у планирању једне врховне команде за све савезничке снаге на Балкану. Он криви британске представнике у Грчкој што су били спори и неефикасни у томе погледу. Papagos, p. 328.

155. Eden, p. 270; Терзић, стр. 145

156. Терзић, стр. 145-46; Eden, p. 271.

157. Churchill, pp. 172-173.

158. Eden, pp. 271-74

159. „Ја не могу да разумем аргумент да добијете време. Један одлучан потез за победу и сигурност је добити одлучну и предахитравајућу победу у Албанији, и покупити опрему која би вам пала у руке.“

Черчил је волео да се игра са стратегијом и војним пословима. Његов неуспех у експедицији против Дарданела 1915 године,

није био за њега једна корисна поука. Он је стога продужио своју стратегију да запали Европу која је била под окупацијом сила Осовине.

160. Fabry, p. 116; D. Ger. F. P., Series D. Vol. XII, No. 113, pp. 201-3

161. 28 фебруара Шукри Сараџоглу, турски министар спољних послова, казао је Југословенском посланику у Анкари, Илији Шуменковићу, да: „Турска ће се тући само ако је нападнута“. Терзић, стр. 150.

152. Миловановић, стр. 156; Терзић, стр. 150.

163. Нортнер, цитира једно писмо од Гавриловића.

164. King Peter II, p. 91

165. Немачки амбасадор у Совјетском Савезу, Немачком министарству спољних послова, телеграм бр. 796 од 4 априла 1941, NSR; Documents from the Archives of the German Foreign Office, ed. by Raymond J. Sontag and James S. Deddie Washington: Department of State, 1948, p. 317.

166. Eden, p. 276; Черчил је назвао овај уговор једном пријатељском гримасом.

Гавриловић описује Стаљиново понашање за време церемонијалног потписивања уговора, као врло срдечно и пријатељско. Крилов описује Гавриловићев разговор са Стаљином, Ворошиловом и Молотовом као глуму. Он каже да су они сви глумили као на позорници. Стаљин се чак и прекрстио као православни хришћанин. Крилов је био присутан овој састанку. Ivan Krilov. Soviet Staff Officer, translated by Edward Fitzgerald (London: The Falcon Press, Ltd. 1951), p. 74.

167. „Свако одлагање закључења једног пакта о пријатељству и узајамној помоћи са Совјетским Савезом, значи да ће нас немачки империјалисти напасти. То такође значи да ће нас британски агенти увући у рат за интересе британских империјалиста“. Миловановић, стр. 92-97; Фотић, којије имао у свом поседу оригиналне летке, наводи један од њих, које сви комунистички историчари у Југославији изостављају: „Народи Југославије су угрожени од сурових британских ратних подстрекача, и од великосрпских националних екстремиста, који својим провокативним понашањем гурају земљу у рат. Не дозвољавајте овим неодговорним елементима и империјалистима, нарочито у Србији, да раде свој посао. Ми нећемо империјалистички рат“. Fotitch, pp. 79-80

168. „Ми смо врло брзо сазнали преко наших блиских веза са Југославијом позадину преврата генерала Симовића. Кратко време после овога потврђеноје да су обавештења из Југославије била тачна, наиме, да је један јак руски политички утицај

постојао, исто као и јака финансијска подршка од стране Енглеза, о чему смо ми доцније пронашли доказе. Овде се мора напоменути, да је у доцнијим изјавама у штампи истакнуто са руске стране колико је био јак њихов утицај и са којим циљем је он вршен" I. M. T. IX, 333-34

169. Терзић, стр. 189; Будисављевића је Тито примио као регента. Он се вратио у Југославију, уживао пензију од Титове владе, и умро тамо. Zalar, p. 111.

170. FRUS, Series D, pp. 971-72

171. Fotitch, pp. 83-87

172. Fabry, pp. 14-15

173. Churchill, p. 10; Fabry, p. 15.

174. Черчил није никад опростио Симовићу за његово несарађивање са Британцима 1941. Када су 1945 године и краљ Петар II и Јосип Броз-Тито прихватили Симовића за регента, Черчил се овоме успротивио, јер је имао у своме поседу једну забелешку са следећим садржајем писаним Симовићевом руком: а) никакво англофилство са наше стране; б) једна врста неутралности од нас; в) Ми ћемо штитити италијанско лево крило; и г) Ми ћемо окупирати Солун да би спречавали искрцавање сваке силе непријатељске према Немачкој. Симовић је одговорио Черчилу једним јавним писмом у коме је описао спољну политику своје владе. Заваравање у погледу пријатељства према Осовини само да би се добило време. Топличанин, „Образовање намесништва и генерал Симовић" Гласник Српског историјско-културног друштва „Његош", X (децембар, 1962), стр. 73-75.

(...)

(...)

BIBLIOGRAFIJA

A. JAVNIDOKUMENTI

**International Military Tribunal. Trial of the Major War Criminals
Before the International Military Tribunal, November 1945-**

October 1946. Vol. XV. Nuremberg: Secretariat of the International Military Tribunal, 1947.

U.S. Department of State. **Documents on German Foreign Policy, 1918-1945**, Series D, Vol. **XI, The War Years, Sept. 1, 1940-Jan. 31, 1941**, Vol. **XII, The War Years, Feb. 1-June 22, 1941**. Washington: U. S. Government Printing Office, 1960-62.

U.S. Department of State. **Foreign Relations of the U. S., Diplomatic papers: 1941**. Vol. II, **Europe**. Washington: Government Printing Office, 1959.

U.S. Department of State. **Nazi-Soviet Relations, 1939-41**. Washington: Government Printing Office, 1948.

U.S. Military Tribunals. Transcripts of the Trials of War Criminals Before the Nuremberg Tribunals. Washington: Office of the Chief of Counsel for War Crimes, 1945-46. (Mimeographed.)

B. KNJIGE

Bor, Peter. **Gesprache mit Halder**. Wiesbaden: Limes Yerlag, 1950.

Churchill, Winston. **The Second World War**. Vol. III: **The Grand Alliance**. Boston: Houghton Mifflin Co., 1951.

Ciano, Galeazzo. **The Ciano Diaries**. Edited by Hugh Gibson. Garden City, N. Y.: Doubleday and Company, 1946.

Culinovic, Ferdo. **Slom stare Jugoslavije**. Zagreb: Skolska knjiga, 1958.

Dalton, Hugh. **The Fateful Years**, Memoirs 1931-1945. London: Frederick, Moller, Ltd., 1957.

Eden, Anthony. **The Memoirs of Anthony Eden, The Reckoning**. Boston: Houghton Mifflin Co., 1965.

Fabry, Phillipp W. **Balkan-Wirren 1940-41, Diplomatische und Militarische Vorbereitung des Deutschen Donauberganges**. Darmstadt: Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft MBH, 1966.

Fotitch, Constantin. **The War We Lost**. New York: The Viking Press, 1948.

Gregoric, Danilo. **So Endete Jugoslawien**. Leipzig: Wilhelm Goldmann Verlag, 1943.

Halder, Franz. **Kriegstagebuch**. Band II, **Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges (1. 7. 1940-21. 6. 1941)**. Bearbeitet von Hans Adolf Jacobsen. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1963.

Hassell, Ulrich von. **Von Hasseil Diaries, 1938-1944.** New York: Doubleday and Co., 1947.

Holborn, Hajo. **The Political Collapse of Europe.** New York: Alfred A. Knopf, 1966

Hoptner, J. B. **Yugoslavia in Crisis, 1934-1941.** New York: Columbia University Press, 1962.

Keitel, Wilhelm. **The Memoirs of Field Marshal Keitel.** Edited by Walter Gorlitz, translated by David Irving. New York: Stein and Day, 1966

Krilov, Ivan. **Soviet Staff Officer.** Translated by Edward Fitzgerald. London: The Falcon Press, Ltd., 1951.

Lossberg, Bernhard. **Im Wehrmachtführungsstab: Bericht eines Generalstaboffiziers.** Hamburg: H. H. Nolke Verlag, 1950.

Macartney, C. A and Palmer, A. W. **Independent Eastern Europe, A History.** London: Macmillan and Co., Ltd., 1962.

Macek, Vladko. **In the Struggle for Freedom.** Translated by E. and S. Gazi. New York: Robert Speller and Sons, Publishers Inc., 1957.

Milovanovic, Nikola. **Vojni puc i 27 mart.** Beograd: Prosveta Publishing Company, 1960.

Papagos, Alexander. **The Battle of Greece, 1940-1941.** Translated by P. Elioscoc. Athens: J. M. Sczikis "Alpha" Edition, 1949.

Peter II, King. **A King's Heritage.** New York: G. P. Putnam's Sons, 1954.

Ristic, Dragisa. **Yugoslavia's Revolution of 1941.** University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 1966.

Schmidt, Paul. **Hitler's Interpreter.** Ed. by R. H. C. Steed. New York: The Macmillan Company, 1951.

Seton-Watson, Hugh. **The East European Revolution.** New York: Frederick A. Prager, 1956.

Sontag, Raymond J. and Beddie, James S. (ed.). **Documents from the Archives of the German Foreign Office.** Washington: Department of State, 1948.

Sweet-Escott, Bickham. **Baker Street Irregular.** London: Methuen and Co., Ltd., 1965.

Terzic, Velimir. **Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.** Titograd: Grafički zavod, 1963.

Weiszacker, Ernst von. **Memoirs of Ernst von Weiszacker.** Translated by John Andrews. Chicago: Henry Regnery Company, 1951.

Welles, Sumner. **The Time for Decision**. New York: Harper and Brothers, 1944.

White, Leigh. **The Long Balkan Night**. New York: Charles Scribner's Sons, 1944.

C. CASOPISI I LISTOVI

Cvetkovich, Dragisha. "Prince Paul, Hitler and Salonika," **International Affairs**, XXVII (October, 1951), 463-69.

Knezevich, R. L. "Prince Paul, Hitler and Salonika," **International Affairs**, XXVII (January, 1951), 38-44.

Mirkovic, Nicholas. "Yugoslavia's Choice," **Foreign Affairs**, XX (October, 1941), 141.

Pekic, Nikola. "Nas srpski istoriski put 27. mart, 1941, pokret generala Mihailovica," **The American Srbobran** (February 6, 1967).

Perisic, Aleksandar. "Stab dunavske pesadije - o 25. i 27. martu 1941; prilog istoriji." **Savez zemljoradnika** (April-May, 1961), 13-18

Petkovic, V. "Ko je kriv," **Iskra** (March, 1951), 2.

Simovic, Dusan, "Objasnjenje o ulozi vodećih licnosti u drzavnom udaru od 27. marta 1941," **Glasnik srpskog istorijsko-kulturnog drustva "Njegos"**, X (December, 1962), 76-78.

Subbotic, Ivan. "O zaveri protiv zivota kralja Aleksandra - marseljski atentat," **Glasnik srpskog istorijsko-kulturnog drustva "Njegos"**, XIV (Decembar, 1964), 50-66.

Toplicanin. "Obrazovanje namesništva i general Simovic," **Glasnik srpskog istorijsko-kulturnog drustva "Njegos"**, X (December, 1962), 73-75

D. OSTALI IZVORI

Cvetkovic, Dragisa and Nikitovic, Caslav. **Dokumenti o Jugoslaviji**. Sv. No. 8. Paris: By the authors, July, 1956.

Halder, Franz. **Halder's Diary**. National Archives Microcopy. Washington: American Committee for the Study of War Documents, 1956, no. T-84, roll 191. (Microfilm)

Jugoslovenski narodni odbor. **Poruka**: 1951, IV-V. London: private publication, 1951.

Perisic, Aleksandar. Letter to the autor, February 18, 1967.

Radojicic, Zivojin. Letter to the autor, March 23, 1967.

II ДЕО

**ПРЕПИСКА И РАЗГОВОРИ
СА ЊЕГОВИМ КРАЉЕВСКИМ
ВИСОЧАНСТВОМ КНЕЗОМ ПАВЛОМ**

(...)

УВОД

Многи школовани Срби су одавно увидели па и писали, да је српски народ склон да „мисли срцем“ а не главом и да због те своје особине врло често подноси тешке губитке, како материјалне тако и у људским животима.

Наша славна и мукотрпна историја се врло често тумачи кроз наводе из српских народних песама, које су дивне и врло импресивне, али, које као и све песме нису испеване да износе чињенице и да документују догађаје, него да узбуђују читаоце или слушаоце, и да утичу на њихова осећања и њихову психу. Другим речима, оне служе забави и разоноди читалаца или слушалаца. Да наведем само један пример. Према народним и другим песама Вук Бранковић је издајник, према позитивним историјским изворима он је одличан командант који је у почетку битке на Косову потиснуо турско лево крило и скоро довео турску војску до пораза. У тражењу узрока српског пораза на Косову народна песма је поједноставила цео проблем означавајући Вука Бранковића као издајника.

Српски народ је претрпео ненакнадиве губитке у ослободилачким ратовима од 1912. године, а у другом светском рату губици су тако велики да је чак и биолошки опстанак српског народа у питању. Прираштај је непрекидно у опадању, те је врло потребно испитати узроке овакве српске народне пропасти. Треба јасно видети где су почињене грешке, ко их је починио и зашто. Ово је важан задатак нас савременика који живимо у слободи, јер комунисти и пишу и говоре само оно што је корисно по њих, те су њихови извори непоуздани и из њих се не може лако пронаћи истина.

У току мога научно-историјског истраживања у вези са 25. и 27. мартом 1941. године, док сам писао своју МА тезу на Државном универзитету Сан Хозе, Калифорнија 1967. године и доцније, прикупио сам леп број докумената, интервјуисао извесне личности и утврдио неке историјске истине. Иако је историјски тачно да се пропаст Југославије припремала још 1918. године, може се данас са сигурношћу примити да је узрок њене коначне пропасти пуч од 27. марта 1941. године. Ми знамо тачно да је Хитлер наредио уништење Југославије због пуча од 27. марта, а нико живи не може да зна шта би

Хитлер урадио да није било пуча. Свако нагађање је само нагађање и ништа више. Југославија је престала да постоји 17. априла 1941. године, када је генерал Данило Калафатовић примио услове примирја које су му наметнули Немци. То што је постојала влада у избеглиштву са краљем и врло малим бројем војних лица не мења ни уколико ствари јер је држава била окупирана и распарчана. Она више није постојала де факто. Борба Драже Михаиловића је била устаничка, врло мало потхрањивана од стране владе у избеглиштву, те иако је он имао титулу Министар војске и морнарице, а његови устаници се звали Југословенска војска у отаџбини, не може се сматрати да је држава постојала.

У мојим радовима после овога увода, ја предајем српској јавности документована излагања која ће допринети утврђивању историјских чињеница о раду Његовог Краљевског Височанства кнеза-намесника Павла, а делимично и краљевске владе. Врло је важно да се ове чињенице изнесу баш сада, јер су оне потиснуте у позадину обилним писањем учесника у пучу од 27. марта 1941. године Кнез Намесник и председник владе Драгиша Цветковић су представљени као издајници, пријатељи Осовине, слабићи итд. Несрби, као: Черчил, Идн, Кадоган, Емери, Влатко Мачек, Илија Јукић и други, пишу о Кнезу и влади с тачке својих интереса. Изузетак међу њима су Нил Балфур и Сали Маки, који су тек 1980. године, написали неку врсту биографије кнеза Павла.

Немачки званични извори су сви објављени и добро познати јавности. Драгиша Цветковић и Часлав Никитовић су објавили десетак свезака под насловом Документи о Југославији. Међутим, главни актер у судбоносној драми 1941. године, кнез Павле, није никад иступио у јавности и није никад ништа написао. Позитивно знам, да је дао извесне податке Јакову Хоптнеру за његову књигу „Југославија у кризи“, која је објављена на енглеском и српском језику. Кнез намерно није хтео да ма шта објави. Мени је лично казао у једном разговору: „Како ја могу да пишем о себи а да не будем пристрасан! Черчил, Идн и сви други лажу, и не говоре истину о многим стварима о којима ја знам истину“. Када сам му напоменуо да он дугује потомству и историји податке о свом раду, он је одговорио да ће историја ипак наћи истину кад тад, а да се њега мало тиче шта ће ко о њему рећи и писати, јер је он радио часно и у интересу земље и народа којима је управљао скоро шест и по година. Пред саму своју смрт кнез Павле је дао извесне изјаве Phyllis Auty, која му је обећала да ће да

опозове своје раиије неповољно писање о његовој владавини. Пошто она то до сада није објавила, може се сматрати да и не постоји. Ако нешто и објави доцније, то треба примити са резервом, с обзиром на њено блиско пријатељство са бившим диктатором Брозом.

Британски документи су делимично објављени, али они можда и најважнији у архиви British Public Record Office, у Лондону, су маркирани да се објаве 2017. године.

Совјетски Савез није до сада објавио скоро ништа о догађајима 1941. године. За дуго време од њих нећемо добити ништа од историјске вредности.

Због свега горе изнетог, верујем да ће моје излагање бити од интереса за савременике и за историчаре.

ПРЕПИСКА И РАЗГОВОРИ СА Њ. К В КНЕЗОМ ПАВЛОМ

Историју сам заволео још у детињству, јер сам рођен 1910. године, а почевши са 1912-ом Срби су стварали догађаје који су по своје значају премашили све раније. Већ као мало дете био сам у центру ратних збивања. Ваљево, у коме је наша породица живела, био је велики војни гарнизон трупа славне Дринске дивизије српске војске, па сам ја заједно са својим вршњацима постао, ако не званично, оно симболично и целим својим бићем српски војник.

Наши војници, већином сељаци, звали су нас малим српским војницима. Свако мушко дете, српче, је за њих било будући српски војник.

Године су пролазиле, победе, аи порази, су се низали, и историја је будно регистровала догађаје. У школи, код куће, на улици у игрању деце, свуда се учила и доживљавала историја. Зато су нама све личности и сви догађаји српске историје били врло блиски. Немањићи, битка на Косову, Краљевић Марко, Карађорђе, Милош, Хајдук Вељко и многи други живели су у нашој уобразиљи, а већ Краљ Петар I, Александар I, Пашић, Мишић, Путник, Степа, Бојовић, су били наши савременици, и неке од њих смо и лично видели. Кржаве и витешке борбе српске војске од 1912. до 1918. године, су нам биле добро познате из причања старијих, као и због гледања на транспорте рањеника и гомиле мртваца и велика

војна гробља у Ваљеву и око њега.

Ја сам увек дубоко веровао у објективност и истинитост историје. Никада нисам ни помишљао да она може да прикаже догађаје нетачно и неистинито. Много доцније, изучавајући детаљно прецизну историју ратова и ратне вештине у војним школама, још више сам био уверен у тачност и истинитост историје и у њену моћ и утицај на будућа поколења.

Због оваквог схватања, мени је било немогуће да прихватим тумачења догађаја из 1941. године, онако како су их неки учесници описали. Било ми је врло лако да одбацам целу комунистичку историографију, јер је њихово писање увек било тенденциозно. Али, писање других учесника и савременика није било лако одбацити без противдоказа и студирања материјала и без стручног образовања за историјско истраживање онако како су га још Тукидид и доцније Леополд Ранке формирали и разрадили. То је требало научити.

Амерички систем вишег образовања на колеџима и универзитетима омогућио ми је да поред свог редовног рада студирам и историју на државном колеџу у Калифорнији, у Сан Хозеу. Од 1963. до 1966. радио сам за Б.А., а од 1966. до 1968. за МА у европској историји 19. и 20. века. За своју тезу сам изабрао тему: „Два дана у југословенској историји 25 и 27 март 1941 године“. Тезу сам радио под надзором и руководством одличног професора историје Чарлса Брдика (Charles Burdick).

Истраживање материјала за тезу, и поред мога познавања догађаја, није било ни лако ни брзо. Показало се, да су извори многобројни и веродостојни по америчким, немачким, енглеским, француским и италијанским архивима и литератури. Али, било је и више казивања појединаца која су била често противречна, па и сумњиве вредности.

Од свих нетачности које су почеле да се увлаче у новију историју, најопасније су биле оне у вези са радом Краљевског намесништва и владе 1941. године. Њих је било много у југословенској комунистичкој штампи, литератури и званичној историји, како југословенској тако и у страниј.

Одмах ми је пало у очи да је историјски најважнија личност овог периода, Кнез-намесник Павле, покривена велом ћутања. Од њега није дошла ни једна једина реч, ни један писани чланак, ни једна изјава за јавност. Због тога сам одлучио да покушам да дођем у лични додир са Кнезом и да од њега сазнам неке истине и чињенице.

Пошто је моја теза званично примљена од стране историјског департмана и комитета за МА, решио сам да тезу пошаљем кнезу Павлу на читање и мишљење о њој. Обратио сам се Кнезу следећим писмом:

Сан Хозе, Калифорнија
6 јуна 1968

Њ. К. Височанству
Кнезу Павлу Карађорђевићу
31 Ру Шефер
Париз, 16е, Француска

Ваше Краљевско Височанство,

Из приложеног памфлета видећете да сам пре кратког времена завршио тезу у којој се више страна односи на Вас. Ако Вас моја теза интересује, послаћу Вам један примерак.

Тезу сам израдио под руководством једног од најбољих професора историје у систему државних колеџа Калифорније, професора Др. Чарлса Брдика.

Моје истраживање је показало правилност Ваше спољне политике у несрећној 1941 години.

Одани Вам
Драгослав Ђорђевић

Од Кнеза сам примио одговор 1 јула 1968 г.

ПРАТОЛИНО*
Провинција де Флоренце

1 јула 1968 г.

Драги Господине,

Ваше писмо од 6 јуна примих тек јуче у Италији где обично проводим лето.

Био сам јако тронут Вашом сугестијом да ми пошаљете Вашу књигу и срдечно Вам захваљујем што сте се сетили мене.

Вашу ћу књигу прочитати са највећим интересом.

Верујте у моје најбоље осећаје.

Павле

*Кнез је ово имање наследио од своје тетке Моине кнегиње од Св. Доната, рођене Демидов, после Другог светског рата.

Писмо је писано руком и ћирилицом као што су и сва писма мени писана доцније.

Спаковао сам један примерак моје тезе (116 страна) и послао Кнезу, са једним подужим писмом у коме сам му објаснио разлоге за писање о њему лично на страни 45 и 46:

„Да је Краљ Александар био жив, овакав дипломатски потез* је могао бити примљен као један привремени политички маневар, јер је он био војник са неограниченим поверењем у војсци. Кнез Павле, иако је био српског порекла, у народу је сматран странцем, јер је пре него што је постао регент највећи део свог живота провео у иностранству. Он није био популаран, није био у додиру са народним масама, никад није одржао говор за ширу публику и био је окружен само елитом југословенског друштва. Он није имао ни славу ни репутацију покојног Краља. И тако, у целој нацији није постојао ни један ауторитет који би био у стању да успешно објасни народу драстичну промену у спољној политици. Влада никад није дала популарно и целисходно објашњење о својој спољној политици и народ није био припремљен за пакт“.

У истом писму сам објаснио да смо ми млађи официри у заробљеничком логору ОФЛАГ VIС - ОСНАБРИК у Немачкој много дискутовали о њему (Кнезу Павлу) и о Тројном пакту. Од господина Драгомира Дринчића, бившег управника града Београда, који је њега лично и добро познавао, добили смо разјашњење и лепу слику о њему лично и донекле и о његовој политици. Тада смо почели да мењамо своја мишљења о њему као човеку и као Регенту. У мени се још тада зачала мисао да уђем дубље у тај период наше историје што сам тек сада привео крају.

На крају писма сам сугерирао Кнезу да пише своје мемоаре, који би по важности били равни мемоарима Де Гола, Идна, Черчила и других личности савремене историје Нагласио сам две чињенице:

Прво, да комунисти пишу с циљем да дискредитују све раније режиме као и цело предратно друштвено уређење, и

Друго, да неодговорни, злонамерни и пристрасни писци у слободном свету, пишу много и често врло нетачно о периоду његове владавине.

Кнежев одговор на ово моје писмо је био следећи:

* Потписивање Тројног пакта.

ПРАТОЛИНО
Провинција де Флоренце

27. 10. 1968.

Драги Господине,

Вашу књигу сам прочитао са великим интересом и морам да Вам честитам што сте успели да тезу израдите тако озбиљно и одговорно како то у САД изискује обрађивање таквих теза у академском свету. Радовао бих се да Вас упознам јер бисмо у разговору могли рашчистити многе догађаје.

Ми обично проводимо 8-10 месеци у Паризу где Вам је позната моја адреса.

Жалим што не могу послушати Вашу сугестију о писању мемоара, јер сам се одавно решио да то не чиним из многобројних разлога.

Примите искрене изразе мог искреног пријатељства и још једном сву моју захвалност.

Павле

Био сам врло задовољан овим Кнежевим писмом и одмах сам му одговорио да бих могао доћи у Париз у децембру кад моја школа има распуст. Међутим, Кнез није усвојио ову моју сугестију, јер је намеравао да у то време буде у Швајцарској на годишњем одмору. Оставио је наш састанак за неку другу прилику кад ја будем посетио нашу стару Европу.

У јануару 1969. године поново сам се обратио Кнезу писмом, у коме сам му изложио своју намеру да прерадим своју тезу, ради евентуалног публикавања. Напоменуо сам да ће Британци отворити своје архиве после 30 година од догађаја, уместо после 60 година као што је био обичај. Пошто су немачке архиве већ предате јавности, то остаје непознато још само његово (кнежево) искуство поред совјетских архива.

На ово моје писмо Кнез је одговорио следећим писмом:

12. 02. 1969.

Драги г. Ђорђевићу,

При повратку из иностранства нашао сам Ваше писмо и Ваше честитке за које искрено захваљујем. Као што сам Вам раније писао бићу сретан да Вас упознам када будете посетили Европу. У другој половини јуна бићу свакако у Паризу. Овог лета бићу у великом послу јер намеравам ликвидирати моје имање у Италији и преселити се, али ћу увек

успети да свратим у Париз за неколико дана, особито ако ме благовремено обавестите о датуму Вашег доласка.

Са искреним поздравом,

Павле

У преписци која је следила овоме писму ја сам сугерирао Кнезу да нашем састанку буде присутан професор Др Чарлс Брдик, али он ово није усвојио, јер.... „Ви и ја смо земљаци, па иако се још нисмо срели, ја сам прочитао Вашу књигу и стекао изванредан појам о Вашој личности и Вашим идејама, зато мислим да би било боље да Вас самог примим пре подне, док би Ваш пријатељ могао да дође доцније и да са нама руча"

Одмах сам одговорио Кнезу, да је његов план одличан и дипломатски, па ћемо тако и поступити.

Следећим писмом Кнез је потврдио заказани састанак:

29. 05. 1969
Ру Шефер
Париз 16е

Драги г. Ђорђевићу,

Извините што Вам се нисам раније јавио, али сам се тек јуче вратио из Италије и Швајцарске.

Ваши планови ми се свиђају и ја ћу Вас овде очекивати 25 јуна у 11:30 сати.

Ево и мој број телефона 47-33.

До скорог виђења и са искреним поздравом,

Павле

Пошто је др Брдик био у Немачкој, где је интервјуисао бивше немачке генерале, то сам га обавестио о састанку Кнезом и он је обећао да ће доћи у Париз тога дана.

Почео сам одмах да се спремам за пут у Европу, који ће бити мој први од доласка у Америку (1949). Скоро 20 година је прохујало од када сам оставио тада осиромашену и ратом измучену Европу. Био сам двоструко узбуђен, прво због предстојећег састанка с Кнезом, и друго што ћу посетити Француску, која је сваком Србину драга, због помоћи коју је учинила српској војсци и српском народу. Ишао сам у посету земљи и народу који је био брат по оружју моме оцу од 1914 до 1918. године.

На ручку код Кнеза

За Париз сам путовао преко Лондона авионом шкотског

друштва Каледонија. Путовање је било дуго и напорно, јер сам пошао из Монтереја за Лос Анђелес увече и путовао скоро целу ноћ аутобусом. Следећи дан, као и целу следећу ноћ, провео сам чекајући на аеродромима, путујући до Лондона, а одатле бродом преко Ламанша у Париз. Због разних закашњења стигао сам у Париз 25. јуна тек у 10 часова пре подне, а са Кнезом сам био уговорио да га посетим у 11:30 часова пре подне. Морао сам да се журим. Јавио сам се Кнезу телефоном и он ми одговори да ме чека код куће. Он се вратио кући из Италије један дан пре, (24. јуна).

Не знајући за спорост вожње таксијем у огромном и пренатрпаном Паризу, узео сам такси и одвезао сам се њиме до Кнежеве куће, која се налазила у отменом делу Париза (16е) у улици Шефер. Била је то омања кућа на два спрата. Пало ми је у очи да се у тој малој и мирној улици шетају два француска жандарма. То исто сам приметио и при својој другој посети Кнезу, две године доцније.

На моје звоњење врата је отворио Кнежев батлер и увео ме у једно предсобље чији зидови су били украшени скупоценим сликама разних познатих уметника. Сlike су биле омање и у скупоценим рамовима. Оне су се налазиле такође и на зиду дуж степеништа које је водило на горњи спрат. Сетих се музеја кнеза Павла у Београду, који је основан и врло лепо организован трудом кнеза Павла. Кнез је био целог свог живота љубитељ уметности.

Угледах Кнеза како полако силази низ степенице са горњег спрата. Био је врло лепо и елегантно одевен. Изгледао је свеж, иако знатно остарео од дана када сам га последњи пут видео у Београду на ревији трупа 1937. године, на Бањици. Пришао сам му, поклоних се и представио речима: „Ваше краљевско височанство, ја сам Драгослав Ђорђевић“. Кнез се љубазно насмејао и пружио ми руку. Онда ме је увео у једну малу собу у којој се налазио један писаћи сто, телефон, новине, књиге на разним језицима и још једна фотелја за поетиоце.

Кнез је изашао из собе и убрзо се вратио са једним послужавником у руци на коме је било више отворених кутија са разним цигаретама, укључујући ту енглеске и америчке. Обратио ми се речима:

„Господине Ђорђевићу, Ви сте Србин и мора бити да сте пушач“.

„Тачно је, Ваше краљевско височанство“, одговорих ја, и запалих прву цигарету. Тако је почео разговор који ће трајати око сат и по.

Ја сам Кнезу прво предао један мали поклон, са речима „Ваше краљевско височанство, наш је стари српски обичај да, када посетимо један пријатељски дом, донесемо домаћину неки поклон, како то народ каже „из милоште“. Поклон је био један послужавник, уметнички израђен у Калифорнији, од познате фирме Курок, у Монтереју. Кнез се обрадовао, узео послужавник и пажљиво га разгледао, па рече:

„Мојој жени ће се сигурно допасти. Знате, она је остала у Италији јер је болесна. Хвала Вам на поклону“.

После тога, Кнез пређе на предмет моје посете њему, речима:

„Има тако много ствари да се каже да не знам одакле треба почети. Заиста је потребно расветлити битне чињенице и указати на истину“.

Ја му на то изнесох моју основну идеју:

Према моме убеђењу, заснованом на позитивном научном истраживању, Вама је нанета неправда од стране једне групе Срба. Ваше намесништво и владу је оборила пучем од 27. марта 1941. године, једна група млађих официра, који нису добро познавали ситуацију Југославије ни унутрашњу ни спољашњу. Врло мало официра-пучиста је знало ко ће бити на челу пуча. По Београду се причало отворено, да ће „војска извршити своју дужност и бранити част нације која је упрљана издајом наших савезника од стране Цветковићеве владе“.

Кнез се на ово тужно насмеја, па рече:

„Који су то савезници? Ми нисмо имали никакве савезнике. Пропашћу Француске 1940. године, која је како тако помагала земље Источне Европе и подржавала Версајску Европу, ми смо остали потпуно усамљени. Мени се увек приписивало, да сам већи Енглеz од Енглеzа, а после дошли пучисти да бране Енглеску од мене. Где је овде логика?“

Ја сам се поново вратио на моју основну идеју и поновио да пуч није био израз воље и по жељи свих народа Југославије, па чак ни самих Срба као целине, већ дело једне групе официра и два лакомислена и славољубива генерала: Боре Мирковића и Душана Симоновића. Ми сада позитивно знамо да ни Хрвати ни Словенци нису били против Тројног пакта. Њихови политичари су то јасно подвлачили од самог почетка кризе 1940. године. Што се тиче Срба, народ није познавао ситуацију, а политичари у опозицији су оштро критиковали владу и намесништво. Навео сам му разговор два обична српска радника у Београду, на улици, 25. марта по подне, после објаве на радиу да је пакт потписан. Ишао сам

Небојшином улицом поред Карађорђевог парка, позади два грађевинска радника, који су гласно говорили. Један рече:

„А потписаше, потписаше!" (пакт)

Други поћута, па одговори:

„Шта ћеш кад не може бити друкчије. Овако ће да те бије по стомаку, а онако би те био у главу".

По стомаку, мислио је на јак извоз хране у Немачку, а у главу, мислио је на немачке авионе.

Затим сам испричао Кнезу, да смо сви ми, млађи официри, били врло љути на владу и намесништво што су попуштале Немцима а запостављали савезнике. Нисмо познавали ситуацију у свету. Веровало се да је Енглеска јака, па ће Турска ступити у рат на страни Енглеске, да Совјетски Савез само чека повољан тренутак да пречисти са Хитлером, да ће Америка ускоро отворено ступити на страну Енглеске, и да ми у случају рата увек можемо под борбом да се повлачимо ка Солуну, где ће нас Енглези прихватити и образовати нови Солунски фронт са наслоном на Турску. Све је ово било по оној народној изреци: „Баби се снило што јој је било мило".

У народу су се шириле свакојаке неосноване вести још и због тога што су разне обавештајне службе то чиниле. Енглеска је то чинила скоро отворено, а немачки агенти су годинама радили против Енглеза. Симпатизери Совјетског Савеза, заједно са малобројним југословенским комунистима, славили су Совјетски Савез као највећу силу света, једино способну да спасе човечанство од нацистичко-фашистичке немани. Они су отворено пропагирали и захтевали савез са Совјетским Савезом. Тај слоган се после видео на транспарентима ношеним на демонстрацијама на дан пуча. Све ово је тотално збунило српски народ. Била је велика конфузија у целом српском народу.

Ја сам дошао до закључка, после дужег размишљања, да ми морамо да почнемо са рашчишћавањем, те да сви јасно увидимо на основу чињеница зашто смо тако бедно пропали, помрачили славу српског оружја, и тако рећи, дозволили да нам народ убијају сви могући непријатељи, па да га после највећег крвопролића и злочина у историји почињених над њиме, „савезници“ предају у руке великом злочинцу Јосипу Броз, у дугогодишње комунистичко ропство. Овде сам навео и речи почившег краља Петра II:

„Данас, када и последњи афрички црнци, који никад нису имали своју државу, траже и добијају слободу, наш тринаест векова стар и културан народ грца у најцрњем ропству од свога постанка".

Онда сам навео да је по мишљењу доктора Милорада М. Драшковића књига Јакова Хоптнера „Југославија у кризи“, про 25-то мартовска, а књига Драгише Ристића „Револуција Југославије 1941“, про 27-мо мартовска. Због тога бих ја хтео да поред своје тезе коју сте прочитали, напишем и објавим и још неке чланке који би што боље расветлили те судбоносне догађаје.

Док сам ово говорио Кнез ме је врло пажљиво и мирно слушао, па ми је онда изнео своје мишљење које ја овде износим у скраћеном тексту:

„Знате ли да доктор Хоптнер мисли да је Ваша теза „Два дана у југословенској историји 25 и 27 март 1941 године“, одлична“. Онда је наставио да говори о политици своје владе.

Он је, као намесник, имао ограничен мандат да врши краљевску дужност до краљевог пунолетства, а онда да му преда власт и неокрњену државу. Нагласио је, да му је и данас необично жао, и да га много боли, што нико није хтео да разуме побуде његове владе и ситуацију земље у односу на суседне и велике силе. Он је лично чинио све да сачува државу и народ од пропасти. Демократије су биле слабе, неактивне и конфузне. Од њих се није могло ништа очекивати. Силе осовине су биле милитантне и агресивне, а уз њих су били и наши ревизионистички расположени суседи: Мађарска и Бугарска. У унутрашњој ситуацији Хрвати су били врло незадовољни. Терористи из Италије и Мађарске су подметали паклене машине и бомбе под железничке возове и по јавним местима. Затвори су били пуни политичких криваца.

Влада је чинила све да земљу среди унутра и да уреди односе са суседима споља. Пуштени су на слободу многи политички кривци. Закључен је споразум са Хрватима, и били смо на путу да организујемо бољи и демократскији политички живот оживљавањем партија. Закључили смо споразуме пријатељства и ненападања с Италијом и Бугарском 1937, а са Мађарском 1941. године. Даље Кнез каже:

„Ја сам лично чинио све у мојој власти да останемо у миру док Хитлер не оде на Совјетски Савез. Он је мени лично рекао да ће да се обрачуна са Совјетима“.

Кнез се замислио и поћутао, па је онда наставио да говори о Хитлеру, као да га гледа пред собом. Он наводи Хитлерове речи:

„Видим хиљаде младих, лепих, мртвих Енглеза и хиљаде мртвих, лепих, младих Немаца, али, ја сам ратна машина и морам напред“.

Кнез је тада дошао до закључка да је Хитлер

хомосексуалац и манијак. Продужио је да говори:

„Ја сам покушао да га одвратим од агресије на Грчку, да би га држао што даље од Балкана. Говорио сам му да је то мали народ и да му та слава није потребна. Хитлер се сложио са мном, али је додао, да он мора да гони Енглезе из Европе и због тога мора да заузме Грчку. Мени је било јасно да је Хитлер врло опасан човек и да са њиме не може да се ради олако и без крајње опрезе. Он је имао у својим рукама страховиту ратну машину и могао је да нас уништи за неколико дана.

Мени се не може приписати страх од Хитлера и некакав кукавичлук. Моје је деловање било само на основу факата и логичког размишљања. Ја сам испитао све чињенице и исцрпно дискутовао све проблеме са свима страним представницима код нас. Тек кад сам увидео да ми морамо сами без ичије помоћи, да уредимо наше односе са силама Осовине, ми смо одлучили да потпишемо пакт, и то не онај првобитни, већ много измењен и ублажен у нашу корист”.

Кнежево излагање је било врло убедљиво и логично. Ја сам му тада поновио моју сугестију да пише своје мемоаре. Он је то опет одбио речима:

„Како ја могу да пишем о себи а да не будем пристрасан. Сви аутобиографи и писци мемоара су пристрасни. Черчил, Идн и сви други лажу и не говоре истину о многим догађајима о којима ја знам истину”.

Ја сам му тада предложио, да он да податке, а онда нека неко други напише његову биографију. Он је и ово одбио. Онда је, гледајући негде у даљину, рекао:

„Толико је неправде нането многим људима. Затим су створени лажни идоли, као Симовић, Недић и други. Овде не мислим на Недића после слома од 1941 године, него док је био министар војске и морнарице. Његов рад под окупацијом ја не могу да расуђујем. То ће учинити они који су били близу њега у то време”.

Упитао сам га шта мисли о Дражи Михаиловићу. Одговор је био:

„Идеалиста, и као такав изгубио је битку против препреденог Броза и још препреденијег Черчила”. А онда, ваљда сећајући се Антони Идна, додаде:

„Затим, Идн мене није никад волео још док смо били на школовању у Оксфорду”.

Разговор је текао лако и спонтано. Ја сам се био потпуно унео у прошлост и живео са догађајима о којима смо говорили. Пушио сам цигарету за цигаретом. Мала соба је

била пуна дуванског дима. Кнез није запалио ниједну цигарету, те га ја упитих: „Ви не пушите, Ваше краљевско височанство?”

„Пушио сам до пре седам година, па сам онда престао, Толики моји рођаци су помрли од дувана”.

Овај Кнежев одговор ми се урезао у памет, па сам убрзо, по повратку кући у Калифорнију, престао да пушим.

Поменуо сам Кнезу професора Брдика. Он одговори да га очекује као госта на ручку са нама и госпођом Маром Цветковић, удовицом почившег председника владе Драгише Цветковића. Кнез позва телефоном хотел у коме је одсео доктор Брдик, и кад се овај јави, он му рече да га очекује да дође на ручак кроз пола сата.

Ја му предложих да дође у посету код нас у Калифорнију, и да пропутује Америку. Он одговори да никад није био у Америци и да је Америка дивна земља:

„Да није Америке свет би одавно био комунизиран. Америка је једина земља у свету која се снажно одупире комунизму”.

Није ми одговорио да ли ће икад доћи у Америку. Његова кћерка је тада била удата у Њујорку за једног финансијера.

Кнез се поново вратио на 27. март, и помену име мајора Николе Поморишца, који је био дежурни у возу на путу ка Словенији. Исприча ми све о путу ноћу 26/27. марта 1941. године. О Мачеку и посети Загребу и седници у банским дворцовима. Нарочито је нагласио да је он лично наговорио Мачека да уђе у Симовићеву пучистичку владу. Мачеку је казао:

„Ја сам своје свршио. Ви сада наставите. Уђите у владу”

Мачек је прво одлучно одбијао, али је после дужег разговора с Кнезом дао свој пристанак и ушао у владу као потпредседник.

У продужетку разговора Кнез ми је укратко испричао о телефонском разговору са председником нове владе генералом Душаном Симовићем, и довршио је причу о путу дворским возом за Словенију, као и о повратку у Београд. Његово причање се подудара са писањем разних писаца у погледу Кнежевог повратка у Београд, потписивање оставке, паковања најнужнијих ствари и о путу у Грчку. Из Грчке су га Енглези послали у интернацију у Кенију, где је оболео од маларије. Доцније је прешао у Јужну Африку, где се опоравио и често био гост у кући генерала Сматса, председника Јужне Африке. Остао је тамо до свршетка рата.

Из Јужне Африке је прво отишао у Швајцарску, у Женеву.

Имао је нешто уштеђевине инвестиране у Лондону, као и неколико слика. Његово мало имање у Словенији, вилу у Бохињу, запленили су југословенски комунисти. Он и породица животарили су неколико година од уштеђевине и продаје слика. Од пријатељске Француске је добио одобрење и настанио се 1949. године у Паризу.

Смрћу његове тетке, Моине од Светог Доната, кнез Павле је постао њен наследник. После дуже борбе по судовима, Кнез је у Италији наследио лепо имање Пратолино, и доста новца. Сада је, хвала Богу, независан и добростојећи човек, па може да живи угодно и да помаже своје рођаке у невољи, а њих има много.

Пошто је већ било време ручку, Кнез је направио следећи закључак:

„Сви писци пишу само о пучу и шта је било после тога. То не вреди много. Треба писати о целом периоду моје владавине. Ако се тако уради, онда ће свакоме бити јасан и мој рад, као и разлози за такав рад. Видеће се да смо ми, намесништво и влада, имали врло тешко наслеђе. Такође ће се видети шта смо све ми урадили да сачувамо земљу од пропасти”.

Кнез ме је онда позвао да пређемо у трпезарију јер су два друга госта, професор доктор Брдик и госпођа Мара Цветковић, баш били стигли. Кнез онда рече:

„Госпођа Мара Цветковић је права светица. Она се толико намучила негујући болесног мужа. Он је дуго боловао од шећерне болести и, пошто је изгубио једну ногу, он је умро. Она лепо говори више страних језика, укључујући ту и енглески”.

У предсобљу смо срели госпођу Цветковић и доктора Брдика, поздравили смо се и ушли у трпезарију где је био постављен сто за ручак. Трпезарија није била велика, али је била лепо намештена, као и све друге просторије у кући. Сав намештај је био у стилу Луја XIV.

Ручак је служио Кнежев батлер одевен у беспрекорно црно одело са белом кошуљом, црном машном и белим рукавицама. Био је врло учтив и тих Француз. Не само да је био искусан у служењу око стола, него је умео да испољи срдечно гостопримство према свима нама за столом.

У једном моменту за време ручка, Кнез рече нешто батлеру на италијанском језику, па то исто одмах понови на француском. Онда се обрати нама за столом, па рече:

„Људи не треба да уче и знају више од три језика. Ето, ја дођох јуче из Италије и данас се обраћам овоме своме

службенику на италијанском језику, а он зна и говори само француски јер је Француз".

Кнез Павле је говорио течно пет главних језика: српски, енглески, руски, француски и италијански. Писао је ћирилицом одлично са малим примесама неких руских слова.

За време ручка разговор се водио на енглеском који смо сви знали. Говорили смо о храни, нарочито о француским сиревима, о вину, о ценама, хипиима и револуцији. Кнез је мрзео револуцију и крвопролиће, па је детаљно говорио о догађајима у Француској. Он нам је казао да је Париз пре годину дана био на рубу револуције. Говорио нам је потом о догађајима у Француској у детаљима. Врло је добро познавао Француску и Французе. За време демонстрација, које су проузроковали студенти, на многим кућама су биле истакнуте црвене заставе, што је код Француза симбол револуције. Де Гол је вешто угушаво те немире и крвопролиће је избегнуто. Доктор Брдик и ја смо говорили о сличној појави у САД, али смо веровали да је то површна појава без веће дубине и без изгледа за веће реперкусије. Др Брдик је закључио:

„Млади људи знају шта неће, и кад почну они почну идеалистички, али већ у самом почетку неко каналише њихово расположење у другом правцу".

Кнез се сложио с тим. Њега је такође интересовало вино у Калифорнији, за кога је чуо да по своме квалитету не одступа ни најбољем вину у Француској.

Госпођа Цветковић и ја смо с времена на време говорили српски. Од ње сам сазнао да је мој рођак, судски потпуковник Душан Ненадовић умро пре неколико година у Паризу.

После ручка смо прешли у собу за пријем, која је била на горњем спрату. Била је дивно намештена и украшена сликама од познатих уметника. Те слике је Кнез покуповао пошто је наследио своју тетку Моину. Он је из Београда понео само неколико слика.

Ја сам упитао Кнеза шта се догодило са краљевим Рембрантом који би сада вредео око милион долара. Кнез рече:

„Много, много више. Ја сам ту слику купио за само 180.000 франака. Она је нестала из двора при уласку Руса и партизана у двор на Дедињу. Краљ Петар II ју је тражио до краја свог живота, али је никад није нашао".

Кнез мене онда запита:

„А шта Вас интересује у Паризу?" Ја му одговорих да ме у Паризу највише интересује Инвалидски дом због Наполеона, кога ја много ценим и поштујем. Због тога, већ сутра, идем да

посетим Инвалидски дом, где је Наполеонов гроб. Кнез онда рече:

„Погледајте на десно од себе. Видите тај стари столни сат. Тај сат је био на Наполеоновом ноћном сточићу кад је он умро. Кажу да су казаљке на сату заустављене кад је Наполеон издахнуо (2.20 по подне). Ја сам тај сат купио у Италији, али, иако италијанска влада не дозвољава да се ма шта од историјске вредности изнесе из Италије, ја сам га ипак изнео и поклоних га Француском историјском друштву". Био је врло срећан и задовољан док је ово говорио.

Док смо пили кафу, разговарали смо о разним личностима. Кнез и др Брдик су разговарали о Балдвину и Чемберлену, као и о другим политичарима, а госпођа Цветковић и ја о покојном Драгиши Цветковићу. Ја сам јој напоменуо да је покојни Драгиша, поред многих других, помогао и мога сина да добије боравак у Француској, кад је одустао да се врати у Београд. Тада ми она рече да бих могао да је посетим, и она би ми могла дати извесне податке од историјске важности. Договорили смо се да је посетим 27. јуна.

Пред крај посете, др Брдик је изложио Кнезу потребу да се нешто напише о њему и периоду његове владавине у Југославији. Укратко и лепо је рекао, да свака историјска личност дугује своме потомству, народу, па и човечанству, податке о своме раду. Напоменуо је да, ако Кнез из ма каквих разлога неће или не може да пише, нека то учини неко други на основу његових исказа. Говорио је као стручњак-историограф и био врло убедљив. Али, све то није убедило Кнеза и поколебало га у његовој одлуци да ништа не пише. Он је енергично понављао своју мисао, која ми је била позната, а то је, да сви његови савременици који су до сада писали нису изнели праву истину о себи, већ су били пристрасни, а многи су и лагали. За себе лично је нагласио:

„Како то може бити да ја пишем о себи а да то не буде пристрасно". Онда се обратио мени и рече:

„На Колумбија универзитету у Њујорку налазе се извесни моји папири. Ја Вам одобравам да их користите за своје будуће писање".

Хвала Вам, Ваше Краљевско Височанство, рекох ја.

Доктор Брдик и ја се захвалисмо Кнезу на његовом гостопримству, поздрависмо се и напустисмо његов дом. Госпођа Мара Цветковић пође са нама.

Излазећи из Кнежеве куће, др Брдик ме упита о утиску наше посете. Одговорих му да сам задовољан и дирнут

кнежевом пажњом и држањем, али ми је жао што он неће да пише о себи. Међутим, можда ће бити могуће да се нешто више учини после разговора са госпођом Цветковић и посете Колумбија универзитету. Доктор Брдик се сложио са мном и окуражио ме је да то урадим. Онда он изнесе своје утиске о посети који су били као и моји. Био је импресиониран скупоченим сликама које смо видели у кући. Ја га онда упитих зашто Кнез има у кући тако стари намештај. А он ми рече:

„Па то је оригиналан и врло скуп намештај стила Луја XIV, Драгославе. Знајте да сте сада посетили врло богатог човека са префињеним укусом“.

После два дана посетио сам госпођу Цветковић. Од ње сам сазнао шта се догодило са Драгишом Цветковићем после пуча 1941. године.

Кад су Немци заузели Нишку бању, 9. априла 1941. године, у Цветковићеву вилу се сместио пуковник фон Сандерс. По наређењу генерала фон Клајста, који се са својим штабом такође налазио у Нишкој бањи, Сандерс је позвао Цветковића да сутрадан посети фон Клајста, ради разговора о операцијама немачке војске. Немци су желели да Цветковић као „законити“ председник владе упути апел југословенској војсци да обустави даљи отпор. Драгиша је ово одбио речима:

„Ја сам сада само обичан грађанин“.

Чувши за овај одговор фон Клајст више није поменуо свој захтев, већ се само интересовао где је Цинцар-Марковић бивши министар спољних послова. Драгиша је одговорио да га је Симовић био интернирао у Брус, али да он не зна где је сада.

Неколико дана доцније Немци су одвели Драгишу у Београд, с намером да им он потпише капитулацију државе. Међутим, пошто су пронашли Цинцар-Марковића, то је овај био принуђен да је потпише.

Драгишу су вратили у Нишку бању, али већ после неколико дана, секретар фон Рибентропа, немачког министра спољних послова, који се звао Кинсберг, дошао је код Драгише. Три немачка официра и Кинсберг су поздравили Драгишу и казали му да га је фон Рибентроп позвао да дође у Берлин, где би дискутовали важна питања. Драгиша је ово одбио, изговарајући се да је слабог здравља.

После овога позива, Немци су по наређењу Фирера ставили Драгишу у кућни притвор. Ту је остао све до образовања Недићеве владе, 29. августа 1941. године, а онда су га интернирали у логор на Бањици. Кад је пуштен из логора, он је извесно време провео код куће, а онда је успео да

преко Бугарске пребаци у Турску, где је остао до краја рата.

Од госпође Цветковић сам сазнао да она располаже рукописима свога мужа, које је он спремао да изда у виду књиге. Ја сам је саветовао да се ти рукописи предају на чување у Хуверов институт у Станфорду, у Калифорнији, тако да бих га ја, као и други историчари, могао користити. Она је одмах на ово пристала. Рукописи су доцније предати Хуверовом институту. Имао сам прилике да их прочитам и видео сам да су од историјске вредности и да би их требало објавити једног дана.

Госпођа Цветковић ми је рекла још да су другови њеног сина из Југославије тражили од покојног Драгише да нешто објави из тих рукописа. Мислили су и да интервјуишу Драгишу на радију или телевизији, али је он то одбио.

Неколико дана доцније, при повратку кући у Америку, дуго сам размишљао о Кнезу и раду Цветковићеве владе. Било ми је јасно да је Кнез човек од интегритета и Србин, а не некакав слабић, као што је Черчил желео да га прикаже, називајући га „Пол палсу“ (Павле парализа).

Кнез је био енглески васпитан и он је Енглезе одлично познавао. У њему су они нашли достојног партнера, па кад су увидели да он брани југословенске интересе и да не ради како они хоће, они су предузели све да га свргну са власти.

Закључио сам да морам да продужим истраживање да бих дошао до истине због чега је Југославија тако бедно пропала. За ово је било потребно прегледати Кнежеве папире на Колумбија универзитету, посетити др Јакова Хоптнера, писца књиге „Југославија у кризи“ и др Часлава Никитовића у Њујорку. Никитовић је био члан Цветковићеве владе само неколико дана, али је био стари политичар и добро познавао рад владе, намесништва и самог кнеза Павла.

ПАПИРИ КНЕЗА ПАВЛА И РАЗГОВОРИ СА Ч. НИКИТОВИЋЕМ И Ј. ХОПТНЕРОМ

У Њујорк сам стигао 21. децембра 1969. године. Мој план је био да прегледам папире кнеза Павла, који су били на чувању у архиви Колумбија универзитета, и да посетим др Часлава Никитовића, бившег министра, као и професора др Јакова Хоптнера, писца књиге „Југославија у кризи 1934-1941“.

Одсео сам у хотелу универзитета Колумбија и одмах телефоном уговорио састанак са др Чаславом Никитовићем за 24. децембар, у његовој кући у Розеле, Њу Церси-у. Онда сам телефонирао др Хоптнеру. Он је одмах позвао Батлер библиотеку, на Колумбији, и дао ми је налог да ми ставе на располагање Кнежеве папире. Кнез га је већ био обавестио о мојој посети и дао писмено одобрење за моје истраживање. Доктор Хоптнер ме је позвао да га посетим 26. децембра, у његовом стану.

У понедељак 22. и у уторак 23. децембра провео сам скоро цео дан читајући Кнежеве папире у Батлер библиотеци. Папире ми је донео и дао куратор архиве, Рус, господин Лав Магеровски.

Збирка папира се састоји из разних писама чланова намесништва, владе, домаћих и страних дипломата, политичара, шефова страних држава, војних лица, краљева и чланова краљевских кућа. Документи обухватају период времена од 1934. до 1938. године. Од свих тих докумената ја мислим да је најважнији оригиналан акт писан руком краља Александра I. Тим писмом Краљ именује намесништво по члану 42. Устава Краљевине Југославије. Навешћу само нека позната имена чији се потписи налазе на документима, то су: др Милан Стојадиновић, Никола Узуновић, Љуба Давидовић, др Антон Корешец, Милан Антић, Тадија Зондермајер, кнез Данило, француски председник Лебрен, шпански крал Алфонзо, бугарски краљ Борис, румунски краљ Карол и други. Папири су сложени по годинама и у врло добром су стању.

При читању појединих извештаја, обратио сам нарочиту пажњу на:

1. ситуацију у земљи, и на
2. изјаве домаћих и страних државника и дипломата.

Према извештајима из Хрватске, ситуација је тамо била нарочито нездрава 1934. и 1935. године. Сукоби сељака и жандарма били су чести; паклене машине су активирале. Затвори су били пуни. Из неколико писама адвоката Прерада Прерадовића министру правде др Драгутину Којићу, јасно се види, да је Кнез Намесник још 1935. године почео систематску акцију за решење хрватског питања. Председник Хрватске сељачке странке др Владо Мачек је показивао добру вољу и жељу да кооперише са Србима у оквиру Југославије, уз услов да Хрватска добије аутономију. Он тада није тражио федеративно уређење државе. Био је такође за монархију са династијом Карађорђевића. Општи је

утисак да је Мачек био одан и држави и династији. Он је био у затвору више од две године, па га је Кнез Намесник амнестирао. Због тога је био врло захвалан и спреман на политичку сарадњу са намесништвом и са српским политичарима. Његови следбеници, посланици Хрватске сељачке странке су били против сарадње са Србима, али их је он преокренуо и приволео за ту сарадњу.

Поред акције за разговоре са Мачеком коју је водио министар правде др Којић и председник владе др Милан Стојадиновић је нешто радио преко адвоката др Рајка Ђермановића, овај опет преко др Срђана Будисављевића. Стојадиновић је имао и један састанак са Мачеком, али без неког позитивног резултата.

Мачек је сматрао да је ситуација у држави врло озбиљна и чак и тешка, и да се мора наћи погодно решење за савлађивање кризе. Он је имао поверење у Кнеза Намесника и желео је да се лично састане с њим.

Сви папири јасно показују да је Кнез Намесник улагао велике напоре да се унутрашње стање у земљи среди. Он је смишљао и истрајно на томе радио од почетка своје намесничке дужности.

Доцније, кад је увидео да Стојадиновић није човек који ће решити Хрватско питање, Кнез је нашао погоднију личност за овај посао у Драгиши Цветковићу, који је тај посао почео као министар социјалне политике и народног здравља и завршио га као председник владе 1939. године.

Документи су аутентични и потврђују оно што ми је Кнез казао при разговору у Паризу. Кнежева прва брига је била унутрашње политичко стање у земљи и сарадња између Срба и Хрвата.

Кнежева друга брига је била спољнополитичка ситуација. Мусолинијева политика је сматрала Балкан за италијанску интересну сферу. Због тога је Италија била агресивна према Југоославији.

Кнез Павле никако није могао да поднесе Мусолинија, јер је сматрао духовним организатором убиства краља Александра. Па ипак је, у интересу државе, повео преговоре са Италијом и успешно закључио споразум о пријатељству и економској сарадњи 1937. године.

Неколико докумената указују на покушај председника владе др Стојадиновића да појача трговинске везе са Енглеском. Намера му је била да Југославија купи од Енглеске наоружање за своју оружану силу, првенствено авионе ловачког типа Хокер Хајдл и Хокер Харикен, као и

бомбардере „Бленхајм“. Такође би купила Викерсове противавионске топове. Стојадиновић је желео да од Енглеске добије кредит за те куповине на 10 година. Италија и Немачка су давале такође кредите, а Енглеска није. Она је за продају оружја захтевала плаћање у готовом новцу и то у фунтама. Ово је за Југославију било немогуће. Поред тога Енглеска је у Југославији куповала мало робе и то поглавито заклану живину. Стојадиновић је покушавао да, приликом посете Кнеза Намесника Енглеској, појача извоз Југославије у Енглеску.

Пошто су Италија и Немачка куповале много робе у Југославији, то је и Југославија била принуђена да своје набавке оружја врши у тим земљама под повољнијим условима него у Енглеској.

У Кнежевим папирима сам нашао и доказе да је Француска желела да скоро по сваку цену остане у пријатељским односима са Италијом. За Француску је било врло корисно да се Италија што више ангажује у Абисинији

Нашао сам и један исцрпан извештај о конференцији између председника владе Стојадиновића и министра војске и морнарице одржаној 23. децембра 1938. године. Из овог извештаја се види колико је југословенској оружаном сили било потребно модерног наоружања, као:

1. противавионских топова 20 мм. (100), које би влада набавила из Италије;

2. тешких митраљеза (500), да се набави из Чехословачке;

3. маски против бојних отрова и подизање фабрике за те маске;

4. подизање ковнице у Зеници за производњу кованог челика потребног за израду артиљеријских зрна и за топовске цеви.

Интересантно је да од три понуђача, Шкода (Чехословачка), Шнајдер-Крезо (Француска) и Круп (Немачка), најповољнији би био Круп. Сем тога, Југославија је имала у Немачкој доста неискоришћених милиона за набавке, те је прихваћена Крупова понуда за израду ковнице;

5. противавионска артиљерија за високу одбрану је имала 33 батерије набављене у Чехословачкој, али јој је требало још артиљерије 75. мм. за покретне операције;

6. авијација је тражила нове бомбардере, аутомобиле, радио опрему, итд.;

7. било је артиљеријске муниције из Првог светског рата (750.000), коју је требало прерадити, поред нових зрна израђених у Сарајеву (180.000). Али су и старој и новој

муницији били потребни упаљачи, те их је требало израдити у земљи, или купити Чехословачкој.

За све ове набавке били су потребни ванредни кредити (за упаљаче, противавионску артиљерију и авијацију) у износу од милијарду и сто милиона динара.

Нашао сам и један извод говора Августа Кошутића, који је он одржао у Преком код Задра 1937. године. Говор му је препотентан. Он је за слободну Хрватску државу, која ће се на истоку граничити са „Слободном српском државом“.

Више писама Драгише Цветковића, као министра спољне политике и народног здравља, показују да је он радио као Кнежев поверљив човек, како међу Србима тако и са Хрватима.

Пошто сам прочитао сва ова документа, дошао сам до следећих закључака:

1. Југославија је унутра била разједињена. Претила јој је опасност грађанског рата и распада. Како би се понашали суседи у случају нереди у Југославији, било је лако погодити.

2. У спољнополитичком погледу била је без савезника. Мала Антанта и Балкански споразум су били врло слаби савези.

3. Француска, једини стуб Версајске Европе, је била слаба и играла је неку политичку игру између Италије и Немачке.

4. Енглеска је била незаинтересована судбином Југославије, и сем савета није давала никакву подршку Југославији.

5. Југославија је била остављена сама себи да се снађе како уме и зна пред растућом италијанском и немачком агресивном политиком.

Кнежеви папири су ми углавном потврдили све оно што сам написао у својој МА тези, и што сам био чуо од кнеза Павла. Желео сам да прибавим и више доказа интервјуишући Др Часлава Никитовића.

У среду 24. децембра 1969. године, био сам гост на вечери код др Никитовића. Имао сам спремљена питања, те сам га после вечере замолио да ми одговори на њих. Ево тих питања и Никитовићевих одговора:

1. Зашто је Стјепан Радић ишао у Москву 1924. године?

„Тражио је начин да нашкоди Југославији. Пре те посете био је у Енглеској. Ни Енглези ни Совјети нису хтели ни да чују за њега, и он се отуда вратио празних шака. Стаљин је побио многе Србе-комунисте због националних питања. Совјети нису хтели да узму у обзир Хрватско питање“.

2. Мени је бивши маршал двора, генерал Александар

Димитријевић, лично причао овде у Њујорку, да је краљ Александар хтео да изврши „ампутацију“ Хрватске, али да се он (Димитријевић) заплакао и рекао: „Не, ако Бога знате, само не то!“ Онда је Мачек предложио да се мандат за састав владе да једном генералу, и да та влада управља док се духови не смире.

Одговор: „Не верујем. То се спремало раније. Мени је Илија Михајловић, председник Народне скупштине, казао, да су скоро сви политичари молили Краља да не укида Устав. Краљ није хтео да их послуша. Војници су били уз Краља.“

3. Не преувеличава ли Хоптнер у својој књизи страх од Италије? Ми знамо да је било мржње Хрвата, па и Срба према Италији, али није било страха. Срби су сматрали да су Италијани слаби војници.

Одговор: „Мусолини је сањао о обнови Римског царства. За ово му је требала бугарска сарадња. Страх је дошао због Лавала и његовог мажења Италије. Њему је она требала. Енглеска је такође имала слабе владе. То потврђује и Даф Купер у својој књизи. Торијевци нису желели веће порезе, а Лабуристи су били пацифисти“.

4. Коста Тодоров, у својој књизи „Балкан Фиребранд“, на страни 253, наводи да је краљ Александар желео бугарску сарадњу ради организовања јаког Балканског савеза, па је хтео да уступи Бугарској Цариброд и Босиљград. Је ли ово тачно?

Одговор: „Краљ Александар никад није намеравао да уступи Цариброд и Босиљград Бугарској“.

5. Генерал Василије Петковић је држао предавање у заробљеничком логору Офлаг VIС Оснабрик, у коме је изнео да је после убиства краља Александра, Кемал Ататурк нудио кнезу намеснику Павлу да Турска и Југославија окупирају Бугарску, узимајући убиство као „казус бели“ по Балканском пакту. Је ли ово тачно?

Одговор: „То није вероватно. Георги Димитров је наводно то рекао. Ја мислим да је Илија Шуменковић то слагао. Хоптнер по негде пише интригантски“.

6. Шта је био стварни циљ акције краља Александра и Луја Бартуа?

Одговор: „Да се рашчисти ситуација која је била створена слабошћу и попуштањем Француске и Енглеске у односу на Италију и Немачку“.

7. Један јачи разлог за српско незадовољство са намесништвом и кнезом Павлом је, што ништа није учињено да се за убиство краља Александра казне Италија и Мађарска.

Онда су комунисти убацили у народ фаму да кнез Павле хоће да буде краљ.

Одговор: „Народ традиционално не воли туторе и намесништва. Комунисти су просипали лажи о узимању престола од нејаког краља Петра. Стварност је била другојачија. Француска и Енглеска су биле одлучне против ма каквих санкција према Италији и Мађарској. Тибор Екхард је то објаснио речима: „Ја сам урадио најбоље што сам могао“."

8. Због чега су санкције против Италије за време абисинског рата биле тако стриктно примењиване од стране Југославије кад то нико други није чинио?

Одговор: „Југословенска влада је хтела да се додвори Енглезима“.

9. Зашто је Мачек ухапшен 1933. године?

Одговор: „Због резолуције којом је тражено реорганизовање државе. Резолуција је била такве природе да је дошла под удар Закона о заштити државе. Осуђен је на три године затвора. Краљевско намесништво га је помиловало после смрти краља Александра“.

10. Због чега Стојадиновић није био противник италијанске окупације Абисиније, кад су и народ и јавно мњење имали јаке симпатије према Хаилу Селасију, те је Стојадиновић зато био омрзнут?

Одговор: „Због Енглеза. Југославија је због такве политике изгубила пијаце у Италији“.

11. Постојала је сумња да је др Мехмед Спахо отрован. Је ли ово тачно?

Одговор: „Није. Спахо је умро од срчане капи“.

12. Пуковник Владимир Ваухник, војни изасланик у Немачкој, је заиста имао тачне податке о немачким намерама. Како је то добијао?

Одговор: „Преко жена, као Фуше“.

13. Зашто је генерал Петар Пешић узет за министра војске и морнарице, кад је он већ дуго био у пензији?

Одговор: „Због краља Александра који је имао о Пешићу високо мишљење. Он је био болестан“.

14. Је ли Мачек, по Вашем личном мишљењу био југословенски патриота?

Одговор: „Јесте. Он је веровао у Југославију и био је за њу, наравно под условима које је он поставио“.

15. О Драгиши Цветковићу је било више противречних мишљења, да је интелегентан, великодушан, проницљив и храбар, а онда опет да је неспособан, каријерист, неозбиљан итд. Шта Ви мислите о њему?

Одговор: „Он је био бистар и способан човек. Зато је Кнез Намесник и имао у њега поверења“.

16. Је ли клириншки рачун са Немачком био на штету Југославије?

Одговор: „Није. Зависило је колико се продавало. Углавном је био повољан“.

17. Због чега су и Стојадиновић и Цветковић куповали ратни материјал од Немачке и Италије? Зашто није куповано више од Чехословачке?

Одговор: „Куповано је и од ње све до њене окупације. Од Немачке се куповало због клиринга и због наше јаке трговине са њом“.

18. Је ли Иво Андрић написао какве мемоаре из своје дипломатске службе у Немачкој?

Одговор: „Колико је мени познато, није“.

19. Сједињене Америчке Државе су испоручиле пред почетак рата 1,000 камиона „Шевролет“, а требало је да испоруче још 2,000 да би ми потпуно избацили воловске коморе из првог и другог степена колонске коморе. Је ли ово тачно?

Одговор: „Јесте. Влада је желела да модернизује војску“.

20. Често се замерало у иностранству, да су Срби били на свим важним положајима у оружаном сили и да није било генерала Хрвата. То тврди и Хоптнер у својој књизи „Југославија у кризи“.

Одговор: „Није тачно. Било је четири Хрвата генерала. Парац, М. Рајх, А. Марић и Г. Тартаља. Главни генералштаб је био пун Хрвата и Словенаца. Њих је војна управа чак и фаворизовала. Ево неколико имена генералштабних пуковника шефова одсека: Иван Презељ, Драгутин Штенцл, Владимир Герба, Иван Прпић. Није их било на положају начелника одељења, али је то било због ранга. Јозо Томашевић пише ово, а он је антисрбијанац и покатоличени Србин, па је злонамеран“.

Разговор са доктором Никитовићем је био врло жив и текао је лако. Он је тада био у добром здрављу, бавио се трговином кожне робе коју је увозио у САД из Јужне Америке. Имао је изграђено мишљење о свим проблемима, како о оним из прошлости тако и о савременим.

У недељу 28. децембра посетио сам професора др Јакова Б. Хоптнера. По струци историчар, он је по изјави г. Магеровског, куратора универзитетске историјске архиве, провео око 20 година вршећи научно истраживање и пишући своју врло успешну књигу: „Југославија у кризи 1934-1941“.

Ову је књигу издао 1961. године универзитет Колумбија у Њујорку, одељење за изучавање држава источне Европе.

Хоптнер је био врло добро упознат са Југославијом, у којој је био много пута од свршетка Другог светског рата. Био је један од оних страсних истраживача, који као ловачки пас иде по трагу и њушка док не пронађе оно што му треба. Познавао је лично кнеза Павла и од њега је добио извесне податке за своју књигу. С њим сам добио везу преко Кнеза. Хоптнер је живео у једној великој кући у Њујорку. Он ме је дочекао врло срдечно и послужио ме српском шљивовицом, слатким и кафом, тачно по српском обичају. Био је врло тих и миран човек и говорио је полако. Тих дана је имао операцију једног ока, која није успела, тако да је губио вид у томе оку. По његовом опхођењу према мени, одмах сам приметио да је радио са Србима. Слушао ме је врло пажљиво, а кад је постављао питање оно је било кратко, јасно и директно.

Ја сам почео разговор са Хоптнером изјавом да је његова књига одлично документована изворима прве класе, и да је као таква изворна књига за тај период историје. Затим сам му изложио моје мишљење, које је као и мишљеше других Југословена, да је његова књига продвадесетпетомартовска. С друге стране, има више књига које су продвадесетседмомартовске. По савету професора Ч. Брдика, ја сам своју тезу тако израдио да је она негде у средини између 25. и 27. марта. Жеља ми је да допринесем позитивној историји обрадом периода намесништва. Ја знам да су савременици пристрасни, па и ја нисам изузетак, али верујем да ћу својим писањем успети да постигнем биланс између 25. и 27. марта 1941. године.

Хоптнер ми онда даде свој савет: „Ви би требало да пишете о периоду између 1934. 1935. године, са нагласком на унутрашњу ситуацију Југославије“.

Онда смо развили дискусију о политичкој и војној ситуацији Југославије пре 1941. године. Њега је нарочито интересовало учешће војних лица у политици. Њему, као рођеном Американцу, никако није било могуће да схвати како војна лица могу да обарају своју владу.

Он је нешто знао о „Црној руци“, па ме је испитивао о том феномену до детаља. Када је из мојих одговора добио доста јасну слику о раду тог тајног друштва, он је узвикнуо: „То значи да сте ви у Србији и доцније у Југославији имали војно-политички комплекс, као што ми имамо овде у САД војно-индустријски комплекс“.

Прешли смо на рад Намесништва. Он је био мишљења да је кнез Павле имао врло тешку и незахвалну дужност. Иако је

био у сродству са енглеском владајућом династијом, и са њеним члановима одржавао усрдне рођачке односе, он као намесник није имао никакву подршку од Енглеске. Енглези су били војнички слаби, а политички дезаинтересовани према државама источне Европе. Они нису подржавали Версајски поредак. Тек када је Хитлер почео са агресијом и рушењем постојећег европског поретка, они су реаговали. Та реакција је била апизмент и по тој речи је Чемберлен постао чувен. Кад је дошао на власт Винстон Черчил, он је почео да брани енергично енглеске интересе, али је очекивао да се мале, слабе државе источне Европе саме и без ичије помоћи одупру Хитлеру. Он им није давао никакву материјалну помоћ, већ само помоћ говорима, обећањима и празним речима.

Ја сам му онда поставио питање:

„Какав је био однос Черчила према кнезу Павлу?

„Черчил је, мрзео Павла дубоко. Он је веровао да Павле није дорастао ситуацији и да није био способан за своју дужност”.

Ја сам му онда казао:

„Мени изгледа да је кнез Павле био добар познавалац Енглеза, па је тачно знао шта Черчил хоће од малих држава. Кнез је бранио југословенске интересе, а Черчил је очекивао да он брани енглеске интересе”.

На то је Хоптнер поћутао и онда рекао:

„Међу папирима кнеза Павла има неколико затворених коверата на којима је означено да се не могу отворити пре његове смрти. Ја сам врло радознао шта се у њима налази, али ја више желим да Павле живи, а документи нека стоје како јесу”.

Онда ми је дао неколико корисних савета у погледу мога даљег рада:

„Користите Историјски институт у Београду. Они често пишу по нешто корисно. Само будите опрезни да не насаднете лажима. Такође употребите војне микрофилмове на Колумбија универзитету као и дипломатске архиве”.

Ја сам му онда поставио питање:

„Да ли Ви знате због чега се Симовић вратио Југославију и сарађивао са комунистима?”

Његов одговор је био овај:

„Симовић никако није могао да остане у емиграцији. Черчил је био отворено против њега, а млађи официри Срби су га мрзели, јер су веровали да је он главни кривац за пропаст државе. Он није имао никаквих средстава за живот у иностранству. Другим речима, он је нашао себи прибежиште

код Тита. Тито му је дао пристојну пензију и искористио га као сведока против бивше краљевске владе и монархије".

Мој коментар на ово мишљење професора Хоптнера је био овај.

Симовић је заиста велики грешник. Због његовог безглавог рада, прво у земљи па после у иностранству, Југославија је мизерно пропала. Земља и народ су бачени у пропаст. Скоро два милиона људских бића је изгубило живот без потребе. За мене је парадокс кад:

1. Симовић и његови саучесници обарају владу и намесништво, проглашавају младог и неискусног краља Петра II пунолетним са седамнаест година старости.

2. Као главни разлог за овај акт они наводе „издају наших савезника и издају српских слободарских идеала" потписивањем Тројног пакта од стране намесничке владе.

3. Пошто су уграбили власт они позивају Хрвате и Словенце, који су били и остали за пакт, организују нову хетерогену владу у коју улазе чланови старе владе Хрвати и Словенци, а од Срба у њу улазе представници опозиције.

4. Као круну свог безглавог рада они одбијају понуђену им сарадњу са Енглезима, не спроводе мобилизацију ради одбране земље од већ очигледне немачке инвазије. Најзад,

5. Беже у иностранство авионима, водећи са собом младог краља и носећи злато народне банке. Они траже и налазе уточиште код оних истих Енглеза са којима нису хтели да сарађују због страха од Хитлера.

У овоме раду нема ни логике, ни мудрости, ни памети уопште. У прилог овог свог мишљења навео сам следећи пример:

Мој класни друг, генералштабни приправник, капетан Бранко Станић, из Тополе у Шумадији, је 27/28. марта, по наређењу Ж. Кнежевића, позвао председника Југословенске националне странке (ЈНС) Петра Живковића, да дође у зграду главног генералштаба ради консултовања са Симовићем. Петар је на вратима своје куће рекао Станићу и још једном млађем официру који је био с њим:

»Знате ли ви, децо, шта сте урадили? Да ли су консултовани наши савезници? Зашто нису консултовани шефови политичких партија? Ја сам учествовао у обарању једног краља (А. Обреновића), али смо тада знали шта хоћемо и имали смо јаку подршку у народу и војсци, па смо опет имали велике тешкоће са Енглеском и то више година".

Хоптнер се сложио са овим мојим излагањем, али је опет изразио несхватање, како се то могло десити да официри

оборе владу тако лако и без икаквог отпора. Зашто кнез Павле није наредио да се Симовић ухапси, кад му је овај рекао да ће се његови официри побунити и бомбардовати Бели двор?"

Ја сам навео речи др Никитовића, из разговора с Кнезом Намесником на дан 24. марта:

„Ваше Краљевско Височанство, како Вам изгледа ово мутљање међу официрима?" Кнез је на то одговорио:

„Молим Вас, докторе, па официри су положили заклетву на верност краљу и отаџбини. Ја имам обавештење да се они држе заклетве. Сем тога, зар они сами не виде шта се догађа?"

Доктор Никитовић је веровао да је Кнез био не само аристократа и човек који је имао високо мишљење о официрима, него је још био и врло наиван.

На крају моје посете, ја сам замолио професора Хоптнера да ми помогне да прибавим копије докумената којима се он служио при писању своје књиге. Он је то љубазно прихватио и рекао ми је да му пошаљем листу докумената са потребним ознакама, и он ће ми послати њихове копије. Поново је нагласио: „Ви треба да пишете више о војно-политичком комплексу и о унутрашњој ситуацији".

На универзитету Колумбија узео сам више копија докумената из Кнежевих папира и понео их са собом. Куратор архиве г. Магеровски ми је у свему усрдно изашаоу сусрет.

Напустио сам Њујорк са уверењем да је потребно да бар још једном посетим кнеза Павла и да му поставим више питања пре него што будем ма шта написао. Нисам био сигуран хоће ли ме Кнез поново примити, јер по свему судећи, он је желео да заборави те немиле догађаје из прошлости.

ДРУГА ПОСЕТА КНЕЗУ ПАВЛУ

У августу 1970. године обратио сам се поново кнезу Павлу. То писмо гласи:

Мантереј, Калифорнија
1. август 1970

Његовом Краљевском Височанству
Југословенском Кнезу Павлу
31 Ру Шефер
Париз, 16е, Француска

Ваше Краљевско Височанство,

У току прошлог месеца посетио сам неколико пута Хуверов институт, Станфорд, Калифорнија, 94305. Тамо сам разговарао са члановима института др Милорадом М. Драшковићем, професором Свораковским и др Ф. Ласнером. Они су дошли до закључка да је њихов институт богат оригиналним историјским документима из разних географских простора, сем балканског. Наш српски и југословенски простор је нарочито сиромашан. Због тога институт чини напоре да прикупи документа и папире, да би попунио ову празнину. Откупљени су папире почившег др Младена Жујовића, и госпођа Фотић је дала институту на чување и коришћење папире покојног К. Фотића. Ја ћу имати дозволу да их прегледам.

За време тих разговора Свораковски је поменуо Ваше папире који су на Колумбија универзитету. Он је добар пријатељ др Филипа Е. Моселиа, који је шеф администрације Колумбија универзитета и од њега је сазнао за Ваше папире. Свораковски мисли да би се папире могли прекопирати помоћу машине, и да би се једна копија могла чувати код нас у Хуверовом институту. Сличне услуге и размене су већ учињене између Хувера и Колумбија универзитета. Том приликом он ме је питао за Вашу адресу, да би Вам се обратио писмом с молбом за одобрење да се изврши копирање Ваших папира. Ја сам одбио да то урадим без Вашег одобрења, али сам обећао да ћу Вас обавестити о овоме предлогу.

Моје је мишљење да предлог није рђав. Копија Ваших папира на Хувер институту би могла да буде једна врста осигурања, да ће садржај папира бити сачуван ако се ма шта деси на Колумбија универзитету. Наравно, њихово коришћење би могло да буде само под условима које Ви поставите.

Госпођа Мара Цветковић је дала Хуверу на чување рукопис почившег Д. Цветковића „Рат или Пакт“. Ја сам га прочитао и нашао у њему извесне врло важне податке који погађају нека од мојих предосећања. Један нерешен проблем ће бити: да ли је влада морала да приђе Тројном пакту, или је могла да потпише неки други уговор, те да избегне и рат и пуч. Немачко мишљење (Паул Шмит) је да Хитлер није поставио никакав Ултимаатум, али да је притисак био врло јак. Покојни Цветковић је иначе врло јасан у својим излагањима у колико се односе на рад владе и намесништва.

Ја намеравам да идуће 1971 године идем у Лондон да бих истражио Бритиш Публик Рекорд. Они ће тада отворити

архиву из 1940. године. Такође ћу посетити Бон у Немачкој јер Немци такође имају документа који се односе на наш проблем.

Овде код нас у малом, лепом Монтереју се прославља 200 годишњица оснивања града. Прошла недеља је била посвећена Грчкој. Сетио сам се Њ. К. В. Књегиње Олге. Имали смо много лепих момената грчке музике, фолклора и игара.

Надам се да Вас здравље служи добро и да сте у добром расположењу.

Одани Вам,
Драгослав Ђорђевић

На ово писмо примио сам од Кнеза следећи одговор:

15. 9. 1970.

Гранд хотел Континентал

Драги г. Ђорђевићу,

Ваше писмо примио сам овог часа овде где сам пре неколико дана стигао из Швајцарске, где сам био на лечењу, јер сам целе зиме боловао.

Пошто намеравате посетити Енглеску можда ћете том приликом успети да проведете дан-два у Паризу. Ако Вам то буде могуће радоваћу се да са Вама разговарам.

Питање докумената моје архиве не зависи од мене, јер сам пре многих година то потпуно предао Колумбија универзитету.

Што се тиче нове теорије о пакту, сматрам да је противна менталитету Хитлеровом. Код њега полумере нису постојале и ултиматум је заиста био ултиматум, пошто је не само био одређен дан него и сат - поноћ. Уосталом, не видим чији и какав је притисак могао променити његово решење у доба кад је био на врхунцу своје моћи, савезник Руса, победилац Француза итд.

Енглези и Американци били су далеко, а ми смо били опкољени на све стране особито после уласка Немаца у Бугарску. Али о томе ћемо можда имати прилике да опширније разговарамо.

Са искреним поздравом,

Павле

Писмо од Кнеза ме је обрадовало јер сам сада знао да ће ме он примити ради продужења разговора. Зато сам одлучио да одржавам везу с њим пишући му повремено.

Трећег новембра 1970. године умро је наш несрећни краљ Петар овде у Америци. Знајући да је Кнез био јако одан династији и да је усрдно и искрено поштовао Краља, као шефа краљевске куће, ја сам му упутио изјаву саучешћа. Он ми је на то одговорио следећом нотом:

„Веома тронут Вашим саучешћем поводом нашег великог губитка молим Вас да примите нашу искрену захвалност“.

Павле

За Божић и Нову 1971. годину послао сам Кнезу честитку, и на њу од њега добио одговор. Као и увек врло срдачан, тон његовог писања ме је уверио да ће ми се пружити нова прилика за дужи разговор.

У јануару 1971. године послао сам Кнезу следеће писмо:

28 јануара 1971 г.
Монтереј, Калифорнија

Његовом Краљевском Височанству
Југословенском Кнезу Павлу
31 Ру Шефер, Париз 16е, Француска

Ваше Краљевско Височанство,

Ове године, ако Бог да, од 20 јуна до 16 јула бићу у Европи и у Лондону. Намера ми је да разгледам британску државну архиву, у Лондону, у вези с мојим радом. Одобрење сам добио.

Желео бих да Вас посетим том приликом. Да ли ћете бити у Паризу и да ли би могли да ме примите?

Одан Ваш
Драгослав Ђорђевић

Кнез ми је одговорио следећим писмом:

13. 3. 1971
31 Ру Шефер, Париз 16е

Драги г. Ђорђевићу,

Вративши се из Швајцарске где сам посетио мог лекара нашао сам Ваше писмо које ме је необично обрадовало. Гледаћу свакако да будем у Паризу кад ми јавите датум Ваше посете овој вароши. И ја обично посећујем Лондон у пролеће те писмо се могли и тамо наћи.

Искрен поздрав
Павле

Ово Кнежево писмо ме је врло обрадовало, јер је дефинитивно потврдило моја очекивања да ће Кнез бити вољан да ми да нове податке за моје истраживање. Само онај ко се бави истраживањем може да разуме ова моја осећања и радост.

Одмах сам одговорио Кнезу следећим писмом:

29 марта 1971 г.
Монтереј, Калифорнија

Његовом Краљевском Височанству
Југословенском Кнезу Павлу
31 Ру Шефер, Париз 16е

Ваше Краљевско Височанство,

Хвала много на Вашем писму од 13. 3. 1971. Моје одсуство је сада дефинитивно утврђено за време од 18 јуна до 17 јула 1971. У Лондону ћу бити 19 јуна и намеравам тамо да останем до 27 јуна када бих ишао у Париз. После тога намеравам да 5 јула преко Рима идем у Атину, Солун и Св. Гору ради посете Хилендару.

Ако Вама конвенира да се нађемо у Лондону, јавите ми где и када. Ако пак више волите да то буде у Паризу, онда Вас молим да се нађемо тамо у времену од 28 јуна до 5 јула.

Пре неколико дана добио сам следеће поверљиво обавештење од једног својег доброг пријатеља које гласи:

„Пре неколико година у југословенској комунистичкој штампи најављено је писање „О љубавном животу Августе Стојадиновић“. То писање је изостало, али је дошло до објављивања „Батлијиних“* мемоара на Ријеци, и како изгледа, комунисти још увек држе у шаху и уцењују госпођу Стојадиновић“.

Даље ми он јавља да се сада припрема објављивање Стојадиновићеве књиге „Ни рат ни пакт“ на италијанском, француском и немачком језику. О овоме ћемо разговарати кад се видимо.

Одани Вам
Драгослав Ђорђевић

Ручак и разговор с Кнезом

Моја супруга Мерилин и ја смо стигли у Париз из Лондона 17. јуна, и били смо позвани на ручак 18. јуна у подне. Поред нас двоје на ручку је била и госпођа Мара Цветковић.

* „Батлија“ је био надимак за Милана Стојадиновића.

Кнез нас је примио у једном салону на горњем спрату куће. Као и при првој посети, Кнез је био врло љубазан, добро расположен и перфектан домаћин. Са мојом супругом је одмах повео разговор на енглеском. Тако сам ја могао да говорим са госпођом Цветковић на српском. Батлер је послужио аперитив.

Кнез и моја супруга су разговарали о Бернару Беренсу, о коме је моја супруга знала због гледања документарних филмова на телевизији. Кнез је онда довео у везу тему о свом личном пријатељу Сир Кенету Кларку, који је са својом младом живео у подножју Беренсовог врта у Италији пре Другог светског рата. Кад је од моје супруге сазнао да она није читала Кларкову књигу „Цивилизација“, он је отишао на трећи спрат куће, донео је свој лични примерак те књиге са потписом... својим именом, и дао јој на поклон. Она је била врло срећна.

За ручак смо сишли на доњи спрат у трпезарију.

За време ручка разговарали смо о свакодневним стварима и животу у Француској и Америци. Кнез је говорио о Сједињеним Америчким Државама са поштовањем и дивљењем.

Овога дана сам имао мало времена да са Кнезом разговарам о предмету који ме је интересовао. Успео сам да му поставим неколико питања док смо пили кафу. Као што је познато, београдски адвокат Владислав Стакић је посетио Мусолинија, а Данило Грегорић Рибентропа. На моје питање јесу ли ови емисари послати по његовој жељи или сагласности, Кнез је одговорио, да му је Грегорић непознат, а на Стакића се није осврнуо. Онда је додао да је министар двора Милан Антић, слао Стакића у Рим као свог човека. „То је рађено без мога знања. Међутим, у Антића не треба сумњати. Њега брани чак и Черчилов син Рандолф, као „Честитог човека“. Онда је додао:

„Мачек и Куловац су били изразито за пакт. Мачек је нагласио: „Ми не можемо рат“. Због тога, као и због целе ситуације, ја нисам могао ни на који начин да доносим далекосежне одлуке. Мој мандат је био ограничен. Хтео сам да избегнем рат. Ово је све познато ван Југославије. Грчка краљица Фредерика ми је послала књигу са посветом у којој јасно каже да сам ја желео и све чинио да се избегне рат“.

После ове изјаве Кнез је неко време ћутао, а онда ми дао савет:

„Треба да разгледате у немачким архивама о Бугарској. То је важно што су Бугари петљали. Заборавља се шта је био

краљ Борис и како се односио према Немцима". Прешао је на другу тему,

„Ту скоро посетио ме је др Кашанин, онај што је организовао мој музеј у Београду. Он каже да данашња омладина има промењен менталитет. Више је реалистичка него што смо ми били". Ово га је побудило да говори о „лажним идолима" о којима ми је говорио при мојој првој посети 1969. године:

„Ето, Недић, саветовао ми је:

— да дамо Немцима део земље да би их умилостивили;

— није бомбардовао Италијане после њиховог првог напада на Битољ. Када сам га укорио за ово он каже: "Заборавио сам да наредим одмазду".

Па онда лажни идоли су и игнорантни Симовић и Илић. Они нису били свесни ситуације, а морали су то да буду јер су били врло добро обавештени.

Имао сам мизеран утисак о Симовићу. Невојник. Хтео је да буде некакав генерал, демократа, па је шуровао са партијама, нарочито са демократима".

Ја сам га онда упитао има ли ма ко документе о смењивању Милана Недића са положаја министра војске и морнарице.

Кнез је на то питање одговорио:

„Мачек има документе о смењивању Милана Недића, те не знам зашто их није објавио. Ту се налази и податак зашто наши авиони нису бомбардовали Италијане као одмазду за њихово бомбардовање Битоља. Ја бих желео да се поново састанемо Ви и ја, па да поразговарамо мало више о тим догађајима и проблемима".

Ја сам се с њим свесрдно сложио, па смо уговорили да се састанемо само нас двојица у понедељак 21. јуна 1971. год. У његовој кући, да пијемо чај и да разговарамо по питањима која бих му ја постављао. Чајанка је заказана за 4:30 по подне.

Кнез ми се пожалио на артритис због којег има понекад јаке болове у десној руци, што му омета при писању. Ја сам му онда рекао да и ја патим понекад од те исте болести, али да се она може лечити помоћу дијете. Поменуо сам књигу др Донга, Кинеза из Калифорније, и казао му да ћу му је послати. То му се свидело. Опет се вратио на своју тему о „Идолима“:

„Ето, патријарх Гаврило је други Идол, а по повратку у Југославију прво му је било да оде у Русију. Како сад може да се објасни такав један човек?"

Било је време да одемо. Опростили смо се са нашим љубазним домаћином и напустили његов дом у друштву госпође Маре Цветковић. Она нас је љубазно позвала да јој

будемо гости на ручку сутрадан у суботу 19. јуна.

Госпођа Мара нас је примила и угостила у своме стану. Ручали смо српска јела одлично спремљена, и провели неколико сати у друштву ове отмене даме којом би се могао сваки краљевски двор подичити.

Чајанка код Кнеза 21. јуна

Тачно у 4:30 часова стигао сам код Кнеза.

Чај нам је послужен у Кнежевом кабинету за рад. Пошто сам имао спремљена питања, то сам по Кнежевој жељи почео да их читам једно по једно. Кнез је свако питање саслушао врло пажљиво и онда је одговорио и то директно и јасно.

Питање: Је ли Цинцар-Марковић помињао Д. Грегорића на седници Крунског савета 1940. године?

Кнез: „Није. Не сећам се. После 30 година тешко се човек сети таквих детаља“.

Питање: Да ли можда Грегорић није био у вези са Недићем? Због чега би Фон Рибентроп примио Грегорића?

Кнез: „Недићево држање је било дволично. Он је преда мном говорио о потреби нагодбе са Немцима, а пред јавношћу се појављивао са патриотским наредбама. Није искључено да је он био позади Грегорића. Од свих чланова владе и Крунског савета, само је Цинцар-Марковић веровао у немачку победу“.

Питање: Да ли је у влади било говора о Солуну? Ја сам као генералштабни приправник радио у Саобраћајном одељењу Главног генералштаба. Ми смо радили неколико месеци на некаквом ратном плану који смо у шали назвали „Ц“. Овде се радило на концентрацији пет најбољих српских Дивизија у Јужној Србији. Чим је Недић смењен, наређено нам је да престанемо са радом по том плану.

Кнез: „Међу нама и у влади и у намесништву било је говора више пута шта да се ради кад нас, ако нас, Осовина опколи. Да су Италијани ушли у Грчку и Солун, ми би били потпуно опкољени.“

Тај ратни план „Ц“ није био владин. Ни влада ни ја нисмо знали за њега. Он је могао бити само Недићев.

Мени је Ђано нудио поделу Албаније. Ја сам то одбио, иако је Главни генералштаб био за то са чисто војне тачке гледишта.

Хитлер ми није никад нудио Солун.

Ми смо помагали Грке и те како оружјем. Сам генерал Папагос је био овде код мене и захваљивао се на помоћи врло топло.

Ја сам увек радио као привремени управљач са ограниченом дужношћу по времену и по задатку. Желео сам:

а) да смирим политичке трзавице. Ради тога сам и пустио на слободу све политичке кривце. Тиме сам почео демократизацију земље.

б) да створим споразум са Хрватима. Са Мачеком се могло радити. Он је био красан, поштен човек. Сељак и прост у опхођењу, али искрен поборник опстанка Југославије".

У погледу свога наименовања за Првог намесника Кнез ми је рекао следеће:

„Ја нисам никад очекивао да ме краљ Александар постави за регента. То је било за мене изненађење, пошто смо се баш пре тога нешто посвађали.

Ја никад нисам нарочито волео власт. Како могу да владам у земљи где ме нико не воли? Увек сам мислио, још неколико месеци па идем".

Питање: Било је, нарочито у Београду, упорних гласова да ћете се Ви прогласити за краља, и да је то под утицајем књегиње Олге,

Кнез; „Сви ти гласови су били неосновани. Исто тако гласови о моме и књегиње Олге потискивању краљице Марије у позадину, су неосновани. Баш због таквих гласова ми смо се повукли у позадину, па се то наше повлачење после протумачило да ми не волимо Србе и народ уопште".

Питање: Каково је Ваше мишљење о Милану Стојадиновићу?

Кнез: „Стојадиновић је био необично способан човек, и као финансијер и као председник владе. Његова је грешка што је хтео да организује тоталитарни систем. Почео је да ствара чак и некакве „кошуље". Добро би било да видите у британским архивима о њему. Нарочито је интересантно шта је радио после смењивања".

Питање: Постоји једна верзија да сте Ви имали два састанка са Хитлером, шта је тачно?

Кнез: „Разговор са Хитлером је био само један. Ја сам инсистирао да ми нисмо важни за њега, већ да он мора да реши свој спор са Енглезима. Он је то прихватио, али је оштро нагласио, да он мора да гони сваког, макар и појединог енглеског војника који се појави у Европи.

Па где су Вам Енглези? Њих нема у Грчкој!

Он је узвратио да су енглеске подморнице већ тамо и да он зна да Енглези организују базе у Грчкој.

Ја морам да их протерам. Није то била моја намера, нити сам ја знао за Мусолинијеву авантуру из Албаније. Он

ми је то рекао на железничкој станици у Фиренци и то ме је врло изненадило. Сада ја морам да интервенишем".

Кнез је даље продужио:

„Када сам се вратио из Берхтесгадена био сам убеђен да идемо у рат. Нисам био за пакт ни ја а ни Цветковић. Ми смо само гледали да се мобилизирамо. Као што знате, Ђорђевићу, делимична мобилизација је била врло скупа, па ипак ми смо држали трупе.

Кад ми је генерал Пешић јавио да су Немци ушли у Бугарску, одлучили смо да потпишемо пакт. Излаза више није било. Са овим су се нарочито слагали Мачек и Куловец. Циљ је био спасти земљу док се прилике не поправе. Зашто Вукчевић то не помиње?*

Цинцар-Марковић је био искрено убеђен у немачку победу. Коликогод је Корошец нападан, као бајаги про-Немац он је био врло велики анти-Немац. И Мачек и Корошец су били непријатељи Немаца".

Питање: Да ли је ико помињао укључење Југославије у „Нови поредак" пре Вашег састанка с Хитлером?

Кнез: „Пре мога састанка са Хитлером и разговора о пакту, нико није помињао укључење Југославије у „Нови поредак"."

Питање: Да ли Вам је Хитлер нудио Солун, као што тврде браћа Кнежевићи?

Кнез: „Није ми га ни једном поменуо. Само је говорио о нападу Италије на Грчку за који он чак није ни знао пре његовог почетка. Треба питати Хоптнера за Антићеве белешке".

Питање: Је ли Петар Живковић организовао атентат на Стојадиновића?

Кнез: „Петар је заиста био умешан у атентат на Стојадиновића. Дошао је увече код мене за потпис неких указа. Понашао се врло неспретно, и кад је Антић известио о атентату, он је брзо узвикнуо: „Шта је било?" Кад је потом Стојадиновић захтевао Петрову смену, ја сам морао да му то учиним по вољи. Наша земља је патила од сукоба „Црне и Беле руке"."

Повели смо разговор по овом проблему и ја сам Кнезу казао: Ви сте добро очистили Београд од „протекцијаша", али их нисте све уклонили. Многи су остали до почетка рата.

Кнез је онда продужио да говори о својој унутрашњој

*Радоје Вукчевић: „Југославија и Тројни пакт", Гласник СИКД „Његош“, св. 25 и 26 (дец. 1970 и јуни 1971).

политици:

„Очекивао сам и желео оживљавање политичких партија - радикалне и демократске, али Аца Станојевић је био врло мек и без воље, без одлучности. Хрватско питање се морало решити. Петар Живковић је био за то, али он није био способан да га реши, јер су Хрвати веровали да је Стјепан Радић убијен по Петровом налогу. Мачек није хтео да верује у ово. Петар Живковић је био бесан на мене што је пао с власти. Како сам ја могао њега да држим и да решавам Хрватско питање под таквим околностима?!“

Питање: Шта мислите о Стојадиновићевој књизи „Ни рат ни пакт?“ Мени је Стојадиновић писао још 1952. године, да је ту књигу почео да пише и да ће, како он то каже, бити „ни по бабу, ни по стричевима“, то јест непристрасна.

Кнез: „Нисам читао ту књигу, али Вам опет понављам своје чврсто убеђење, да нико на свету не може писати о себи, а да не буде пристрасан. Стојадиновић неће бити изузетак“.

Питање: Ја сам прочитао ту књигу. Запажа се да Стојадиновић у њој много пише о себи и наравно само похвално. Нема самокритике. Хвали се својим везама са Немцима.

Кнез: „Ето, то што сте и Ви запазили тачно потврђује моје мишљење о аутобиографијама. Стојадиновић је био немачки ђак, студирао је у Берлину и говорио течно немачки Он је био љубавник фон Херенове жене“.

Ја сам после тога изнео Кнезу своје мишљење о потреби писања једног чланка у коме би се сажето третирао питање приступања Југославије Тројном пакту. Рекао сам му да сада имам довољно материјала, да добро осветлим рад Краљевског Намесништва и Владе. Такође сам рекао Кнезу да бих волео да он прегледа рукопис тог мог чланка пре публикавања, да би се избегле грешке, нарочито о ономе што је говорио мени. Казао сам Кнезу да ће чланак бити објављен у Гласнику Српског историјско-културног друштва „Његош“. Кнез се са овим предлогом сложио.

Опростио сам се од љубазног домаћина и вратио се у хотел. Мисли су ми биле далеко од стварности. Вратио сам се у дане 1941. године, када смо тако брзо изгубили мир, државу и народ. А могло је бити и друкчије да је Кнез био послушан.

По повратку кући у Калифорнију средио сам своје забелешке о разговорима с Кнезом, прочитао више књига, брошура и докумената и написао прву верзију чланка „Намесништво, влада и тројни пакт“. Двадесетог децембра 1971. г. послао сам Кнезу чланак. У пропратном писму

замолио сам га да унесе своје примедбе и сугестије директно у текст, па онда да га врати мени. Такође сам му напоменуо да сам једну копију послао госпођи Мари Цветковић.

Већ 7. јануара добио сам од Кнеза одговор на моје писмо заједно са рукописом. Кнежеве две главне опаске односиле су се на Италију и Хитлера. Прва је била веза између суђења убицама краља Александра и француске спољне политике у односу на Италију, Немачку и Југославију, а друга је објашњење које му је дао Хитлер у своме односу према Италији. Оба објашњења су била, и сада су, врло важна, јер разјашњавају компликованост ситуације балканског простора и дају јасну слику врло успешних политичких потеза кнеза Павла и владе према силама Осовине. Из ових објашњења се такође види колико је кнез Павле познавао политичку ситуацију у Европи. Супротно мишљењу г. Черчила, Кнез је био јак, и још више, упоран политичар, који је и те како бранио интересе своје земље. Он је јасно уочио неслагање интереса између Италије и Немачке и користио то неслагање да постигне што боље услове за очување независности Југославије. То је заиста и постигао. Ко сада прочита текст пакта од 25. марта видеће то јасно.

Обе Кнежеве примедбе су имале циљ да подвуку ултимативан карактер немачких захтева да Југославија уреди своје односе са силама осовине помоћу Тројног пакта. Кнез је нарочито желео да нагласи, да Хитлер није хтео ни да чује за ма какав други споразум сем Тројног пакта. Историчари који буду писали о овом историјском догађају не смеју да потпадну под утицај енглеских и других неоснованих тумачења кнежевих разговора са Хитлером и Рибентропом. Кнез је овде врло јасан и њему се мора веровати. Он и Влада су заиста својим дипломатским преговорима успели да тако измене и разводњикаве Тројни пакт, који је Влада потписала, да више није ни личио на оригинални пакт. Ово је врло важно да се подвуче јер извесни Срби су, као и Енглези, још увек склони да верују да је Кнез био слабић који се уплашио Хитлера и пожурио да потпише Тројни пакт, а могао је то да избегне. О овоме ће бити више речи у закључку ове серије.

Мој чланак је изашао у гласнику Српског историјско-културног друштва „Његош“, свеска 28 - јуни 1972. године. Овде доносимо тај чланак у целости.

НАМЕСНИШТВО, ВЛАДА И ТРОЈНИ ПАКТ

Од свог постанка 1918. до пропасти 1941. године, Југославија се борила с многим спољним и унутрашњим опасностима. Споља су је угрожавале силе које су биле против Версајске Европе, а изнутра су је нагризали незадовољство и неслагање њених народа и политичких партија.

Изукрштани интереси Француске, Енглеске, Италије Совјетског Савеза и Немачке, и ревизионистичке тежње Мађарске и Бугарске, сукобљавали су се са интересима Југославије и међусобно. Друштво народа је животарило без учешћа Сједињених Америчких Држава. Француска је хтела да она буде оружана организација за одбрану статуса кво-а, а Енглеска и већина других чланова су хтели да они буду светски форум за решавање проблема мира помоћу обавезних конференција.

Енглеска се после закључења мировних уговора искључила из политике источно-европских земаља. Лојд Џорџ је 1921. г. изрекао британско мишљење: „Британски народ се не интересује много оним што се дешава на источним границама Немачке“. Британци су сматрали да су народи у томе делу Европе, нестабилни, плаховити, и да могу да почну борбу у свако доба. Зато британска влада није требало да им даје никакве гаранције које би могле да је увуку у војне операције. Овакво мишљење је одвело британско јавно мњење тако далеко да је све до 1939. г. Немачка сматрана „главним ослонцем реда источно од Рајне и да она заслужује да има извесну слободу акције тамо“.¹

Југословенска спољна политика се дуго ослањала на Француску, једину велику силу која је подржавала версајски поредак. Француска је, међутим, без енглеске и америчке подршке, и услед своје унутрашње поцепаности, све слабије подржавала Југославију, Пољску, Чехословачку и Румунију.

Француски министар спољних послова Луј Барту је покушао да помоћу пактова окружи Немачку. Желео је да створи „Источни Локарно“, у који би ушле Румунија, Југославија, Чехословачка, СССР и Пољска под вођством Француске и уз подршку Енглеске.²

За ову идеју Барту је желео да придобије краља Александра. Њихова трагична смрт (1934.) означава и прекретницу у француској и европској политици, јер отада апизмент и агресија почињу да воде главну реч. Версајски уговор нико више није поштовао.

Изгубивши свог владара и подршку Француске

Југославија је морала да се прилагоди новој ситуацији. Немачка и Италија су постајале све агресивније, а с њима и ревизионизам Мађарске и Бугарске. Унутрашње стање у земљи је такође захтевало корените промене.

Кнез Намесник Павле, на кога је неочекивано пао главни терет вођења државе, није волео власт и сматрао је да је он... „привремени управљач са ограниченом дужношћу по времену и по задатку”.³ Зато је желео:

1. да смири политичке трзавице у земљи и да је постепено демократизује обнављањем политичких партија радикалне и демократске;

2. да постигне споразум са Хрватима помоћу преговора са др Влатком Мачеком, председником Хрватске сељачке странке, за кога је био убеђен да је „... красан и поштен човек, једноставан у опхођењу, али искрен поборник опстанка Југославије”;

3. да очува неутралност Југославије у сукобу великих сила и добре односе са суседима помоћу пактова о пријатељству и ненападању (са Италијом, Бугарском 1937, Мађарском 1941.);

4. да очува целину државе, да би је предао младоме Краљу кад постане пунолетан.⁴

Нажалост, Кнез није имао среће с политичарима. Хрвати нису хтели да разговарају са генералом Петром Живковићем, јер су неки веровали да је Стјепан Радић убијен по његовом налогу. Аца Станојевић, шеф радикала, био је мек, неодлучан и колебљив. Др Милан Стојадиновић, способан финансијер и председник владе, није веровао у споразум с Хрватима, и желео је да створи тоталитаран режим по угледу и са наслоном на Немачку и Италију. Почео је да ствара чак и некакве „зелене кошуље” као Мусолини и Хитлер.⁵ Само захваљујући Кнежевим напорима остварен је 1939. г. споразум између председника владе Драгише Цветковића и др Влатка Мачека.⁶

Акутна спољна опасност за Југославију је био Бенито Мсолини, јер је он сматрао да је Балкан у италијанској сфери интереса. Кнез је покушао да среди односе двеју земаља пактом о пријатељству и ненападању (1937.), али је такође хтео да искористи неслагање немачких и италијанских интереса. После посете Хитлеру јуна 1939., Кнез је изјавио да ће се Југославија осигурати против Италије помоћу Немачке.⁷ Међутим, после Кнежеве посете Лондону у јулу, Хитлер је говорио Галеацу Ћану, италијанском министру спољних послова, да је Југославија сумњив неутралац и да

Италија треба што пре да је нападне.⁸

После совјетско-немачког пакта (августа 1939.), Италија је почела да игра улогу браниоца Југославије против Немачке и СССР-а.⁹ Енглези су се још увек заваравали надом да је Италија „неутрална и у ствари већ на страни Енглеске“, па су чак и саопштили нашем посланику у Лондону др Ивану Суботићу да се „Енглеска неће противити ако се балканске земље у стварању неутралног блока ослоне на Италију“.¹⁰

Кнез није могао да се ослони ни на Француску због њене спољне политике према Италији. После погибије краља Александра, ни Југославија ни Краљева породица нису добили никакву сатисфакцију у процесу против краљоубица. Према речима Пола Бонкура, адвоката тужбе, француска влада је наредила да се име Италије у току целог процеса не сме ни поменути, иако је било свима познато да је Мусолини организовао убиство краља Александра.

С обзиром на такву међународну ситуацију, главни циљ југословенске спољне политике је био спречити да се Италијани и Немци споразумеју на рачун Југославије, јер ако би до тога дошло, њима би одмах пришли Мађари и Бугари, а Запад би остао нем као после Краљевог убиства.

Међународни положај Југославије је био тежак. Она је била формално неутрална али усамљена земља, окружена непријатељима. Једини излаз у слободни свет ишао је преко Грчке.

У септембру 1940. г. Мусолини је звецкао сабљом. Концентрисао је 37 дивизија према Југославији. Хитлеру ово није ишло у рачун, јер се бојао рата на два фронта, па је поручио Мусолинију да је сада једини непријатељ Енглеска и да на Балкану мора да влада мир.¹² Мусолини је демобилисао.

Када су 11. октобра немачке трупе ушле у Румунију, Мусолини је сматрао да Немачка не поштује италијанске интересе на Балкану, па је донео одлуку да окупацијом Грчке учврсти положај Италије у Средоземљу.¹⁵ Хитлера је овај рат непријатно изненадио, нарочито што су ускоро Италијани морали да се бране и повлаче. Пошто су Енглези могли да бомбардују румунске петролејске изворе, а доцније угрозе и његовом десном боку при нападу на СССР, као и због спасавања Италије од пораза у Албанији, Хитлер је одлучио да окупира Грчку. Његова дипломатија је убрзо приморала Мађарску и Румунију да приђу Тројном пакту (новембра 1940.). Директива број 20 за извршење плана „Марита“ против Грчке издата је 18. децембра 1940.¹⁴

Карактеристично је да је Хитлер одбио све предлоге војних стручњака за употребу југословенске територије при извођењу плана „Марита”.¹⁵ О томе је он обавестио и Мусолинија писмом од 20. новембра, са напоменом да Југославију треба заинтересовати за сарадњу са Осовином.¹⁶ За прелаз трупа при нападу на Грчку Хитлер је изабрао Бугарску.

Док је Хитлер енергично приводио у дело своје одлуке, Енглези су покушали да га у томе спрече. Појачали су своју дипломатску активност у Турској, Бугарској и Југославији, с намером да их подстакну на отпор Хитлеру.¹⁷ У овоме нису имали успеха, јер је у фебруару 1941. стање било следеће:

Балканске земље, као и мале земље северне и западне Европе пре годину дана биле су ужаснуте Немачком. Румунија се већ била сурвала. Немачке дивизије су се концентрисале и припремале за поход на југоисток. Бугарска је убрзано подлегала немачкој контроли. Југославија и Грчка нису биле вољне да учине ништа што би могло да изазове немачки напад. Грчка се борила против Италијана, али је било мало наде да ће Велика Британија моћи да је спасе кад Немци дођу у помоћ својим савезницима Италијанима.

Британска влада је одлучила да бар у принципу испуни своје обавезе према Грчкој, како због части тако и „због сопствених интереса”.¹⁸

За извршење ове одлуке Енглези су одвојили само три дивизије. Они нису ни могли ни хтели да употребе јаче снаге за стварање балканског фронта који је за њих био од мањег значаја него за Хитлера. Њихова званична историја то јасно подвлачи:

„Губитак Грчке и Балкана неће бити за нас велика катастрофа док Турска буде частан неутралац”.¹⁹

У фебруару 1941. г. Енглези су послали министра спољних послова Антони Идна и генерала Џона Дила у Атину. Одатле је Идн развио јаку дипломатску активност према Турској, Југославији и Бугарској у циљу стварања балканског фронта према препоруци америчког пуковника Вилиама Доновена.²⁰

Идн-Дил мисија је била неуспешна. Турска и Југославија нису хтеле рат, а Бугарска је званично пустила немачке трупе у земљу 1. марта 1941. г., када је пришла Тројном пакту. Све претње Бугарској да ће њено држање имати утицај на њену будућност остале су без успеха. Притисак на Турску и Југославију са циљем да их наведе на отпор Немцима био је врло јак у фебруару и марту. Турци су остали строго

неутрални и нису хтели ни да дискутују са Југославијом о војној сарадњи против Немачке, акамоли да пристану да објаве рат Немачкој ако она нападне Грчку.²¹

Хитлеров притисак на Југославију је почео у новембру 1940., када је др Данило Грегорић, политички директор београдског листа „Време“, посетио Паула Шмита, шефа одељења за штампу и блиског министру спољних послова Немачке Јахиму фон Рибентропу. Немачки извори кажу да је Грегорић то учинио по својој иницијативи после разговора с Цветковићем,²² и министром спољних послова Цинцар-Марковићем.²² Цветковић не каже да га је он послао у Немачку, али наводи да му је Грегорић донео Шмитову поруку: „... да у име Рибентропа обавести југословенске факторе, чим се врати у Београд, да неутралност Југославије, која уосталом није увек била искрена, сад више није довољна, и да жели да Југославија покаже више благонаклоности према Рајху“. Ова „благонаклоност“ би се изразила нарочитим уговором између две државе за случај да се сукоб прошири на Балкан или чак на СССР. Цветковић је о овоме известио кнеза Павла и предузео мере да провери тачност Шмитових сугестија.²³

Први разговори су почели 28. новембра 1940. између Цинцар-Марковића и Рибентропа у Фушлу, па су се неочекивано наставили између Хитлера и Цинцар-Марковића у Бергхофу. И Рибентроп и Хитлер су прво изнели преглед опште ситуације, а онда су подвукли потребу укључења Југославије у нови поредак пактом о ненападању са Немачком и Италијом. Моменат је био погодан, јер се Италија заплела у рат против Грчке, због којег ће Немачка морати да интервенише. Хитлер је подвукао да су Совјети почели да се мешају у балканске послове, да су понудили подршку Бугарској у њеним ревизионистичким тежњама према суседима, јер желе да је користе, као одскочну даску за Дарданеле. Немачка ће, припретио је Хитлер, спровести своје планове без обзира на држање Југославије, чија ситуација кроз три месеца може бити мање повољна него сада.²⁴

По повратку у Београд Цинцар-Марковић је саопштио кнезу Павлу и Цветковићу овај разговор с Немцима. На њих су тежак утисак учиниле Фирерове речи: „Ваша проста неутралност није више довољна гаранција“. Они су знали да ово неповерење долази због докумената нађених Француској.²⁵

Седмог децембра 1940. г. југословенска влада је предала ноту, немачком посланику у Београду, Виктору фон Херену, у

којој каже да је она вољна да разговара са владама Италије и Немачке о могућности потписивања пакта о ненападању између Италије, Немачке и Југославије, на бази италијанско-југословенског уговора из 1937. године. Рибентроп је одмах одговорио Херену одбијајући ову понуду, пошто она не би задовољила спецификације о којима је говорено у Берхтесгадену и Фушу, и пошто би питање приступа Југославије Тројном пакту остало отвоено.²⁶

Други разговори били су 15. фебруара 1941. између Рибентропа и Цветковића и Цинцар-Марковића у Фушлу и са Хитлером у Бергхофу. Пре поласка на овај састанак, у Белом двору у Београду, је била седница којој су присуствовали кнез Павле, намесници Станковић и Перовић, Цветковић, Мачек и министри Цинцар-Марковић, Фран Куловец, Милан Антић, министар двора, и Петар Пешић, министар војни. Тада је било решено да треба одржати неутралност и избећи увлачење у сукоб између два блока.²⁷

У Фушлу је Рибентроп подвукао да је дошао час за Југославију да се изјасни. Рат је већ на Балкану и њен став мора да се зна у случају немачког напада на Грчку. Цветковић је одговорио да Југославија није у опасности, да се Грчка брани јер је нападнута, да тамо нема енглеских трупа и да балканске земље не желе проширење рата већ његово локализовање. Рибентроп је на то позвао Југославију да приђе Тројном пакту, па да онда са силама Осовине брани Балкан од Енглеца и рата. Циљ пакта је да спречи ширење рата и он није савез против Енглеске. Прилаз Југославије пакту био би њено укључење у велики нови систем од Азије до Европе.²⁸

У разговору с Цветковићем Хитлер је истакао:

1. економски интереси две земље се допуњују;
2. одржање мира је циљ обе земље;
3. Енглези су у Грчкој и Немачка мора интервенисати;
4. Грчка је одавно спремила сарадњу са Енглезима и Француском;
5. опасност од болшевизма на Балкану је позната Југославији;
6. СССР обећава Бугарској ревизију граница на рачун Југославије и Грчке и све у циљу болшевизације Балкана.

У закључку Хитлер је позвао Југославију да приђе Тројном пакту и искористи ову повољну историјску прилику, да добије своје место у Европи. Поменуо је могућност да Југославија у будућности добије излаз на Јејејско море.

Цветковић је одбио понуду под изговором да Југославија

не може да сарађује у војном погледу са Осовином и да не може дозволити пролаз трупа нити мешање у њене унутрашње послове. Хитлер је ово одбацио, понудио територијалне границе и додао:

„Ово што вам предлажем и није Тројни пакт, али с обзиром на остале ми морамо у тој формули регулисати своје односе“. Цветковић је одговорио да нема овлашћења да прими пакт. Хитлер је онда изразио жељу да кнез Павле дође на разговор с њиме.²⁹

Од 15. фебруара до 20. марта војна и дипломатска активност заинтересованих земаља је била врло јака. Немачке трупе су 1. марта почеле да улазе у Бугарску и ова је истог дана пришла пакту. Британци су конферисали са Грцима ради организације новог фронта на северу (Алиакмон). Они су се још увек надали да ће помоћу Југославије и Грчке створити балкански фронт. Југословенски генералштаб је послао мајора Милисава Перишића у Грчку ради разговора о заједничкој одбрани од Немаца. Карактеристично је, Британци су били уверени да је Перишић био задовољан њиховим одговорима на његова питања,³⁰ док Цветковић каже да је због тих одговора влада решила да прими Тројни пакт. Из британских одговора се видело да они не могу дати Југославији никакву опипљиву помоћ.³¹

Кнез Намесник је 4. марта конферисао са Хитлером и Рибентропом, у Берхтесгадену. Хитлер је понављао једно исто: Југославији се нуди изванредна могућност, која се више неће поновити, да потписом Тројног пакта приђе силама Осовине, а од Немачке да ће добити гаранцију за своју територијалну целокупност. Његов захтев за приступ пакту је био категоричан. За њега је трипартитни пакт био инструменат организације тадашње Европе. О томе разговору Кнез каже следеће:

Хитлер ми је рекао да нас даље не може спасавати* ако не потпишемо пакт. Ја сам му одговорио да то не могу учинити јер то нико у Југославији не би одобрио због мржње према Мусолинију, кога сви сматрамо одговорним за Краљево убиство. Још сам додао да не разумем, да човек који је већ нагомилао толико лаворика, може намеравати да нападне малу Грчку. Хитлер је на ово одговорио: „Лаворика имам у толикој количини да не знам шта да урадим са њима... Можда Ви мислите да је Енглеска већ добила рат?“ (Ово са претећим

* „Вероватно од Италије, која је, бесна што нигде није имала успеха сигурно тражила да има одрешене руке према Југославији.“

тоном).

„Не, ја то не мислим“, рекао сам му, „али остајем при својим старим идејама, које су Вам одавно познате, да нећемо никада имати мира ако се Немачка не споразуме са Енглеском“.

„То сам и ја хтео“, (ту Хитлер цитира читаву листу својих предлога у току последњих година)... „али они то нису никад примили. Уосталом, после шест месеци сви Југословени ће разумети своје праве интересе“.

Кнез је изразио своју бојазан да, с обзиром на унутрашњу ситуацију он неће остати на власти ни шест дана ако прими пакт. Рибентроп је приметио да се обратно може десити, то јест, да Кнез не ^{32 33}истраје следећих шест месеци ако не послуша немачке савете.

Немачко одбијање југословенског предлога од 7. децембра 1940. г. да се преговара о пакту о ненападању, Хитлерово непрекидно инсистирање да Југославија приђе Тројном пакту што пре, и најзад последња директна и лична Рибентропова опомена Кнезу Намеснику показују ултимативан карактер немачких захтева. Кнезу Павлу и влади је било јасно да се немачки предлози не могу одбити, јер је Хитлер могао да изврши инвазију Југославије кад год је хтео. Намесништво и влада су били сложни да је главно извести мобилизацију, продужити разговоре и одуговлачити дискусију, ³⁴ пошто је рат био неизбежан. Било је важно добити у времену.

После Кнежевог повратка у Београд настале су разне конференције и појачана је дипломатска активност. Енглези, којима су се придружили и Американци, вршили су јак притисак како на владу тако и на Кнеза лично. Они су захтевали да Југославија одбије понуду пакта. После измене мишљења са британском, грчком, турском и совјетском владом, ситуација је била следећа:

1. Енглези не могу ничим да помогну Југославију.
2. Турци остају неутрални у сваком случају. Њима је ишло у рачун да Немци што пре, ³⁵ потуку СССР и да их тако ослободе бољшевичке опасности.
3. Грци не могу организовати фронт на северу за прихват југословенских трупа.
4. Од Совјета се не може добити никаква помоћ.
5. Представници Хрвата и Словенаца, Мачек и Куловец, изјаснили су се за мир и преговоре.
6. Кнез Павле, Цветковић и други Срби, политичари у влади и ван ње, су против пакта и против рата.

7. Цинцар-Марковић је једини члан владе који је искрено уверен у победу Немачке и он је за пакт.

8. Пошто су Немци продужили нагомилавање трупа у Бугарској, ради напада на Грчку, чланови владе су почели да мењају своја мишљења. Мишљење генерала Пешића, министра војске и морнарице, било је да је Југославија потпуно окружена и да јој нема спаса. Мачек је веровао да ће Хрвати први stradати, јер су најближи непријатељу и у равници, док се Срби могу повући у планине и кренути према Солуну. Због тога он не може објаснити Хрватима потребу вођења рата кад им Немци не траже никакав уступак. Куловец се придружио овој Мачековој тези. У оваквој ситуацији Намесништво и влада су били приморани или да приме пакт или да изгубе Словенију и Хрватску. На седници Крунског савета 20. марта 1941. г., пошто је Цинцар-Марковић саопштио да Немци пристају на све измене и допуне у пакту, и да не траже никакве тајне клаузуле, савет је једногласно примио пакт. Исто вече и влада је са 16 гласова против 3 примила пакт.

Дипломатски напори британске владе 1941. г., да у своје планове против Немачке увуку Југославију, остали су безуспешни. Због тога су Енглези прибегли другом решењу. Помогли су обарање намесништва и владе. Они су успели да обору закониту владу, али нису успели да организују отпор против Немаца ни са пучистичком владом. Према мишљењу грчког генерала Александра Папагоса, Енглези су били спори и неодлучни, и нису имали ни иницијативе ни планова за Балкан.³⁸

Овај чланак као и књиге: N. Balforn and S Mackay: *Paul of Yugoslavia, Britain's Friend* Hamish Hamilton, London 1980; S. Vlahovic: *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive* Birmingham 1985; and F. H. Hinsley: *British Intelligence in the Second World War, Vol. One*: London, Her Majesty's Stationery Office, 1979, снажно документују и јасно указују на реалну политику кнеза Павла, намесништва и владе за време судбоносних дана 1940. и 1941. године.

Српска и југословенска јавност се не смеју уљуљкивати пристрасним причама разних група које покушавају да оправдају своје штетне поступке у прошлости. Очи се не могу затварати пред истином. Питање које се намеће сваком Србину је јасно: Је ли пуч 27. марта 1941. године био целисходан и потребан? Да ли би било боље да га није било? Школовани Срби не смеју дозволити да се славољубиви занесењаци славе као хероји и спасиоци српске народне части, па да се од њих

стварају лажни идоли, а да се они људи, који су чинили све у својој моћи да спасу државу и народ од очигледне пропасти, проглашавају кукавицама и издајницима.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Holborn, Hajo. The Political Collapse of Europe, New York, Alfred A. Knopf, 1966. pp 127, 128
2. Wright, Gordon, France in Modern Times, Rand McNally & Co., 1962. p. 494
3. Његово Краљевско Височанство Кнез Павле: Забелешке о разговору с аутором овог чланка 21 јуна 1971.
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Ristic, Dragisha: Yugoslavia's Revolution 1941. Pennsylvania University Press. 1966, p. 25.
7. Documents on British Foreign Policy, III series, Vols. 11, 12 pp 438, 439.
8. Documents on German Foreign Policy, 1918-1945. Wash. Gov't Printing Office, Dept. of State Series D. Vol. 7, p. 42
9. I Dokumenti diplomatici italiani, VIII - 13, pp 138, 303
10. Дипломатски архив Државног секретаријата за спољне послове (ФНРЈ), 1-2, стр. 1735 и 1-5, 1920; Суботићев извештај од 24 новембра 1939.
11. Knez Pavle autoru i Roberts, A. The Turning Point New York, St. Martin Press. 1970, p. 155.
12. Von Tippelskirch, Kurt, Geschichte des Zweiten Weltkriegs, Bonn, Athenaum - Verlag, 1954, p. 117.
13. Ciano, Galeazzo: The Ciano Diaries, Edited by Hugh Gibson Garden City Doubleday & Co., 1946, p. 300.
14. Doc. on Ger. F. P. No. 325-6; 328-9; pp 852, 853.
15. Keitel, Wilhelm: Memoires of Field Marshall Keitel Editor: W. Gorlitz; trans: D. Firing New York, Stein & Day, 1966, p. 128
16. Balok, Allen: Hitler slika tiranije, Beograd, Zadruga, 1953
17. Woodward, Sir Llewelyn: History of Second World War, British foreign Policy, Vol. 1. London Her Majesty's Stationery Office,

- 1970, pp 514-25
18. Ibid, pp 525, 534
19. Ibid, p. 534
20. Ibid, p 529
21. Ibid, pp 540, 541
22. Doc. Ger. F. P., Vol. XI, pp 532, 533
23. Cvetkovic, Dragisa. Neobjavljen rukopis u posedu The Hoover Institution on War, Revolution & Peace, p. 89
24. Doc. Ger. F. P., Vol. XI, p 733
25. Cvetkovic, str. 91, 92
26. Doc. Ger. F. P. Vol. XI, pp 805, 806
27. Цветковић Д. и Никитовић, др. Ч.: Разговори у Берхтесгадену, св. 8, Париз, приватно издање, 1966, стр. 10
28. Doc. Ger. F. P. Vol. XII, pp 78-88, i Cvetkovic-Nikitovic, pp 10-12
29. Цветковић - Никитовић, стр. 16
30. Woodward, p. 532
31. Цветковић, стр. 137
32. Doc. Ger. F. P. Vol. XII, pp 230-231
33. Document No. 130 (D.G.F.P.) Ribentropova versija: The Prince Regent expressed his apprehension regarding internal policy by stating that he feared that he would no longer be here in 6 months if he followed our advice. I replied that I feared the reverse might happen, that is, that he would no longer be here in 6 months if he did not take our advice and thus let a unique opportunity to slip by.
34. Цветковић, стр. 135, 138, и Кнез Павле.
35. Поповић, Жарко, пуковник, аутору чланка: „То сам лично чуо од маршала Чакмака у разговору.”
36. Кнез Павле: разговори 22 јуна 1971.
37. Sweet-Escolt, Bickham. Baker Street Irregular, London Methuen & Co., pp 22, 52, 62-64; Woodward, p 541
38. Papagos, Alexander: The Battle of Greece, 1940-41. Trans: P. Elioscopos, Athens, J. M. Scazakis, Alpha Edition, 1941. P 328

ПОСЛЕДЊА ПОСЕТА КНЕЗУ

У мају месецу 1972. г. др Часлав Никитовић је посетио кнеза Павла у Паризу. Кнез ми се после те посете јавио следећим писмом:

30 мај 1971. Париз

Драги Ђорђевићу,

Био сам срећан видети мога кума Никитовића ономад, и прочитао сам Ваш чланак, који ми изгледа одличан. Само ако допустите једну малу корекцију!

Страна 27. Не могу рећи да нас је Италија бранила од Немаца.

Страна 28. Пишете да је Мусолини концентрисао 37 дивизија, што је тачно, али мој одговор је био (и то сам изнео лично преко Антића и нашег амбасадора у Цариграду), да признам Совјетску владу. Верујем да је тај гест задржао Мусолинија, а можда је био непријатан и Немцима, јер смо изменили први пут са Русима посланика.

Извините на рукопису, али имам реуматизам у руци, који је за то крив.

Често мислим на Вас и сећам се наших разговора.

Срдачан поздрав

Павле

Мој одговор на Кнежево писмо је био следећи:

Сисајд, Калифорнија

5 јуна 1972

Њ. К. В. КНЕЗУ ПАВЛУ

Ваше Краљевско Височанство,

Хвала на писму и примедби од 30 маја ове године. Ја ћу Ваше сугестије и исправке унети у следећи чланак. Онај навод на страни 27... „Италија је почела да игра улогу браниоца Југославије против Немачке и СССР“, ако се стави под наводне знаке (""), показује да је то била само фиктивна политика Италије.

Жао ми је што Вас мучи реуматизам. И ја га имам у десном лакту, и када ми много досади, лекар ми да инјекцију хидрокортина, па сам миран по два месеца, а некад и дуже.

Ја ћу почетком септембра бити у Лондону ради истраживања у Британском државном архиву, па ако будете у Паризу могли би се видети.

Видим из штампе да сте помогли обнову ХИЛЕНДАРА. То је лепо од Вас, баш као прави Немањић и Карађорђевић. Ја ћу такође учинити један скроман прилог и посетићу Хилендар 1973 године у лето. То ми је стара жеља.

Надајмо се да ће Вас реуматизам попустити.

Ваш кум Ч. Никитовић је диван човек. Камо среће да су сви школовани Срби такви!

Одани Вам

Драгослав Ђорђевић

Првог августа 1972. г. поново сам се јавио Кнезу. У писму сам му послао копију једног чланка о лековитости трешања за болести реуматизма и артритиса. У истом писму сам му јавио дан мога доласка у Лондон. Намеравао сам да прегледам документа у Британском државном архиву за јавна документа од 1941-1945. године. Назначио сам 27. август.

Кнез ми је одговорио већ 18. августа.

18 август 1972

Лондон

Драги Ђорђевићу,

Примио сам Ваше писмо и чланак о трешњама и захваљујем се од свег срца на пажњи.

Ми смо били на крајњем северу Шкотске и тек смо се ономад вратили у Лондон, где намеравамо остати до 1 септембра, тако да ћу вероватно имати задовољство да Вас видим. Овде сам се састао са проф. г-цом Оти која је тражила да ме види јер је студирала архив од 1941 године и била јако зачуђена када је видела како је било наше држање. Споменуо сам једном Ваше име и она ми је рекла: „То је стварно историчар“. Она је добила сада потпуно другу слику и жели писати и поправити многе неистине.

До скорог виђења и са поздравом Вама и Госпођи

Павле

Као што сам и планирао, чим сам стигао у Лондон уговорио сам састанак са Кнезом за 29. август 1972. у вестибилу хотела Клерифес. Кнез ме је позвао да му будем гост на ручку у 12:00 часова.

Пошто је ово била моја последња посета Кнезу, она ми се врло јасно урезала у памет.

Тачно у 12:00 часова дошао сам у вестибил и угледао Кнеза где седи на једној високој столици са штампом у руци. Чим ме је видео устао је и пошао ми у сусрет. Ишао је полако

поштапајући се. Био је насмејан и као и увек врло елегантно одевен. Свако ко је познавао Кнеза сложиће се са мном да је он заиста изгледао као прави аристократа и остављао врло позитиван утисак на људе.

Наш сусрет је био врло срдчан и пријатељски. Кнез ме је упитао за моју супругу и како сам путовао. Онда смо пошли у трпезарију на ручак.

Ја никад нисам волео енглеска јела која су по мишљењу многих без укуса. Док смо разгледали јеловник Кнез рече:

„Знате ли, Ђорђевићу, да ја страшно волим американски хамбургер". Ја му одговорих и ја га волим, и предложих му да наручимо хамбургер. Доцније сам се уверио да је тај енглески хамбургер био један од најгорих и најскупљих које сам икад јео.

За време ручка смо дуго разговарали. Кнеза је интересовало моје истраживање у Британској јавној архиви, због којег сам дошао у Лондон. Ја сам му објаснио да су сада и Енглези, под утицајем американске историографије, отворили своје архиве после 30 година од догађаја, уместо после 60 година, као што је то било у пракси. Кнез је изразио своју сумњу да ће Енглези отворити сва документа после само 30 година. Као што се доцније испоставило, Кнез је био у праву. Најважнија документа су издвојена да се предају јавности доцније кад сви савременици догађаја помру.

У току овог разговора Кнез ме је нарочито замолио да у архиви потражим његово писмо лорду Халифаксу из 1939. године.*

„Предмет тога писма је моје откривање једног шпијуна који је радио за две стране и који је издао и Енглезе. У истом писму Халифаксу казао сам о Италијанима и њиховом програму да ће они бити неутрални. Ја сам га молио да у то не верује, јер ће Италијани исто као и у Првом светском рату издати и Савезнике и Немце.

У архиви би могло бити и моје друго писмо Халифаксу. У томе писму сам га обавестио да ми је војвода Алберт од Баварске донео поруку од адмирала Редера и групе немачких официра који су питали шта ће да ураде Енглези ако они ликвидирају Хитлера. Војвода Алберт је напустио Немачку и био мој гост пет година. Халифакс ми није одговорио на писмо".

У даљем разговору Кнез је говорио о генералима,

*Трагање за овим писмом је било неуспешно.

Милану Недићу и Богољубу Илићу. Казао је даје Б. Илић био против Недића, а после ушао у пучисте.

На моје питање о Стојадиновићу после пуча, рекао је да је генерал Симовић радио све што је могао да доведе Стојадиновића у Енглеску, али да су Енглези ово одбили. Кад је Краљ погинуо у Марсељу, британски посланик у Београду Сер Невил Хендерсон је рекао Кнезу да је Стојадиновић најбољи за министра финансија. „Али, отац војводе Алберта ме је обавестио да је Хитлер поручио дијадему за госпођу Стојадиновић. Немци су Стојадиновића већ били поткупили". Онда је Кнез додао следеће:

„Кад већ помињемо драгоцености, да додам, да ми је Хитлер при мојој званичној посети у Берлину нудио неко високо немачко одликовање, које сам једва успео да одбијем наводећи: како ја могу да носим то одликовање кад га ни Ви немате? Хитлер је хтео да ми наметне то нарочито одликовање (орден) по сваку цену.

Кад сам сменио Стојадиновића, а то није било лако због парламента, (Ви знате како је створена криза владе оставком три министра) Балугџић је дошао код мене с објашњењем. „Па он (Стојадиновић) није био рђав". А Патријарх Гаврило је прво саветовао: „Треба да се потпише пакт, али да се Стојадиновић пусти". А после је био уз пучисте! Где је овде логика у понашању ових људи?

Ја сам тражио од Енглеза да они приме Стојадиновића, јер су Немци једнако инсистирали да се он постави за председника владе, а то значи за гаулајтера.*

Мој коментар је био да је народ у основи добар, али да је интелигенција подбацила, и да ми као целина више верујемо у народне песме него у факта; мислимо више срцем него главом".

Кнез је на то почео да мисли гласно:

„Шта човек може да каже? Зар династија Карађорђевића није толико дала Србима? И шта Срби хоће? Погледајте шта се десило! Карађорђа убише, кнез Александар је протеран. Краљ Петар Први и ми мали са њиме били смо у изгнанству четрдесет и пет година. Ето, идуће године ће бити седамдесет година откада је династија Карађорђевића враћена у Србију после убиства Александра Обреновића. Александра Карађорђевића убише, нас намесништво оборише. Петра Другог су протерали.

Пре кратког времена био је код мене у посети др

* Фон Хаселов дневник: „Кнез Павле није убица".

Кашанин, онај што је био на челу Музеја кнеза Павла. Он каже да је у бечком архиву пронашао документа према којима је утврдио да су два Карађорђева секретара били на плати Аустрије. Невероватно је колико је Карађорђе био шпијунски.

Молим Вас, Ђорђевићу, кад сте студирали ратну историју, је ли по Вашем мишљењу Карађорђе заиста био такав војник да је тукао Турке код Мишара и на другим местима?"

Ја сам му на то одговорио да смо у Војној академији и на Вишој и на Нижој школи детаљно изучавали историју ратова. Карађорђе је био савременик Наполеона Првог, и његови потези, како стратегијски тако и тактички, су били слични Наполеоновим, само у минијатури. Карађорђеове снаге су биле мале, али стратегијске и тактичке концепције су му биле генијалне. Ово није само моје мишљење, него су ово закључци тадашњих професора историје ратова и ратне вештине у свим нашим војним школама.

„Ето, видите сада, каже Кашанин, не дају да се ма шта пише о Карађорђу, јер тај господин (Карађорђе) није био представник народа. А чији је био? И онда, као бајаги, пошто није био војник, шта има о њему да се пише као војнику? - Глупости!"

Ја сам онда упитао Кнеза, шта хоће Енглескиња Филипс Оти од њега? Он је одговорио да га је она посетила и питала нека чудна питања. На пример:

„Како Ви објашњавате Споразум који Вам је предао Цветковић?"

„Замислите, Ђорђевићу, она мене пита за Споразум на коме сам лично толико радио. Ја сам увек био мишљења да је Југославија потребна и корисна, зато сам и радио на њеном очувању. Мој мандат је био ограничен. Ја никад нисам желео да владам. То се мени намеће од Срба и чаршије. Ја сам једва чекао да предам власт Краљу. И сад замислите колико су те вести протурале! Сам краљ Петар Други је почео да верује у то, и мени је једном приликом набацио, да сам ја хтео да се дочепам престола".

Пошто сам био на служби у Београду у то време, то сам и ја знао за такве вести. Београд је брујао од њих. Ишло се тако далеко да су и неки официри говорили: „Ускоро ћемо на кокардама променити П II и ставити П I" - што би значило Павле I. Било је много глупих и неоснованих вести. Београдска чаршија је била чувена по препричавањима, интригама и оговарању.

Упитао сам Кнеза за савет по црквеној подели и изнео сам му стање у САД и разна мишљења америчких Срба. Он ме саслуша врло пажљиво, па рече:

„Треба бити врло, врло опрезан. Чак је и Мусолини казао Стојадиновићу: „Чувајте се цркве, црква је као магла“. То је било у доба конкордата кад је Српска црква била у сукобу са Стојадиновићевом владом. Чланови династије нису смели да се мешају у црквени спор. Принц Томислав је потпао потпуно под утицај проте Николића из Лондона. Не само он, већ и његова жена. Он чак тврди да је Иринеј био глумац“.

Ја сам се на ово гласно насмејао и казао Кнезу: „Он је био глумац у заробљеничком логору, јер је то захтевала наша борба против логорских комуниста. Ја сам био административни директор позоришта РОДНА ГРУДА у Оснабрику. Многи официри су били „глумци“. Борили смо се против комунистичке пропаганде. Иринеј је био потпоручник и одличан певач, а имао је талента за глуму. Данашњи епископ Иринеј је школован човек. Дипломирао је на Колумбија универзитету у Њујорку, и има МА. Шта ћемо више да тражимо од њега?“

Замолио сам Кнеза да ми каже нешто о престолонаследнику Александру. Кнез рече:

„Он нема ништа. Добија нешто мало од енглеске Владе, пошто је официр, и од своје мајке која има неки фонд (али га троши за себе). Ја га помажем. Његова жена има имања у Бразилији. Она је врло лепа и мила. То је била љубав на први поглед. Папа је одобрио православно венчање“.*

Ја сам онда поставио питање о краљевићу Ђорђу и његовим мемоарима које сам био прочитао. Кнежев одговор је био:

„Ђорђе није био нормалан. Он је убио свога момка Колаковића, ударцем у мошнице, а пре тога га је тукао више пута. Ја се и данас сећам тог јадног човека“.

Ја сам га онда упитао о Ђорђевим ранама у Првом светском рату. Кнез је одлучно одговорио:

„Он никад није рањен! То је измишљено“.

Затим је Кнез опширно причао о Ђорђевим скандалима у Паризу, и операцији слепог црева, и о Ђорђевој мржњи према Николи Пашићу, за кога кнез Павле верује да је велики човек. Ово Кнежево причање се потпуно слагало са исказима и причањем мога старог пријатеља, г. Вељка Дрињаковића, који

*Реч је о Марији, Глорији бразилијанској, првој жени Александровој

је био курир између владе у Београду и Николе Пашића, као шефа мировне делегације владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у Версаљу 1919. године. Дрињковић је лично и добро познавао Ђорђа. Ја онда Кнезу напоменух Уредбу по којој је краљевић Ђорђе конфиниран прво у државном добру Беле, а потом у Топоници код Ниша. Испричао сам му како је аутомобил са Ђорђем задоцнио за последњи авион из Подгорице 1941. године, кад су пучисти хтели да Ђорђа пребаце у иностранство. Овај догађај ми је био познат из причања пок. пуковника Влајка Јевтића, коме је било наређено да се постара да Ђорђа евакуише.

Кнез је са интересовањем слушао ово моје излагање. Он није знао за такве детаље. Нарочито се чудило што нико сада не помиње Уредбу о конфинирању краљевића Ђорђа. Ја сам поновио Кнезу да је мени та уредба била позната још када сам био у гимназији, јер су је све новине објавиле на првој страни. Затим сам му рекао да сам о краљевићу Ђорђу последњи пут чуо од једног жандарма, његовог чувара, који је дошао у штаб Моравске дивизијске области да ме пита шта да раде са Ђорђем, пошто смо ми из дивизије наредили евакуацију свих државних установа из Ниша. Ја сам био заступник начелника штаба дивизијске области, и одговорио сам жандарму да ми немамо власт над установом у селу Топионици, где је краљевић Ђорђе био конфиниран, већ нека се обрати дворској канцеларији. Он је то одмах и учинио телефоном.

Кнез је ово саслушао врло пажљиво и онда је додао: „Сада Ђорђе проводи највећи део времена у кревету, и његова жена игра карте са Брозовицом и оне су велике пријатељице“.

После тога Кнез је прешао на рад намесништва и казао следеће:

„Ја не знам зашто се нама намесницима ништа добро не признаје? Па зар ми нисмо сачували државу у целини после смрти краља Александра? Ми смо имали силне непријатеље. Спољнополитичка ситуација је била неповољна по нас, а унутрашња је била несрећена.“

Кад је Краљ погинуо, нико нас није помагао. Пон Бонкур је отворено рекао Краљици да француска влада не жели да се замери Италији. Кад енглеска и француска влада нису хтеле ништа да учине против Италије, шта би било да нас је Италија напала? А шта би урадиле Мађарска и Бугарска? Сви би навалили на нас. Па зар ми нисмо сачували земљу од пропасти?“

Кнез је потом говорио о потреби студирања и писања

целог периода намесништва, па је рекао:

„Наши људи, Срби уопште, пишу о 25. и 27. марту 1941. године. То не даје целу слику. Мора се анализирати цео период да би се ствари разумеле”.

Ја сам морао да му дам за право.

Кнез онда настави своје излагање:

„Како Вукчевић може да пише о пакту: 'Хитлер би потписао пакт о ненападању да смо били јаки, или да смо се одупрли'. А зашто би он то примио кад је био на врхунцу своје моћи? Само да смо добили два месеца, ми би прошли као Турска. Били би до краја рата у миру”.

Ја сам Кнезу поставио питање:

„Према исказу једног Србина, краљ Петар је пред смрт дуго лежао у некој малој, бедној болници. Је ли то Вама познато?”

Кнежев одговор је био:

„Не. Томислав (принц) то не каже, а он је посетио Краља у болници.

Цео догађај са Краљем је необјашњив.

Коме и зашто је то све требало? Овде је објављен сертификат о његовој смрти. Зове се Петар Петровић; нема мајку; нема оца; нема ни место рођења. Пресађивање цигерице се извршило без знања породице, па чак без знања и одобрења његове жене. Шта је ово све требало Србима у Америци?

Па онда тестамент краља Петра Другог. Из новина се једва види да је то његов рукопис. Нечитак је. Овде у Лондону је објављен у многим листовима. Ја ту целу ствар не могу да разумем. Нама, породици, је јављено да ће сахрана бити овде у Енглеској, и ми смо се окупили и чекали, и онда смо чули да ће бити сахрањен у Сједињеним Америчким Државама. Одржали смо помен.

Шта је Србима требала цела ова ствар?”

Ја сам му онда рекао да и ја не знам детаље целе ове збрке. Можда ће се некад у будућности сазнати истина.

Разговарали смо потом о Србима. Кнез је очигледно био ражалашћен и тужан, због пуча који су извели Срби. Њему није било жао што је пао с власти, коју никад није нарочито желео ни волео. Њему је било жао што смо изгубили државу и слободу. У току разговора он није испољавао ни мало горчине према пучистима. На њихове клевете није се ни осврнуо, само се непрекидно чудило зашто појединци нису схватили ситуацију која је њему тако била јасна, и у којој је он имао одређене циљеве и решења.

Мени су дошле на памет речи професора Хоптнера: Павле није имао министра пропаганде који му је тада заиста био потребан".

Пошто сам у књизи др Влатка Мачека прочитао да је Кнез имао Креманско пророчанство у краљевој архиви, то сам га упитао да ли је то тачно. Кнез је на то дао следећи одговор:

„Прота Милан Ђурић је познавао Тарабића и он је о томе нешто писао, само те су изјаве неодређене, као у Настрадамусу. Ето, на пример: „Долази златно доба. Бели цар на истоку, или долази са истока. Је ли то Никола Други или Стаљин? Долази на белом коњу, или авиону. Је ли био неки бео авион? Па онда, каже да ће Цариград бити свачији и ничији. Онда говори о некаквом стоном граду у Сибиру”.

Прота је био присан са краљем Петром Првим, а Добра Ружић, државни саветник, имао је неку стрину која је умела да баца пасуљ и да прориче. Краљ Петар Први је слепо веровао у ту стрину. Ђукановић (гувернер кнеза Павла) је долазио код те стрине. Отуда и долазе сви ти гласови о веровању породице Карађорђевића у пророчанства и судбину. Та стрина је прорекла да ће Ђорђе дати оставку на положај престолонаследника. А онда се говори да је Тарабић наводно казао:

„Доћиће један риђ човек из народа. Вешала ће бити на сваком брегу. Народ ће говорити: устајте мртви да ми легнемо”. А онда стрина каже: „Долази краљ Александар, па Павле поред детета”.

Ето, Ђорђевићу, па сами протумачите та казивања”.

Ја сам му рекао да смо ми за време првог светског рата чули о Тарабићевом пророчанству по коме ће: „... доћи човек из народа на белом коњу, са левом руком краћом. Да ће он потући непријатеља и ослободити земљу”. Ми смо веровали да је то војвода Мишић. Кнез је додао: „Бојим се да је онај риђи човек Тито”.

Кнез ми није рекао да ли и сад има текстове тих прорицања. Мој утисак је био да он није много веровао у њих. На крају посете, Кнез је рекао да треба да посетим госпођицу Фелис Оти, и дао ми је њену адресу на Универзитету у Лондону.

Опростио сам се с Кнезом и захвалио му се на лепом пријему и дугом разговору. Имао сам утисак да је и њему моја посета била пријатна.

Кнез ми је пожелео успех у моме раду, и као у шали ми је рекао, да њега баш ништа не интересује шта о њему пишу разни људи. Кад сам га ја онда упитао: „Па зашто се онда ја

сада мучим да нађем истину и да побијем лажи?" Он ми је смејући се, рекао: „Зато што сте луди, пријатељу!"

Мој закључак је био да је њему ипак било стало до истине али да он лично не жели да ма шта предузме да јавност добије праву слику о њему и његовом раду као Кнеза Намесника.

Сутрадан, 30. августа 1972. посетио сам Словенски департман Лондонског универзитета. Био је летњи распуст и тамо нисам нашао никога. Пошто сам имао број телефона госпођице Оти, то сам је позвао телефоном. Из разговора с њом, сазнао сам да се она не може састати са мном јер сутра, 31. августа, путује за Југославију, а данас је врло заузета, јер јој је син у болници и у тешком здравственом стању. Од мојих пријатеља сам доцније сазнао да је њен син већ годинама болестан од неке неизлечиве болести, а да она и Фицрој Мак Лин сваке године проводе по месец дана на Јадранском мору као гости Јосипа Броза - Тита. Није ми било жао што се нисам видео са овом проминентном Титовом обожаваатељком.

Следећег дана, 31. августа, посетио сам пуковника Жарка Поповића. Овај стари српски и југословенски генералштабни официр, примио ме је по други пут врло срдечно. Од њега сам добио врло леп, детаљан интервју о његовој служби у Совјетском Савезу, где је он био први војни изасланик Краљевине Југославије. Тај интервју је био снимљен на магнетофонској траци, и он ће бити ускоро објављен. Овај елитни генералштабни официр води свој дневник од 1914. године. После Каирске афере ступио је у енглеску војску у истом чину, а после рата радио је за Уједињене нације у Африци. Сада има пристојну пензију и живи у Лондону већ више година са својом супругом.*

Пошто је пуковник Жарко Поповић био ађутант у двору Њ. В. краља Александра, то сам желео да од њега чујем неке појединости. Упитао сам га:

Зашто је краљ Александар трпео Петра Живковића и његове испаде? Он ми је одговорио:

„Не знам, питајте Кнеза о томе. Петар је био врло дрзак. Ми ађутанти смо били на првом спрату и имали смо наређење да никога не пуштамо код Краља на други спрат. Кад сам ја једном приликом препречио пут Петру Живковићу, он ме је одгурнуо и отрчао уз степенице код краља Александра.

Петар је много нашкодио краљу Александру и његовом угледу. Генерал Љубомир Марић није смео да прими дужност министра војске и морнарице док није предузео мере

* Госпођа Поповић, рођена Главинић, је преминула.

сигурности, јер се бојао Петрове реакције и његове употребе Краљеве гарде".

На моје питање шта он мисли о кнезу Павлу, и је ли истина да је Кнез имао намеру да се прогласи за краља, он је одговорио:

„Идиот је ко може да поверује да је кнез Павле хтео да буде краљ.

Павле и Олга су били мирни, тихи и учтиви људи, који су се много бринули и старали за своју децу. Павле је слушан као спиритис ректор (водећи дух). Давао је савете шта да се купи за двор. Краљ није био много културно верзиран, а Павле је био светски човек".

У Лондону сам провео две недеље радећи по цео дан у Британској државној архиви. Службеници у тој установи су љубазни и способни. Као што ми је Кнез и нагласио, нису сва документа предали јавности. Многа, можда најважнија, обележена су да се отворе 2017. године.

ЗАВРШЕТАК ПРЕПИСКЕ С КНЕЗОМ ПАВЛОМ

По повратку кући у Калифорнију, средио сам забелешке и добио копије докумената од државног архива. Онда сам написао кнезу Павлу писмо 15. октобра 1972. г., у коме сам га известио о мом раду:

„Међу документима нашао сам специјални свежањ:

Prince Paul of Yugoslavia ФО 371/30255 - 1941. Тамо се налазе документа о Вама лично, а такође и о Вама као регенту. Енглези понекад изгледају смешни кад например инсистирају да Ви плаћате издржавање своје породице из средстава која су Ваша (у доларима), а енглеска влада ће да плаћа Ваш стан који је у неку руку „затвор" (у Кенији). У томе свежњу је опис Вашег разговора са грчким Краљем, као и са Вашом рођаком Демидовим 1941. године.

Нашао сам и један свежањ докумената под ФО 371/ 30265 - 1941. King Peter of Yugoslavia не баш повољан по династију и све нас.

Под притиском ФО (Foreign Office) г. Парот (Сесил Парот), бивши краљев васпитач, написао је детаљан извештај о Њ.В. краљу Петру Другом, у коме је извео неке неповољне закључке о карактеру Краља, краљице Марије и Вас лично. Главна Ваша грешка је што сте „занемарили" Петра. Ја сам о

овоме говорио са принцом Томиславом. Можда би тај докуменат могао да се повуче до 2017. године, као што су то урадили са многим документима".

У истом писму сам обавестио Кнеза да сам интервјуисао генералштабног пуковника Жарка Поповића, који је био ађутант на Двору краља Александра (1927-1929.), војни изасланик у Риму 1931-1934. и војни изасланик у Москви 1940-1941. г. Његово излагање имам на магнетофонској траци и намеравам да га објавим.

У документу под бројем 3627/74/95, г. Малет, из Стокхолма, на страни 36 пише П. Николсу, ФО, и прилаже писмо г. Парота, који каже о краљу Петру Другом следеће:

1. Он је резервисан.
  2. Занемарен од стране свог оца у корист своје браће.
- Такође је занемарен од:
- своје васпитачице,
  - своје браће,
  - кнеза Павла за време регенства.
3. Усамљен је.
  4. Његова осећања нису јака и не трају дуго.
  5. Он никад није знао за праву љубав.
  6. Ађутанти су га волели, јер је био љубазан.
  7. Имао је истраживачку нарав.
  8. Имао је изванредно схватање за техничке предмете.
  9. Нема никаквог смисла за естетику.
  10. Велики је читач: чита енглеске књиге.
  11. Интересује се за механику, електрицитет, хемију, географију (географске карте) и историју.
  12. Нема интереса за војску и ваздухопловство.
  13. Мало га привлачи слабо опремљена југословенска војска.
  14. Ратно ваздухопловство му се не допада.
  15. Страсно се интересује за ратну морнарицу. Течно говори енглески; диви се свему што је енглеско, али у свом срцу он је Србин.

О краљици Марији С. Парот каже:

1. Краљ Александар ју је третирао као дете.
2. Она је проводила своје време са децом и гувернантама.
3. Њој је недостајала воља да буде самостална. Она је увек под нечијим утицајем.
4. Краљ је ово знао и зато ју је искључио из регентства.
5. Она нема никаквих политичких амбиција. Боји се одговорности и доношења одлука.
6. Има врло мало интереса за младог Краља (Петра

другог). Оставља га самог са мнош.

7. Њени односи са кнезом Павлом су рђави.

8. Воли прост и једноставан живот.

9. Јак утицај г-ђе Кросвел на њу, играо је велику улогу.

10. Слабог је здравља.

Цео овај свежањ докумената је одличан извор за биографију чланова династије, мада је све неповољно по њих.

Од Кнеза сам већ после 25. октобра 1972. г. добио одговор који гласи:

20. 10. 1972.

Париз

Драги Ђорђевићу,

Ваше писмо ме је јако обрадовало јер нисам знао где се налазите и да ли сте још у Енглеској. Не спомињете да ли сте нашли писмо Лорда Халифакса? Што се тиче Парота, он је сада на челу једног универзитета и ми се често виђамо. Био је овде пре 15 дана. Он је завршио каријеру као амбасадор у Прагу. Чуди ме његово мишљење о мени, и мислим да би било од интереса ако бисте му написали неколико речи (не споменувши да сте ме о томе обавестили), и да га запитате да ли је то још и сада његово мишљење.

Моја одбрана биће следећа:

1. 1934. године Краљ је био дете и имао је мајку, која је била веома свесна своје дужности као мајке. Прилажем фотокопију документа (можете је задржати), који ми је предала 15 дана после Краљевског убиства, из којег ћете видети њена потраживања. Поред тога, факт је да она није постала намесник био јој је непријатан и ја сам морао употребити много такта у нашим односима.

2. Можете сигурно схватити колико сам тада био заузет Државним пословима. У најкритичније доба историје - Италија, Хрватско питање, наша унутрашња политика, а да не споменем Хитлера и његове покрете који су се низали без престанка свакодневно. Међутим, главне црте његовог (краљевог) васпитања биле су одређене - енглески и српски гувернери (Јеремија Живановић и Парот), као и програм наставе. Моја жена се исто тако старала да му приреди забаве и позивала га са вршњацима. Али смо ипак увек морали пазити да Краљица не буде љубоморна, и да не мисли да желимо да упливишемо на сина мимо ње. Ви ћете ме сигурно разумети.

Кад је Краљу било 17. година, почео сам да га иницирам у државне послове, звао га да присуствује рапортима министра

двора Антића, који је свако јутро долазио са депешама и извештајима из целог света.

Био сам сретан видети Вас у Лондону, иако су наши састанци били кратки. Ви сте ми подигли морал, те сада више нећу се тужити на године, и гледаћу да се увек сетим оног младића од 82 године и Ваше тетке од 96 година.

Примих ономад последњи број „Његоша“, где сам прочитао Ваш врло добар чланак. Једино само нисте споменули, а то је да 1940. године, када је Мусолини гомилао трупе на нашој граници, ја сам лично предузео тајне разговоре са Русима у Цариграду, преко Шуменковића, који су довели до измене посланика први пут после Руске револуције. Убеђен сам да је то зауставило Мусолинија, а можда упливисало на Немце, који су подвикнули Талијанима, јер свакако наше приближавање Русима није ни њима било пријатно.

Нећу да завршим ово дугачко писмо а да Вас не замолим да Вашој г-ђи изручите моје поштовање. Примите срдачне поздраве од

Вашег Павла

По пријему овог писма од кнеза Павла, ја сам написао г. Сесилу Пароту следеће писмо:

Поштовани Господине,

Ја истражујем историјски материјал о Југославији за период регенства 1934-1941. г. у Паблик Рекорд Офицу у Лондону. Нашао сам један докуменат ФО 371/32265 и 3174/92 који садржава Ваше писмо британском посланству у Београду, у којем Ви нудите своје услуге Краљу Југославије Петру Другом. Тамо се такође налази и једно Ваше друго писмо које је било послано Сер П. Николсу у Министарству спољних послова. У томе писму Ви пишете о југословенском краљу Петру Другом, описујући његове карактерне особине. Између осталог, ту се налазе и подаци да је Краљ био занемарен од стране свог оца у корист своје браће, да је такође био занемарен од својих васпитача, своје мајке и Кнеза Павла за време намесништва.

За мене је од нарочитог интереса Ваша изјава која се односи на кнеза Павла. Желео бих да Вас замолим да у неколико речи прокоментаришете Вашу изјаву: „...,(Краљ) је био занемарен од кнеза Павла за време намесништва“. У коме погледу је био занемарен? Да ли сте и сада тог мишљења?

С поштовањем Ваш

Драгослав Ђорђевић

Од г. Парота сам убрзо добио одговор на ово моје писмо:

14 децембра 1972

Поштовани Професоре Ђорђевићу,
Хвала на Вашем писму од 5 децембра, нарочито што сте ми скренули пажњу на моја писма која су сада предата јавности за преглед у Државном архиву.

Био бих врло срећан да Вам помогнем, али бих волео да освежим своја сећања о ономе што сам вероватно написао! Надам се да ћу моћи прегледати та документа и писаћу Вам опет после Божића.

Ваш искрени Сесил Парот

Писмом од 22. децембра 1972. известио сам Кнеза о одговору сер Сесила Парота. Послао сам препис дела мог писма Пароту и копију његовог писма мени. Тако је Кнез био упознат са детаљима.

Од сер Сесила Парота добио сам следеће писмо тек крајем фебруара 1973. године. Писмо је датирано 2. јануара, али је било послато обичном поштом и дуго је путовало. Писмо гласи:

Поштовани Професоре Ђорђевићу,
После мога писма ишао сам у Државни архив и разгледао документа на која се Ви позивате.

Запазио сам да је британски посланик у Стокхолму у пропратном писму Министарству спољних послова 3 априла 1941. г. написао: „Парот је нерадо и са оклевањем написао ове поверљиве оцене, јер је осећао да је од стране краљевих старатеља постављен на положај од великог поверења. Па ипак он је пристао да то уради подразумевајући да ће те његове опаске бити третиране као строго поверљива документа и да никакве копије неће бити послате ни нашем посланству у Београду, ни ма коме владином одељењу. Нема сумње да ћете предузети кораке да осигурате поштовање ове његове жеље”.

Кад сам ово писао претпоставка је била да архиве неће бити отворене пре педесет година, што значи 1991 године. Ја мислим да се Министарство спољних послова никако не може извинити што је предало јавности строго поверљива документа не питајући мене пре тога. На крају крајева она су врло личног карактера.

Ја не могу да замислим да постоји ма шта чиме могу да се заштитим од прекршаја поверења и злоупотребе тајности. Ја не могу да одрекнем да сам писао те извештаје пошто су они у

архиви где може свако да их види. Али за мене они остају строго поверљива архива, чија намена није за ширу јавност и зато се не осећам обавезним да одговорим на питања о њима. Жао ми је што морам да Вам овако пишем. Ја бих врло много волео да Вам будем од помоћи, али верујем да ћете разумети положај у коме сам се нашао радом Министарства спољних послова.

Ваш искрени Сесил Парот

Већ 12. марта написао сам Кнезу писмо у вези овог одговора сер Сесил Парота:

12 марта 1973

Драги ми Кнеже Павле,

Нисам Вам се јавио од октобра прршле године (сем честитке за Божић), јер сам очекивао одговор сер Сесил Парота, који сам најзад добио пре две недеље, пошто је писмо послато обичном поштом. Ја Вам га шаљем (копију) да видите како се наш пријатељ сада осећа. Жао ми га је. Меније јасно да је он написао о Краљу по наређењу. Мене не чуди његово писање о своме ученику (па чак и кад је он Краљ), али мислим да њега сада боли што се упуштао у анализе других лица, Вас и краљице Марије, мајке.

Не знам шта Ви мислите о овоме, али ја бих се лично захвалио што ми је одговорио, чак иако му је одговор јадан. Толико о сер Сесил Пароту. Писаћу му ускоро.

Истим писмом обавестио сам Кнеза да је цела теза о Хитлеровој понуди Солуна њему за награду што ће Југославија прићи Тројном пакту, чиста измишљотина. Мишљења сам био да би о томе требало написати и један чланак којим би се одбацила форма о некаквој трговини с грчком владом. Овако нешто не тврде ни Грци. Нигде нисам нашао баш ништа о Солуну, сем да су америчке трупе заплениле у немачком министарству један концепт писма фон Рибентропа председнику владе Цветковићу, у коме се говори да ће Солун бити предмет дискусије у новој послератној Европи, у погледу суверенитета над Солуном.

Даље сам известио Кнеза да југословенски комунистички историчари копају по британским архивима и копирају хиљаде страна ратних докумената. Један од тих партијских историчара је Јован Марјановић. Он је само из Државног архива у Лондону направио 8.000 страница копија. Нама је познато како партијци пишу историју. Ево једног примера њихове новије историје:

Божич Иван, Ђирковић Сима, Милорад Екмецић и Владимир Дедијер, Историја Југославије, Београд. Просвета (1972). На страни 458: „Намесник кнез Павле држи се линије британских конзервативаца, окупљених око бившег премијера Чемберлена: главни противник је СССР, и зато европска буржоазија треба да олакша Хитлеру продирање на Исток. Тај класни моменат играо је битну улогу када је Павле доносио одлуку да Југославија треба да приступи Тројном пакту. Када је био у посети Хитлеру, 1 марта, овај га је у поверењу обавестио да ће Немачка напасти СССР. Павле се ослањао на један део југословенског генералштаба где је немачки утицај био јак. Подршку му је указивао Мачек, који је одржавао тајне везе с Римом и Берлином". Ето како се пише нова историја. Замолио сам Кнеза да ми да своје мишљење да ли би требало већ сада објавити моје разговоре и преписку с њим.

Почетком маја 1973. г. Кнез ми се јавио краћим писмом:

„Хвала Вам од срца што сте се сетили мог старог рођендана, иако би га ја радије заборавио.

Очекујем 17-ог Парота који долази да ми покаже своје мемоаре. Наравно да му нећу ништа споменути поводом документа који сте Ви нашли. Исто тако Вас молим да задржите за Вас лично што Вам сада јављам.

Извините краткоћу писма, али реума у десној руци ми не допушта дугачка писања, а на жалост немам секретара.

Искрени поздрав и срећан Ускрс.

Павле

18. јуна 1973. сам се јавио Кнезу једним краћим писмом у коме сам га обавестио о своме напретку у прикупљању материјала за писање једне књиге о раду краљевског намесништва и владе 1940. и 1941. године.

У истом писму сам га обавестио да ћемо моја супруга и ја 24. јуна путовати у Грчку. Ја ћу посетити Свету Гору, а она ће посетити Југославију. Рекао сам му да нећемо посетити западну Европу, јер нећемо имати времена за то.

Такође сам питао Кнеза да ли га је посетио сер Сесил, и како се понашао у вези својих мемоара.

Моја супруга и ја смо у јулу 1973. г. посетили Грчку. Пошто се Кнез много интересовао за Хилендар и повременоим слао свој прилог у новцу, то сам га једним писмом обавестио о моме путу у Грчку и ситуацији у Хилендару. То писмо у изводу гласи:

3 августа 1973

Драги Кнеже,

Пре десетак дана вратио сам се с пута по Грчкој. Мерилин и ја смо посетили Атину, Делфи, Пиргос, Олимпију, Епидаурус, Нафлион и друга места. После тога смо били у Солуну, где смо посетили српско војничко гробље на Зејтинлику. Ја сам онда отишао сам у Кареју и Хилендар а Мерилин је остала у Оуранополису са госпођом Рош. Тамо је било више посетилаца из Енглеске, Америке, Србије и Швајцарске. Калуђери су нас дочекали усрдно, српски и домаћински. Речима је немогуће описати Свету Гору. Осећања су дубока и јака. Тамо време стоји и човек се враћа у прошлост. Мени се све чинило да је Свети Сава негде у зградама, а цар Душан у логору са својим коњаницима.

Из разговора са калуђерима и Грцима сазнао сам следеће:

—Да Грци нерадо гледају на комитет принца Томислава, јер им Титовци замерају и инсистирају да се политичка емиграција меша у верско-хилендарске проблеме;

—Да је најбоље да се прилози шаљу директно на чековни рачун банке у Солуну;

—Да манастир има капацитет за пријем 45 гостију, и да калуђери необично воле да им дођу посетиоци, а особито да долазе Срби;

—Да је најбоље да се оправке врше делимично и по мало. Прва брига је кров (од пет хиљада квадратних метара) и он мора бити од камених плоча, које се морају добавити чак из Епира па преносити бродовима, а потом мазгама у Хилендар;

—Да је тешко наћи мајсторе који раде овакве кровове, и да свака рестаурација мора да најпре добије одобрење грчких власти које не дозвољавају да се ишта оправи ако није истоветно са оригиналом.

И поред свих препрека до сада је много урађено. Интересовање за Хилендар је све веће и веће, како у Србији, тако и ван ње. Калуђери су врло вредни, поштени и одани људи, прави хилендарци и Светосавци.

У том писму сам писао Кнезу о мојој посети града Јањине, који је некада био главни град српског намесника Томе Прељубовића, за време владе цара Душана. Из Јањине сам отишао на острво Крф и Св. Вид. Музеј на Виду је врло импресиван. На левој страни од улаза је рељеф краља Александра Првог од бронзе, а изнад улаза у маузолеј је натпис; „Српским јунацима, Југославија“. Маузолеј посећују разне групе из Србије и других српских покрајина, и уписују се у књигу посетилаца. Пре нас се група ученика чачанске гимназије уписала у књигу. Многе посвете у књизи су у стиху и

прози.

Пошто је мој син Мирослав желео да посети Кнеза у Паризу, то сам га замолио да га прими.

Кнез ми се ускоро јавио једном разгледницом из Монтрекса, без датума, али поштански штамбиљ показује 4. 9. 1973. Кнез пише:

„Необично сам Вам захвалан на писму са интересантним описом Свете Горе. Кад ми то буде могуће, ја их нећу заборавити, али са падом долара нисам моментално у стању да им помогнем. Овде лечимо старе кости!

Вама и Госпођи искрен поздрав од

Павла

У октобру Кнез ми се поново јавио после посете мог сина њему и књегињи Олги.

Париз, 15. 10. 73.

Драги Ђорђевићу,

Био сам очаран Вашим сином и сретни смо што смо га упознали. Чак је био толико љубазан да пошаље Књегињи дивно цвеће, али пошто нисмо знали његову адресу, она није могла да му се захвали. Молим Вас да му то објасните.

„Сад је све опет у питању! Заиста од 1912 године никад нисмо имали мира. Једина нада да нађемо спасење налази се у земљи у којој живите“.*

Тешко пишем због реуме у десној руци, али често се Вас и Госпође сећам.

Искрени поздрав

Павле

Уз ово кратко писмо Кнез је додао још једну карту. Текст се односи на његов разговор са мојим сином о мојој идеји да би требало написати биографију Војда Карађорђа.

„Ваша идеја да се пише о Карађорђу добра је, само то би био велики посао, ако се намерава нешто озбиљно написати. Цео архив К. Ђ. пропао је 1848. за време Мађарске буне, као што сам објаснио Вашем сину. У Бечу има много материјала у архиву (ако није уништено у прошлом рату). Ту би само један велики универзитет могао помоћи. Затим, морају се наћи подаци и о Русији. Све што је досада писано нема никакву историјску вредност. Вукићевићева књига је скроз неозбиљна.

* Кнез је увек дубоко веровао у САД. По његовом мишљењу, да није Америке и њене снаге цео свет би запливао у револуције и крвопролиће.

Можда Колумбија би се могао заинтересовати. Видећу шта могу учинити".

На ово Кнежево писмо ја сам му одговорио 23. новембра 1973. Поред осталог ја сам му нагласио да цео слободан свет упире очи у САД, да је то економски и војнички велика и јака сила, те неће попустити притиску Совјета, који често и вешто блефирају.

У погледу Карађорђевог биографије, казао сам му да се потпуно слажем да је за тај посао потребан један велики универзитет. Међутим, то би био само део једне серије биографија династије Карађорђевића. Предложио сам Кнезу да се за тај посао ангажује Милан Дерок, који живи у Аустрији, завршава студије из историје и одлично влада енглеским, француским и немачким, поред нашег језика.* Ако би Колумбија универзитет дао пристанак да се ради Карађорђевог биографија, Дерок би се могао користити за овај посао.

Сложио сам се с њим да је Вукићевићева књига о Карађорђу неозбиљна. Ја поред ње имам и монографију „Карађорђе“, коју је написао др Драгослав Страњак, али ни она није онаква какве су модерне биографије.

Поново сам напоменуо Кнезу да би било врло важно и за историју да се напише његова биографија:

„Ви сте мени још 1969 године казали: „Како може неко да говори о себи а да не буде пристрасан?“ — Нека буде и то тачно, али за историју и за потомство је врло важно да се о Вама зна више. Па Ви сте стварно последњи Карађорђевић који је владао нашом релативно великом земљом. Зашто да се Ваш лик не осветли више? Сви ми који смо имали срећу да Вас лично упознамо, имамо о Вама сасвим другачије мишљење од оних који знају за Вас преко других извора.

У писму сам му дао конкретне предлоге како би се моја замисао остварила. Предложио сам да он исприча цео свој живот у магнетофон, било на енглеском, било на српском језику. Даље сам му предложио да у Конгресној библиотеци, у Вашингтону има новина и часописа од 1918. године, а да Државни архив у Лондону има много докумената о њему. Такође сам нагласио да су енглески про-комунисти написали одавно многе славопојке о Јосипу Брозу, и да је Филис Оти написала о Брозу биографију, у издању „Балантин Букс“, цена 1.00 долар, 160 страна, илустровано са сликама краља Александра Првог, Петра Другог и њега, кнеза Павла. У тој

* Дерок није ништа знао о овоме моме предлогу.

истој серији су биографије Де Гола, Монтгомерија, Ромела и других.

Замолио сам Кнеза да размисли о овим мојим предлозима и да ми јави шта мисли о њима.

За Божић смо измењали честитке.

У мају 1974. године, присуствовао сам једној врло успешној конференцији о Првом српском устанку на Станфорд универзитету. На тој конференцији сам се срео и разговарао са више говорника и дискусаната, међу њима и са професорима В. Вучинићем и Ј. Томашевићем. Било је речи о кнезу Павлу и о мојим разговорима с њим.

У писму које сам, 20. маја 1974. г. после те конференције, упутио Кнезу, рекао сам:

— „Професори Вучинић и Томашевић су ми казали да је овде била Ф. Оти, и да се хвалила да ће да пише Вашу биографију, и да ће већ у јуну почети да Вас интервјуише у Паризу. Ово се никоме од присутних није допало... Томашевић је додао: „Боље би било да Кнез пише сам како год зна и уме, него да га она вуче за нос"..."

Кнез је очигледно био непријатно дирнут овим писмом и одмах је одговорио на њега:

26. 5. 1974 Париз

Драги Ђорђевићу,

Хвала Вам на писму. Г-ца Оти не пише моју биографију већ историју спољне политике Југославије за време намесништва. Она ми је била препоручена од једног пријатеља који је заузимао врло висок положај у Енглеској, и пошто је студирала архив Министарства спољних послова, нашла је да је моја политика неверно представљена у разним књигама. Не видим у чему то може сметати Вашим пријатељима.

Имам утисак да нисте прочитали нов превод Хоптнерове књиге и предговор који је пун нетачности. Чујем да је његов писац, Кризман ухапшен. Исто тако видим да спомињете књигу Јукићеву. Тај господин ме је овде 20 година обилазио и често ми писао представљајући се као пријатељ. Међутим, у књизи ми чак не признаје никакав удео у стварању споразума. Још је чудноватије да је имао образа да ми ономад пише. Шаљем Вам фотографију тог писма. Ономад сам напунио 81 годину, и уморан сам од свега, те ме више ништа не може да зачуди и желим да последње дане проведем у миру.

С поздравом Павле

Писмо Илије Јукића које је Кнез приложио уз горње писмо у изводу гласи:

Јукић ће послати Кнезу своју књигу *The Fall of Yugoslavia* преко др Ч. Никитовића.

Затим даје листу грешака у књизи. Даје Кнезу своју адресу у Лондону, обавештава Кнеза да је издавач „немилосрдно скратио текст књиге па неки догађаји нису нажалост, потпуно приказани и објашњени“. Све ће то бити потпуно приказано и објашњено у нашем издању, које ће бити написано у две књиге.

Ја сам Кнезу одмах одговорио 5. јуна.

Хвала на писму од 26 маја о. г. Немојте ми, молим Вас, замерити што сам Вас узнемирио вешћу о биографији. Као што видим из Вашег одговора, то је нетачно, и господи који су то чули, наводно од Филис Оти, послаћу одмах тачно обавештење. Ви сте мени још у јесен 1972 године казали да Вам се Филис Оти обратила писмом са жељом да „исправи оно што је погрешно писала о Вашој политици“. Наравно да је ово у реду.

Прочитао сам за сада само Хоптнерово енглеско издање и превод др Ч. Никитовића. За Кризманову књигу сам чуо, али је нисам читао јер је овде нема, али ћу је ускоро добити.

Јукићеву књигу сам купио чим је изашла из штампе. Прочитао сам је па могу да дам и свој кратак суд о њој. Јукић, као и већина из те генерације, не пише историјску изворну књигу. Он меша своје лично искуство и своје мишљење са искуствима и мишљењем других људи. Због таквог начина писања, и пошто писац не употребљава белешке при дну стране, читалац не може да разликује пишчево лично искуство од материјала из других извора. Закључак: књига није на висини савремене историографије, и као таква не може бити поуздан извор за будућа писања.

Јукић је Вама одао полупризнање за удео у стварању споразума. На страни 17, став други: „Принц Павле је проследио ову идеју. Његов председник Драгиша Цветковић потписао је споразум са Мачеком 20 августа 1939.“ Ово је наравно мршаво, али можда је нешто из тога дела скратио издавач, као што је то Јукић навео у свом писму Вама. Овде издавачи раде тако. Јукићева књига се више односи на рад пучистичке владе и других влада у изгнанству, него на рад Намесништва. Овим немам намеру да браним Јукића пред Вама, нека он то сам ради ако му Ви дозволите. Прилажем Вам исечак из новина, па ћете видети шта о њему пишу

Хрвати.

Пошто је Кнез напунио 81 годину живота, то сам му истим писмом честитао рођендан.

На иницијативу и захтев епископа Иринеја, нас троје, чланови факултета (Института за заштиту језика), написали смо једну практичну књигу за учење српског језика:

„Српски за младе људе“, Драгослав Ђорђевић, Драган-Стив Пушкар и Гордана Стенчфилд.

Књигу је издала Српска православна америчко-канадска епархија, Либертивил, Илиној, САД. Финансирање штампања је био поклон фамилије почившег српског пионира у САД Спасоја Ђука, из Купертина, Калифорнија.

Кнез ми је потом одговорио:

20. 7. 1974

Париз

Драги Ђорђевићу,

Захвалан сам Вам за дивну идеју коју сте имали да напишете „Српски за младе људе“. То ће бити драгоцен књига за моје унуке.

„О Карађорђу“, његов архив је нестало за време Мађарске буне 1848, јер се налазио код неког професора „преко“, коме га је био предао кнез Александар за студију. Сада су важни:

Бечки архив, где се налазе свакодневни разговори два секретара који су били аустријски плаћеници. Тај део професор Ивић није штампао из невероватног разлога, да не компромитује секретаре, „што не би било демократски“, то су његове речи.

Париски архив: *Bibliothèque Nationale*. Тамо су извештаји неког Наполеоновог конзула "baron de Mariage" негде у Далмацији. Он описује Карађорђево долазак у Нови Пазар 1809 г. Наша слава је била Св. Клемент, а променио је Кнез Александар јер није хтео „католичког свеца“, те је изабрао Св. Андрију, јер је на тај дан Карађорђе заузео Београд.

Ватикан сигурно има податке.

Његош, у посвети Горском Венцу говори да је Карађорђе прастарог рода - да ли то значи црногорског? Он се звао Петровић. Да ли је припадао црногорским Петровићима? Говорио је такође да је био пореклом Васојевић. Као што видите, нико није то питање расправио. Краљ Петар I ми је причао да је назван Црни (Кара), од Турака, другим речима, из мржње, као што би рекли „куга“. Једини аутентичан портрет његов био је рад чувеног руског сликара Бориковског, који га је сликао по наредби цара Александра I.

Ту слику је Александар III даровао мом оцу, који је поклонио Београдском музеју, са великим бројем Карађорђевих успомена, одела, сребра итд. Ја сам имао копију, стару, у Белом двору. Он ту изгледа црномањаст, али лепог лица, са регуларним цртама и руменог, белог лица. Отац ми је причао, да је видео негде у Петрограду да су га мерили и да је био истог раста као Петар Велики. Сад ме боли рука те морам да престанем. Пуно поздрава од Вашег

Павла

Уз ово писмо Кнез је приложио копију једног документа (на енглеском, из колекције Британских докумената) о Илији Јукићу. То је извештај амбасадора Рандела од 3. јануара 1942.

„Јукић, који је један гадан мали човек и наметљивац, нема ни најмање воље да буде лојалан своме непосредном шефу, који је Нинчић. Он ме такође импресионира као интригант. Заиста је за њега било непотребно да као званично лице дође к мени са тим његовим дугим причама о стварима које су ван сфере његовог посла. У другу руку, он ради као једна врста шакала и радника за све послове за Крњевића.

Заиста је тешко веровати да би њега ико могао сматрати озбиљним кандидатом за Вашингтон.

Што се тиче Јукића, тешко је њега замислити као ма шта друго сем једног малог, мада врло активног, службеника. Он има изванредан капацитет у једном стриктно ограниченом пољу рада. Али, мене у основи импресионира као мали, ситан човек, прилично неквалификован, да одигра неку заиста важну улогу.”

За Божић смо послали Кнезу и Књегињи своје честитке и од њих смо добили одговор датиран 2-1-75:

„Захваљујемо и шаљемо Вам наше најбоље жеље.”

Олга Павле

Скоро сва моја писма кнезу Павлу налазе се у архиви:

The Columbia University Library

The Rare Book Manuscript Library (654 Butler Library) са папирима кнеза Павла. Писма кнеза Павла мени биће такође предата на чување истој библиотеци.

ЗАВРШНА РЕЧ

Модерна историографија избегава да публикује закључке и мишљења савремених историчара о савременим догађајима. То се оставља за будућност, када сви учесници у догађајима о којима се пише помру, и када се отворе сва

документа о тим збивањима. Тако се избегава пристрасност, која је природна код свих савременика, били они учесници у догађајима или не. Због тога, овде се неће изнети лични коментар и мишљење писца ове серије о кнезу Павлу и догађајима у вези са њима, већ ће бити само сумиране чињенице које су изнете у наставцима ове серије, као и оне које су већ опште познате, јер се о њима писало и оне су проверене и усвојене од стране званичне историографије.

1. Краљевски намесници су 1934. године законито преузели власт по уставу и по тестаменту краља Александра

2. Наслеђе Намесништва је било врло тешко:

а) Спољнополитичка ситуација Југославије је била врло рђава. Хитлер је постајао све агресивнији, а са њиме и ревизионистичке силе: Италија, Мађарска, Бугарска.

б) Западне силе су биле слабе и неактивне. Апизирале су Хитлера, уместо да га сузбију. Зато је он успео да се спреми за освајачки рат.

в) Југословенска унутрашња ситуација је била несређена, нарочито због хрватског питања и незадовољства политичке опозиције.

3. Мусолинијева неуспешна агресија у Албанији, без знања и одобрења Хитлера, је приближила ратну опасност Југославији. Хитлер је морао да спасава свог партнера Мусолинија из његове неповољне ситуације у Албанији.

4. Да би осигурао своје десно крило при нападу на СССР, и да би истерао Енглеze из Грчке, где су они имали извесне снаге као помоћ Грчкој у рату против Италије, Хитлер је дипломатским и војним притиском приморао Мађарску, Румунију и Бугарску да приђу Тројном пакту (1940 и 1941). После тога дипломатског успеха:

а) Тројни пакт је давао Хитлеру право да користи територије држава потписница за пролаз трупа и материјала.

б) Југославија се није граничила са СССР, те је била од мање важности за Хитлера него Мађарска, Румунија и Бугарска.

5. Тројни пакт, који је Хитлер наметнуо Југославији, је био далеко другачији од оног који су потписале друге државе. Њиме није предвиђен пролаз немачких трупа и материјала кроз Југославију. Уз протокол приступања Југославије пакту, 25. марта 1941. у Бечу, приложене су три ноте: **првом** нотом се гарантује суверенитет и интегритет Југославије; **другом** се потврђује да силе Осовине неће тражити од Југославије дозволу за пролаз трупа и материјала преко њене територије; у **трећој** ноти се каже да силе Осовине неће захтевати од

Југославије никакву војну сарадњу, али се оставља на вољу Југославији да доцније, ако буде хтела, може закључити војни уговор са силама Осовине. Ове три ноте нису биле за јавност и Немачка влада је молила да се држе у тајности и не објављују без њене сагласности.

Кнез Павле је дао изјаву да би одбио накнадни немачки захтев за пролаз њихових трупа и материјала кроз Југославију.

6. Већина Срба је била против пакта. Хрвати и Словенци су били за пакт да би се избегао рат.

7. Британска влада је прижељкивала стварање једног балканског фронта од стране Грчке, Турске и Југославије. Ово је било нереално, јер:

а) Турска је желела да остане неутрална и ван рата;

б) Југославија је такође желела да избегне рат;

в) Грчка је већ била у рату са надмоћнијим непријатељем, а била је и неспремна за рат.

г) Британске експедиционе снаге у Грчкој су биле слабе и недовољне за неко ефикасно дејство. Оне су само проузроковале Хитлерову инвазију Грчке.

8. У Београду су пред рат врло активно радиле Британска амбасада, Егзекутива за специјалне операције (SOE) и Специјална тајна обавештајна служба (SIS). По речима господина Черчила SOE је требала да „запали Европу“ саботажама, организовањем покрета отпора и свим могућим субверзивним акцијама. Та служба је још у миру разарала шлепове нафте на Дунаву употребом магнетских мина (по речима генерала Чедомира Шкекића). Шлепови су превозили петролеј из Румуније у Немачку.

9. Пошто је Југославија била неспремна за рат, спољна политика кнеза Павла је била: избећи га и све проблеме решавати дипломатским путем. Због тога је он закључио пактове о пријатељству и ненападању са Италијом и Бугарском 1937., и са Мађарском 1941. године.

10. Слабост и пропаст Француске су врло негативно утицале на војно-политички положај Југославије, Балкана и Средњег истока.

11. Совјетски Савез је био војнички слаб и Стаљин је свим средствима апизирао Хитлера у нади да ће избећи рат и остати по страни док се капиталистичке земље исцрпе међусобним ратом.

12. Британска влада је активно учествовала у припреми пуча у Београду. Она је дала свом амбасадору потпуно овлашћење да учини што је потребно за промену владе у

Београду, чак и по цену немачког напада. За ову сврху су британске агенције у Београду потрошиле знатне суме новца. Новац је дат и водећим члановима једне српске политичке странке. Тако су Британци и наводно створили расположење за пуч и обарање владе.

13. Британска очекивања да ће нова пучистичка влада одмах увести Југославију у рат против Осовине нису се испунила, јер је та влада одмах признала Тројни пакт, у жељи да по сваку цену избегне рат.

14. У унутрашњој политици кнез Павле се трудио да очува јединство Југославије, јер је он лично био убеђен да је она била потребна и корисна. Због тога је он, преко председника владе Драгише Цветковића, склопио споразум са др Влатком Мачеком, председником Хрватске сељачке странке. Овај споразум није примљен повољно од стране српске опозиције.

15. Највећи недостатак владе Краљевског намесништва је био недовољно обавештавање народа. Влада није имала ефикасну службу за пропаганду у јавности. Због тога су народне масе подлегле вештој и јакој британској пропаганди.

16. Британска влада је знала да је Југославија војнички слаба, али је ипак настојала свим силама да је увуче у рат. За Британију је била главна ствар одстранити Хитлера од британског острва, смањити његове ваздушне нападе, и отклонити опасност немачке инвазије Енглеске. (Черчил: „Били смо главом једва изнад воде“.)

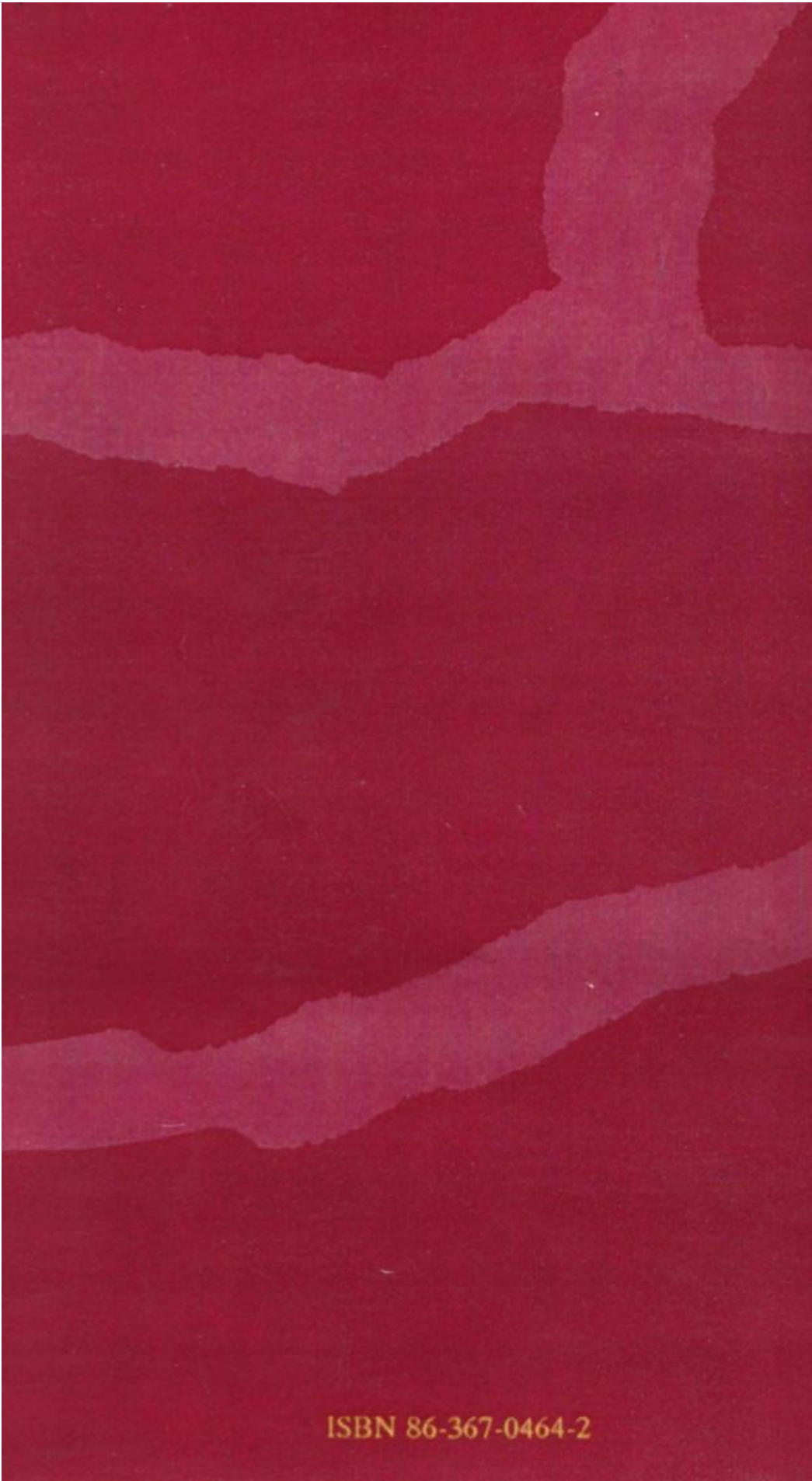
17. Кнез Павле је био аристократа који је дубоко веровао у интегритет официрског кора. Он је одбацио све гласове и сумње о припреми преврата као неосноване.

Ово су главне чињенице. Читалац може сам да их процењује и упоређује са догађајима и последицама рада намесништва, владе и организатора и извршилаца пуча. Ја бих само додао са своје стране, да је основна дужност сваког грађанина једне земље да брани интересе своје земље и свог народа. Зато, при процени догађаја из прошлости све треба мерити и закључке доносити имајући у виду ово основно мерило.

Писац је захвалан професору Елизабети Валканиер за одобрење да употреби материјал из колекције папира Кнеза Павла у напред наведеном универзитетском архиву.

Писац је такође захвалан Британском државном архиву, У Лондону, (Public Record Office) за одобрење да употреби Документа из тог архива.

(...)

ISBN 86-367-0464-2